

Biblioteka
Filozofskog fakulteta

C Č

104/2010

811.511.141

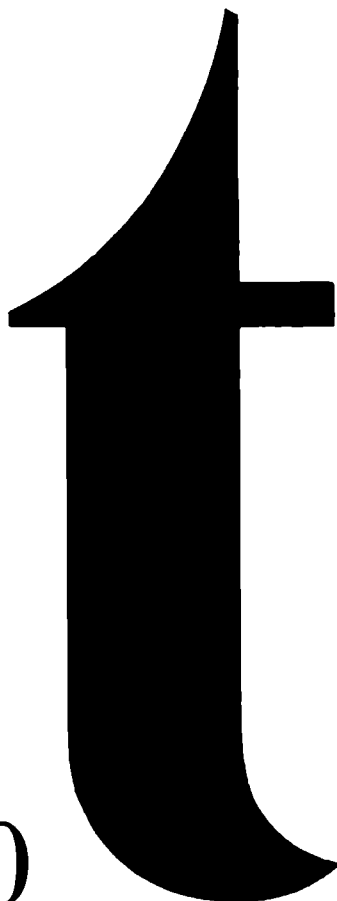
011000148,43

NOVI SAD
141

YU ISSN 0354-9690

AZ ÚJVIDÉKI EGYETEM MAGYAR TANSZÉKÉNEK KIADVÁNYA

Tanulmányok

20

ÚJVIDÉK –

10

TANULMÁNYOK
ÚJVIDÉKI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
HUNGAROLÓGIA SZAK
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM
TANSZÉK

(43. füzet)
Újvidék, 2010.

STUDIJE
UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSEK ZA HUNGAROLOGIJU
KATEDRA ZA MAĐARSKI JEZIK
I KNJIŽEVNOST

(43. sveska)
Novi Sad, 2010.

148
МНВ. 6р.

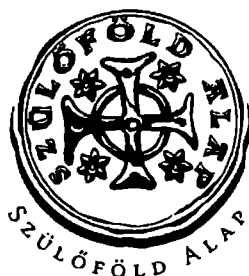
A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán

Felelős szerkesztő: Láncz Irén

Főszerkesztő: Rajsli Ilona

Szerkesztőbizottság: Hász-Fehér Katalin (Szeged),
Ágnes de Bie-Kerékjártó (Groningen), Egyed Emese (Kolozsvár),
Kolláth Anna (Maribor), Bence Erika, Gerold László

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConnell Duff Márta

Kiadja az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar
Tanszéke – a Szülőföld Alap és Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási
és Művelődési Titkárságának a támogatásával

Készült 2010-ben, 200 példányban
Számítógépes előkészítés: Csernik Előd
VERZAL Nyomda, Újvidék

A VSZAT Oktatási, Tudományügyi és Művelődési Titkárságának
413-194/73. VI. sz. alatti véleményezése alapján mentes a forgalmi adó alól

TANSZÉKNAPI ELŐADÁS

HARKAI VASS ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK,
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
harkaieva@stcable.rs

„A SZÓ ESZTÉTIKÁJA”*

“Aesthetics of the Word”

A Mihail Bahtyin tanulmánykötetének címét idéző tanulmány a modernség különféle, egymásra következő időszakait, paradigmáit szemlélve követi nyomon a szó esztétikáját és ennek módosulásait, miközben az időszak líravonulatainak, diskurzusformáinak változataira mutat rá a költészetből vett példák során.

Kulcsszavak: a szó esztétikája, klasszikus modernség, esztétizmus, történeti avantgárd, késő-modernség, posztmodern, József Attila, Petri György, Part Nagy Lajos, depoetizáltság

Széles Klára Reviczky Gyula költészetéről szóló líramonográfiájában a lírai beszédmód átalakulásának folyamataként „különböző eredetű, stílusú lírai elemek” kiválasztódásáról, felidézéséről beszél – arról, hogy ezeknek a különböző eredetű, stílusú lírai elemeknek a kiválasztódása és felidézése Reviczky költeményeiben sajátos, „reviczky” jelentéssel társul; hogy „sajátos motívumkincs formálódik” általuk, „éppen annak nyomán, hogy az átvett asszociációs kapcsolatokból egyéni asszociációs kapcsolatokba rendeződnek.” (SZÉLES 1976; 113) Oly módon például, hogy „a felsorolt »konkrétumok«, konkrét helyzetek, tárgyak, személyek stb. »stilizált díszletekként« szerepelnek; tárgyi mivoltuk eszköze csupán az alanyi megnyilatkozásnak, egy »világérzésnek«, »léleklálapotnak«; annak is nem annyira vallomásjellegét, mint inkább allegorikus általános érvényűségét előtérbe emelve.” (Uo.) Azaz „a díszlet, a konkrét helyszín nyilván pusztán ürügy, tárgyi mivolta mellékes”, hiszen „egy világérzés kifejezésén van a hangsúly, amely a magát idegennek, különbözőnek érző ember és környezete ellentmondásának képszerű megfogalmazása.” (I. m., 115) Széles Klára ezt az ellentmondást többek között *Az óáz panasza* című Reviczky-vers természeti képeinek, regeszerű elemeinek

* A tanulmány 2010. október 21-én a Tanszéknapon elhangzott előadás szerkesztett szövege.

új esztétikai funkcióba állításában, a szókinsztruktív ide sorolható szavainak funkciómódosulásában láttatja, mondván, hogy „[a]z eszközök megnevezése azt is elárulja, hogy szorosan tapad ez a forma a népies-nemzeti iskolához, a század második felében közkedvelt regékhez, Tompa virágregéihez, Szabolcska, Gárdonyi, Kozma Andor és mások szelíd mesélő hangjához, bájos tájképeihez.” (Uo.) A „»dalok«, »virágok«, »kikelet«, »puha pázsit«, »koszorú« jelentik a kifejezés kellékeit”, a felidézett képzetek a „falusi idillé kommerszialisálódó nép-nemzeti hagyomány elkoptatott képei, hangulatai, diszletei” (i. m., 116), mondja Széles Klára, kiemelve, hogy a felsoroltak ugyanakkor *nem* az idill kifejezésformáiként funkcionálnak, hanem a lírai én-nek a századvég-századforduló válsághangulatába illő (modern) életérzését szóltatják meg (a meddő szorongást, a hiábavaló vágyakat, az időből való kiesést, többféleképpen is értendő árvaságát, magányát). Bár a „hangvétel, a történet és tanulság alakítása” a 19. századi hagyományt követi, az ellentmondás „a példázatok legjobban sikerült darabjaiban már a hagyományok, örökölt formák teljesebb átlényegítését, a költői eszközök továbbfinomítását eredményezi”. (I. m., 117) Reviczky említett költeménye, *Az óáz panasza* és a hozzá hasonlóak (pl. a közismert *Pálma a Hortobágyon* is) a már inautentikussá váló régi és a készülődőben levő, de még kialakulatlan új felemás, jellegzetesen századvégi lírapillanatát példázzák. Széles Klára a két említett Reviczky-költeményt és még egy sor ide tartozót, épp felemás-sága, kettősségei kapcsán Arany János ötvenes évekbeli verseihez, azoknak a „zaklatott önvallomásai között feszülő” ellentétéhez hasonlítja. „A párhuzamot még indokoltabbá teszi az a tény – írja –, hogy egy irodalomtörténeti folyamat tanúit lehetünk, egyféle hagyomány kimerülésének, elhalásának, ugyanakkor egy másféle vers, műfaj, kifejezésvilág születésének, ha éppen Arany az utóbb említett verseitől Reviczky *Az óáz panasza*, még inkább a *Pálma a Hortobágyon* című példázatán át Ady: »A szivárvány halála«, »A Hortobágy poétája«-fajta költeményeiig követjük a költői eszközök áthasolulásának folyamatát. [...] Reviczky Hortobágya nem azonos a »Hortobágy poétájá«-éval, sem azzal, amely »beüzent Debrecenbe«. Mégis, van már köze a »magyar Ugarhoz«, ahol az »akác, fűzfa zöldell«, de a pálma elsenyved, mert a földje homok. A kitépott pálma (a hasonlat megbicsaklásaként: »kiszáradt fűcska«) sorsa nem példázta általában a »magyar messiás« sorsot. Mégis, az Ady-féle hasonlítás mód, dekonkretizálás irányába tart. Félúton áll Arany és Ady között. Arany »én-életképeihez«, például »pusztai fűzéhez« is köze van, de Ady »Jöttem a Gangesz partjairól«-féle vershelyezeteihez is. A vers egyedi egységét éppen annak köszönheti, hogy elejétől végéig fenn tartja az egyforma távolságot, közelséget: a lebegést tárgyi képsor és alanyi

vallomás között. Nem dől el, hogy a tárgyi képek válnak-e mélyértelműbbé a költői előadásban, vagy pedig egyenesen az alanyi vallomás igényei, önkénye szerint történik a tárgyi képek válogatása, egymásutánja, tördelése. A példázat kerek egész, örzi rege-, életképszerű eredetét, de már minden mozzanatában szubjektívizálódik, tárgyi valósága áttetszővé válik, a szimbólum felé tágul.” (I. m., 116, 118–119)

Reviczky *Az óáz panasza* című versének említett szavai (a dalok, virágok, kikelet, puha pázsit, koszorú) tehát egy egyre inkább túlhaladottnak tűnő, kimerülőfélben levő hagyomány múltjából üzennek – ám kapcsolódásmódjuk s a köröttük megképződött kontextus révén ugyanakkor egy másfajta, újabb költői diskurzus részeivé is válnak.

Az a szimbolista versnyelv, amely Reviczky, különösen pedig Komjáthy Jenő (sokak által preszimbolistának nevezett) költészetében jelt ad magáról, majd Ady költészetében fog kiteljesedni a századelőn, mint ahogyan a századfordulón kisebb-nagyobb hangsúllyal megcsendülő esztétista stílusirányzatok is a „nyugatosok” (20.) század eleji szecessziós-szimbolista, majd impresszionista lírájában fognak teljes orkesztrációjukban megszólalni.

A századelő szépségelven alapuló irányzatokat egybefogó esztétizmusa kitüntetett figyelmet szentel a szónak: a szó a szépségelv jegyében funkcionál, a szecessziós elvágódás és ornamentika, a szimbolizmus kedvelte titokzatosság, fátyolszerű sejtetés és fogalmiság, az impresszionizmus hangulatiságának aurája rajzolódik köré. A század eleji líra története ilyen értelemben szinte anekdotikussá vált költői kijelentések tárháza: Ady számára a szó ópium, amelyből pogány titkokat szívhat, Kosztolányi kiválasztja a számára legszebb tíz szót, s amikor ezt teszi, nemcsak a szavak jelentése, hanem hangzásuk is vezérfonalként szolgál, a rímet pedig szavak párzásának nevezi. Ez a szókultusz – tudjuk – legfőképpen névszókultusz; a század eleji esztétizmust nem véletlenül nevezik nominális vagy jelzőstílusnak (meg stíloromantikának is), amivel a történeti avantgárd nemsokára (a tízes évek közepe táján) a tettét, az akciót végrehajtó ígét fogja szembeállítani, minthogy a század eleji klasszikus modernség esztétizmusa a megváltozott körülmények (a forradalmi megmozdulások és az első világháború vészjósló atmoszférája, majd bekövetkezte és történelmi-egzisztenciális tapasztalatai) közepette már nem tud autentikus válaszokat adni a kor aktuálissá vált kérdéseire.

A 20. század első néhány évtizedének líratörténete akár a (költői) szó alakváltásainak, regisztereinek (és funkciójának) módosulásaként, e módosulások történeteként is leírható. A szimbolista titkokat lebegtető, a szecesszió artistikumát és szépségmámorát vagy az impresszionizmus hangulati hullámmását megjelenítő szó az expresszionizmus optimistább kicsengésű szakaszában

keményebbé és harsányabbá válik, akár az a nevezetes expresszionista „kiáltás” a nemrég ellopott, majd újra előkerült Munch-festményen. A dadaisták a tótágast álló, a háború értelmetlenségébe sodródott világba kiáltják szándékoltan értelmetlen, gyakran szemantikai-logikai sorba sem állítható szavaikat. S ha tovább lépünk, a szavak avantgárd „párázásának” szürrealista pillanataiban tetten érhetjük a szavak szabad, gyakran az automatizmust súroló aszociációkba rendeződését (az esernyő és a varrógép véletlen találkozását a lautreamont-i boncasztalon – és a magyar irodalom boncasztalán is).

Hosszú lenne az az út, amit a továbbiakban végig kellene járni, számba véve egy-egy állomását: az avantgárd utáni modernség „nyugatos” hagyományokat folytató lírai diskurzusát, a 20–30-as évek valóság- és talajközeli népiességét, valamint az avantgárd szintézis jegyében alakuló lírai diskurzust – a líra nyelvének jellegzetesen „avantgárd utáni” (azt megkerülő és/vagy kisebb vagy nagyobb fokú hatásának jeleit mutató) pillanatait a 20–30-as évektől kezdődően. Ehelyett néhány olyan jellegzetes kötetcímet emelnék ki a 20. századi magyar líra köréből, amelyek szókészletükkel is jelzik a hagyományba vezető utat, illetve a megcélzott költői diskurzust.

József Attila azon első kötetének, amelynek verseiben a Nyugat őt megelőző, első korosztályának költőivel, közvetlen elődeivel kívánja összemérni erejét és hangsúlyosan demonstrálni költői felkészültségét, nem véletlenül adja a *Szépség koldusa* címet – 1922-ben, kissé megkésve demonstrálva az esztéta versnyelvre való ráhangolódást, majd a következőnek 1925-ben (az avantgárd lírai diskurzusára való, szintén megkésve ráhangolódására utalóan) a *Nem én kiáltok* címet. Vagy gondoljunk akár Illyés Gyula első két verseskötetére: a *Nehéz föld* 1928-as, valamint a *Sarjűrendek* 1930-as jellegzetesen „avantgárd utáni pillanata” lexikai szinten is megelőlegezi annak a népvilágnak a koordinátáit, amelyet az induló költő az avantgárd hagyománynak és a lírai realizmus kontaminálásával textualizál.

*

Úgy hiszem, itt egy lényeges kitérőt kell tennem: az eddigiek során szavak, a költészet, a költői diskurzus lexikai megragadhatósága nyomán kíséreltem meg megközelíteni egy-egy irodalmi paradigma, lírai diskurzusforma mibenlétét. Ehhez többnyire az esztéta versbeszéd (szépséggelvre alapozódó) szókultusza nyújtott alapot, kiindulópontot. S némiképp az avantgárd líra diskurzusa is, hiszen épp az esztétizmus szóvárázsát támadja frontálisan, a szó, a szavak szófaji-grammatikai (és modális) cseréjének, leváltásának sürgősségét hirdetve. Mindeközben azonban nem hagyhatjuk figyelmen ki-

vül, hogy a szavak (a lírában is) szólamokba, (vers)mondatokba rendeződnek, kontextust alkotnak – hogy egy költemény kontextust alkotó szavakból áll: szöveg univerzum. A szöveg univerzumon belül pedig a paradigmák és diskurzusok jellegzetességei olyan formációk, mintázatok mentén is hangsúlyosan megmutatkoznak, mint amilyen például a képi szerveződés és a hangzóság. Különösen a szemlélődésünk kiindulópontjaként tételezett korai modernség esztétista vonulatában. A trópusok, az „öt érzék ezer muzsikája”, a rím, a vers metrikai szerveződése, a hangszimbolika különféle módozatai a „szóvarázson”, az „egyetlen szó” megelégszen túl a szavakból szervezett mintázatok mediális vonatkozásait helyezik előtérbe. Ami annyit jelent, hogy a magyar líra története mint narratíva nemcsak az adekvát szó kiválasztásának intencionáltsága mentén, hanem – többek között – a képi kifejezőmód és a hangzóság alakváltásainak, módosulása mentén is „elbeszélhető”.

*

A továbbiakban két olyan líratörténeti (poétikai) jelenségre szeretnék röviden kitérni, amelyek az utóbbi évtizedek – az ezredforduló körüli időszak – irodalomtörténeti kutatásában megfogalmazódtak. Az egyik mozzanat a képi struktúrákba, a másik pedig a mondatstruktúrába rendeződő szavakra vonatkozik. Azaz olyan elmozdulásokra, módosulásokra mutat rá, amelyek a líra történeti alakulásrajzát szemlélve nem csupán a lírai beszédmód lexikai, hanem képi, illetve szintaktikai szerveződése mentén követhetők nyomon.

1. Gintli Tibor és Schein Gábor József Attila lírájának kései szakaszára vonatkozóan *a képszerűség szövegalkotó szerepének átalakulását* emeli ki, mondván, hogy „[a]z első nemzedék költészetének egyik legfontosabb hatáseleme a figurativitásra épülő versszerkesztés” volt, amelyen belül „a trópusok nem csupán a költemény alkotóelemeiként kaptak funkciót, hanem szinte a szöveg célját jelentették. A versek olyan olvasói szerepet sugallnak, amely a kép által előidézett esztétikai élvezetet a mesterséges mámorok baudelaire-i elméletére emlékeztető módon, egyfajta eufórikus szépség-élményként tapasztalja meg. [...] Az ilyen típusú képalkotás elsősorban a vizuális hatást tartja szem előtt, ennek rendkívülisége, látomásszerűsége kínálja a szépség átélésének lehetőségét. József Attila kései költészetében a képalkotás nem rendelkezik ilyen feltétlen elsőbbséggel. A trópusok kisebb számban és főként kevésbé központi szerepben tűnnek fel. [...] A kép centrális szerepének felszámolását jelzi, hogy a metafora korábbi dominanciájával szemben feltűnő a hasonlat térnyerése. [...] József Attila kései verseiben a kép egy a szerkezeti alkotóelemek közül, beépül a szöveg struktúrájába, és

nem irányítja magára a figyelmet azt az illúziót keltve, hogy a költemény eszenciája mintegy benne öltött testet.” (SCHEIN – GINTLI 2007; 399–400)

2. A másik gyakran emlegetett és idézett líratörténeti jelenségre Margócsy István hívta fel a figyelmet „*névszón ige*” – *Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról* című, 1995-ben írott tanulmányában. (MARGÓCSY 1996) Margócsy a magyar líra hatvanas-hetvenes évek fordulóján bekövetkezett változása kapcsán arról beszél, hogy a szó poétikáját a jelzett időszaktól kezdődően a mondat poétikája vette át. Az utolsó negyedszázad költészetében érvényesülő „nyelvkritikai attitűd” nyomán véli felismerhetőnek a szavak önálló poétikai szerepének korlátozódását. „A magyar költészetben az ötvenes-hatvanas évek nagyszabású kísérletei, lettek legyen egymástól bármennyire is különbözőek, mind az önálló szó igézetében, varázsában születtek – nagyformátumú képviselői mind úgy állították be a költészet egészét, mintha a költői alapesztus egyenlő lenne a tökéletes, *igazi* szó (vagy szófüzér) keresésével, megtalálásával és kimondásával. [...] A költő ezek szerint *isteni igéket* keres, s a költészet egésze nem más, mint egyébként meglévő (a költészeten kívüli), szubsztanciálisan létező titkok és jelentések (szójelentések) keresése és felmutatása. [...] Mindaz, amit a hagyományos stilsztika e költészetek *képhasználatáról* (sokszor helytálló módon) állított, tulajdonképpen e szubsztanciálisnak elképzelt szófogalom kiterjesztéseként kell, hogy felfogassék. Ettől lesz a költők nyelvhasználata oly dús, ékes, díszített: mindenütt a magában vett szavak önértéke lesz hangsúlyozva – hisz minden meg kell, hogy neveztessek, s a név kimondásával, a *szép* név elhangzásával valamely speciális titok birtokába jut el a költő, inkluzíve az olvasó. Emiatt lesz a név keresése és a név *körülírása*, azaz sokféle megisméltése e költészetnek alapesztusa (figyeljük meg pl., hogyan burjánoznak el sorozatban a még grammatikailag is homogén rendbe állított metaforák *ugyamarra* a fogalomra Nagy László *Himnusz minden időben* c. versében!), emiatt lesz e költészeteknek alapstílmájája a jelző és a metafora (mint a gondolat és a jelölt tárgy ornamensei). A szó költészetének hívei a *név* analógiájára gondolják el *minden* előforduló tárgyukat, s emiatt mindegyiküket szinte külön súllyal fogják *elnehezíteni*. A név, legyen akár közönséges tárgyé, akár személyé, akár istené, szinte mágikus erővel lép elő [...]” (I. m., 260, 261, 263) Margócsy itt Nagy László verseit és a szóhoz való viszonyát tükröző nyilatkozatát veszi példaként (I.: „A szó nélkül nem történhetett semmi... A szó igaz hőse akarok lenni... Felnővekedtem, s már porcikáim is tudják, hogy azonos vagyok a szóval... [...] hiszek a szóban.” stb. – bár megjegyzi, hogy Nagy László „a szót a *nyelv* szinonimájaként használja” – i. m., 263). A továbbiakban Juhász Ferenc „radikálisan végletes, nevekben (extrém, so-

sem hallott, tehát titkos, és így feltehetően titokzatos nevekben) dúskáló” gesztusáról beszél, majd arról, hogy „ugyanaz a szóra irányuló kiemelő és *felemelő* technika jellemzi Weöres Sándor egész költészetét is” (i. m., 264), mondván, hogy az ő költészetében jelöletlenül hagyott szintaktikai viszonyokkal is találkozunk, „melyek szinte önálló szavak nem grammatikailag szervezett halmazaként lehetnek felfoghatók” (pl. a *Keresztöltés*ben vagy a *Dob és táncban*), „másrészt ő találta ki az egysoros versek már magában különös kategóriáján belül az egyszavas versek ritka fogását” (i. m., 265) stb. De Illyés költészetét is megemlíti Margócsy a „szómagia” kapcsán, majd a „variatív ismétlés” mint lényeges műfogás kapcsán újra Nagy László költészeténél köt ki (I. a költő *Menyegző* című versét).

E jelenséggel szemben állítja fel ezek után a „szópoétika” helyébe lépő, ezt felváltó „mondatpoétikát”, a szó önértékének elutasítását, a kitüntetett szó kontextusba illesztését, azaz *mondatosítást*. Ez a lírapoétikai jelenség Margócsy szerint a hatvanas évek végére tehető, s fő képviselőiként, kezdeményezőiként Petri Györgyöt és Tandori Dezsőt jelöli ki, akiknek ekkor induló költészetében – minden bizonnyal lírájuk reflexív jellegével szoros összefüggésben – „a kimondás egyszeri, mágikusnak feltételezett szintetikus aktusa átadja helyét a nyelvi jellegű, analitikus, *elmélkedő* részletezésnek, a folyamatos *kifejtésnek*”. (I. m., 267)

Minthogy azonban „a paradigmák váltják, de nem váltják le egymást” (BÓKAY 1992; 219), mindez nem jelenti azt, hogy a kortárs lírában ne kapna alkalmilag kitüntetett szerepet egy-egy szó. A továbbiakban – az alábbi kitérőt követően – néhány, a későmodern, illetve a posztmodern líra köréből vett, „kitüntetett” szereppel felruházott szóról szeretnék szólni.

*

Kitérő: Vissza a kiinduló példához

Reviczky *Az óáz panasza* című költeményében a népnemzeti iskola már idejétmúltnak tűnő hagyományához kapcsolható, említett szavai eltérítő jellegűek, hiszen kronologikusan visszafelé mutatnak egy olyan költeményben (és egy olyan költő versében), amely (aki) a modernség hajnalán az elkövetkező időszak új életérzését kísérelte meg megszólaltatni. A kronologikus visszatekintés, eltérítés oka, hogy ehhez a válság, a spleen jelentéstartományaival kapcsolatba hozható új életérzéshez még sem ő, sem Komjáthy, sem az idős Arany vagy Vajda János nem rendelkezett megfelelő és megfelelően hajlékony költői nyelvvel. Szinte irodalomtörténeti közhellyel felérő tény, hogy ez utóbbit Ady és a Nyugat első korosztályának költői fogják megte-

remteni a század elején. Komjáthy Jenő költészetében nyomon is követhető ezzel az (akkor még csak célba vett) költői nyelvvel folytatott küzdelem. A verseiben folyamatosan feltűnő, gyakran kontrasztra épülő, sajátos és újszerű összetételek, szóelemények (tkp. hapax legomenonok, mint amilyenek pl. a vérgyönyör, a csontodu, a kénköfűstálom, a rózsaaág, a csók mérge, az édes sebmarás) az új életérzés kifejezésére, nevesítésére, textualizálására irányuló erőfeszítések, a „hajlékonyabb” szó megelégsére tett kísérletek szöveghelyei.

Az Ady-líra nagy kezdőbetűvel írott szavaival, ezek ily módon való kiemelésével hívja fel magára a figyelmet. Ezek többnyire egyben szimbólumok is, tehát akár a szavak nagy kezdőbetűs kiemelése, megemelése, akár szimbolikussá tétele (előléptetése) a szóra helyezett nyomaték bizonyítéka, mint ahogyan Kosztolányi költészetében (és szójátékaiban is!) egy-egy furcsa, gyakran választékos (vagy kancsal) rímmel is kiemelt szó hívja fel magára a figyelmet. Tóth Árpád lírájából a dekadens, spleenes hangulatok homogén közegének megteremtését létrehozó szavak emelhetők ki. Különösen az ő költészetére vonatkoztatható a „jelzőstílus” fogalma, s azt is tudjuk, hogy költészetének elemzői verseiből kijelöltek jó néhány olyan jelzőt, amelyek lírájában gyakoriak, ismétlődnek (bús, beteg, lomha stb. – közöttük is a bús a listavezető). Juhász Gyula szám szerint is sok szonettet írt, s az impresszionizmus hangulatiságához igazodó – a vizuális és hangzáseffektusokat is kiaknázó – szóhasználatát „viaszszerűvé” lágyította a szonett műformáját. Külön lehetne beszélni Füst Milánnak a Nyugat esztétista poétikai konvencióitól (objektív jellege révén is) talán a leginkább eltérő lírayelvéről. A szó központi szerepére utal, hogy a Füst-líra néhány jelentős, markáns vonása nemcsak a költő jellegzetes, antikizáló-archaizáló műfajai (epodosz, kardal, óda, elégia) nyomán, hanem szóhasználatának nyomvonalán haladva is meghatározható. S itt nemcsak arra gondolok, hogy saját megfogalmazása értelmében olyan verseket kívánt írni, amelyekben „oszlopok dörögnek”, hanem pl. a középkori fogalmakra és foglalkozásokra vonatkozó szavak együtteséből konstituálódó motívumkészletére is (szellem, lélek, illetve várúr, polgármester, vándor stb.). S folytathatnánk a sort Kassák expresszionista lírájának keményebb, érdekesebb szóhasználatával vagy azzal, hogy szürrealista képzetársításáiban a nyelvi konvenció szerint össze nem tartozó szavak váratlan egymás mellé kerülése során a szemantikai távolság és textuális közelség kontrasztjának impulzusai szikráznak fel. Arról nem szólva, hogy e költészet központi emblematikus fogalmaként is a fejünk felett elrepülő nikkal szamovár jelölhető meg. És még tovább lehetne folytatni a sort a szavak kohéziós egybetartozása által létrejött jellegzetes motívumokig (ilyenek a fiatal Déry Tibor avantgárd lírájának egét benépesítő fekete juhok vagy a nagy tehén –

azaz a felhőállatok – vagy Pilinszky lírájának – többek között – a keresztény mitológia köréből eredő szóegyüttese/motívumköre stb.). Az „újholdas” Pilinszky lírája kapcsán ugyanakkor felmerül Nemes Nagy Ágnes neve is. Azé a Nemes Nagy Ágnesé, aki Babitsról írt rendhagyó, esszészerű monográfiát, s nemzedéke az Újhold folyóirat indításakor is a „Babits után”-i szituációban határozza meg a folyóirat poétikáját.¹ Nemes Nagy Ágnes költészete kapcsán nem elhanyagolható tény, hogy az az Áprily Lajos volt iskolaigazgatója, aki természetlírájával (és erre alapozódó gyermekköltészetével) szerzett nevet magának. Nemes Nagy Ágnes lírája az ilyesfajta természetlírára egy ásványi, geográfiai-biológiai-kémiai – „természetudományos” – tájat körvonalázó lexikális vonulattal, illetve az ezen lexikális anyagból egybeálló motívumvilággal válaszol, hiszen költeményeiben a fák, a képek, a szobrok, a lovak és az angyalok mellett ott a paleolit-távirat, a gleccser, a 92 hősapkás (kémiai) elem, az oxigén, a széndioxid stb. És még valami: az ész, az eszmélet József Attila-lírával harmonizáló fogalmai.

*

József Attila későmodern lírája képez kiindulópontot abbéli vizsgálódásunkban is, amelyen belül egy-egy alkalmilag kitüntetett szó kontextusbeli szerepét, poétikai (vagy épp antipoétikus, depoetizáló) funkcióját vesszük szemügyre. *A város peremén* című költeményének első versszakában elhangzik a *guanó* szó:

*A város peremén, ahol élek,
beomló alkonyokon
mint pici denevérek, puha
szárnyakon száll a korom,
s lerakódik, mint a g u a n ó
keményen, vastagon.*

Lelkünkre így ül ez a kor. [...]

A hangsúlyosan, írásképp tekintetében is kiugratott s idegensége, nagyon ritka használata által is hangsúlyos (és antipoétikus) idegen szó – a szópoétika érvényesítésének példaként – a „város peremén” egzisztenciális hangulat- és állapotképének objektív (és antipoétikus) látványát nyomatékosítja. Poétikai

¹ Ez volt ui. Lengyel Balázs beköszöntő cikkének címe.

helyzetét külön hangsúlyozza, hogy egy kettős hasonlat része. A vers egy későbbi pontján ezzel a guanó-hasonlattal majd – s itt már inkább a mondat poétikájának érvényesítéseként – az elhagyott gyárudvaron emyöt nyitó kemény kutyatej képe, vizuális effektusa állítható párhuzamba. Mindkettő az „öntudat kopár öröme”-nek, a tájba taszító „gazdag szenvedés” objektívációjaként.

Petri György: *Most éppen itten* című költeményében a *clepsydra* még inkább ismeretlen idegen szó, amelynek valóságtartalma, jelentése után egyenesen nyomozni kell. Mindehhez az is hozzászámítandó, hogy még írásmódjával sem alakult be nyelvünkbe – idegenszerű írásmódjával is távol tartja magát a befogadótól. Már az ókori görögök által is használt vízórát jelent, amely mellesleg nem része ismereteinknek, még kevésbé tapasztalatunknak. A ritka és nehezen fellelhető szó („felhívó”) idegensége azt az idegenségérzetet fokozza, amely a rövid lélegzetű, mindössze 9 soros költemény egzisztenciális tagadásából (nem vagyok, nem lehettem), valamint a teret, időt, személyiséget egyaránt – de legfőképpen az utóbbit – destruáló visszavonások (sehol, soha, senkisem) idegenséget reveláló negativisztikus szemléletéből árad.

*Most éppen itten nem vagyok sehol,
pedig szerettem volna lenni valahol,
szerettem volna lenni, de soha
nem lehettem, és időknék soka
pereghet el, foglyul ejtett homok,
önforgató clepsydra, senkisem
voltam, leszek, bár néhanap vagyok,
vagy lenni vélek, mint a jégcsapok,
ahogy csöpögve hűtik a Napot.*

Az időmérő szerkezet, bár számunkra, mai olvasók számára a régiség patináját viseli magán, a maga idejében mégiscsak a mindennapokhoz tartozó rekvizitum szerepét töltötte, tölthette be, s ily módon a vers poétikai alulretorizáltságának, nyelvi kopárságának effektusait erősíti – nyomatékosítja. A versben ugyanakkor a létige több igeidőt konstituáló/variáló alakzatai sorakoznak, azaz az idő telése alkot analógiát az időt mérő vízórával. Az elpergő idő és a (nyilván a homokóra is utaló) foglyul ejtett homok analóg játékba lép a clepsydrával, azaz az idegenségével a figyelmet magára fordító idegen szó a könnyörtelenül múlt (s a versből az is kitűnik, hogy nem valamiféle egzisztenciális többlet jegyében telő) idő köré rendeződő metaforikus folyamatok gyűjtőszava.

A *Szívlapát* Parti Nagy Lajos költeményének a címe. Parti Nagy versének intertextuális terében József Attila verseit, verseinek részleteit írja felül (a *Hazám* 1. és 7. szonettjének első versszakait, valamint az *Eszmélet* és *A Dunánál* ódai-elégikus szólamait). A rontott grammatikával és ironikus, groteszk nyelvjátékok, torzítások, valamint az alulstilizálás paródiát súroló poétikája eredményeképpen létrejött, igencsak alulstilizált, degradált „haza-vers” ironikus módon oltja ki a múltban e műfajhoz kötődő kódokat. A *szívlapát* emblematikusan és meglehetősen enigmatikusan kötődik a vershez, valamelyest nyitva is hagyva – és a befogadóra hárítva – az értelmezés lehetőségeit. A bányászatban használt szerszám felvillanthatja a „sarló és kalapács” emblémáját – s ehhez azt is hozzá kell számítanunk, hogy a bánya, a bányászat emblematikus ábrázolása, jele (a két keresztbe tett szénfejtő eszköz) is hasonlóságot mutat a sarló és kalapács ideológiát megjelenítő emblémájával. Olyan szociológéma megjelenítője, amely a „város peremén” társadalmi-szociológiai dimenziókban is benne rejlik. A *szívlapát* jellemzője, hogy szív alakban kiszélesített felülete által jól megrakható, azaz sokat „elbír” – s mi mást revelál Parti Nagy Lajos költeménye, mint azt, hogy akár a haza-fogalom, akár a haza-vers is „sokat elbír”. A szóösszetétel *szív* előtagjában pedig az érzelmekért felelős belső szerv megnevezése a hazával szemben tanúsított érzelmekre utal. Vagyis arra, hogy ezek az (egyébként kíváncsú és társadalmilag-etikailag is elvárt) „hazafias” (szívben zajló) érzelmek hasonló módon degradálódnak Parti Nagy palimpszesztikus, alászállított haza-versében, mint amennyire a *szívlapát* szóösszetételben (a lapát szó mellé állítva – vö. még: lapátra tesz). S mint ahogyan az antipoétikus *clepsydra*, a bányászat szénporos világára és egy szociológiai értelemben vett mélyvilágra utaló, onnan kölcsönzött *szívlapát* is a depoetizálódás attitűdjét sűríti magában. Valóban emblematikus és enigmatikus módon, hiszen itt nemcsak azt kell hangsúlyoznunk, hogy kizárólag a szó poétikájának esetével állunk szemben. A *szívlapát* nemcsak azzal hívja fel magára a figyelmet, hogy sem mondatba, sem képbe nem rendeződik – még csak textuálisan sem fordul elő a költeményben. Azt is mondhatnánk, hogy így, csupán a költemény paratextusába (címébe) foglalva, egy nem létező, de a versbe beleértett, virtuális narratíva része, mely szemantikai képzettársításokra várva ott lebeg a költemény felett.

Irodalom

- BÓKAY Antal 1992. Paradigmák az irodalomban és az irodalomtudományban. In: „*de nem felelnek, úgy felelnek*”. *A magyar líra a húszas-harmincas évek fordulóján*. Szerk.: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő. Janus Pannonius Tudományegyetem, Irodalomtörténeti Tanszék – Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs
- MARGÓCSY István 1996. „névszón ige” – Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról. In: M. I. „*Nagyon komoly játékok*”. *Tanulmányok, kritikák*. Pesti Szalon, Bp., 259–281.
- SCHEIN Gábor – GINTLI Tibor 2007. *Az irodalom rövid története*. Jelenkor, Pécs
- SZÉLES Klára 1976. *Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra*. Akadémiai Kiadó, Bp.

“AESTHETICS OF THE WORD”

This paper, which quotes from the title of the volume of studies by Mikhail Bakhtin, pursues the aesthetics of the word and its modifications by observing the various consecutive periods and paradigms of modernity, while calling attention to changes in lyrics and forms of discourse on examples taken from poetry.

Keywords: aesthetics of the word, classic modernity, aestheticism, historical avant-garde, late modernity, postmodern, Attila József, György Petri, Lajos Parti Nagy, de-poeticizing

TANULMÁNYOK

BENCE ERIKA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
erikazambo@eunet.rs

A REFERENCIÁLIS OLVASÁS LEHETŐSÉGEI

Possibilities of Referential Reading

A történelmi fikciós próza változatai (pl. a történelmi vagy a művelődéstörténeti regény) rendre felvetik a referenciális olvasás, illetve a hitelességkonstruáló elemek szerepének kérdését az értelmezés folyamatában. Noha a történelmi regényről alkotott mai koncepciók rugalmasan értelmezik a verifikáció műfajkonstruáló és jelentésalkotó funkcióját, mégsem jelent eredménytelen stratégiát a referenciális olvasás módszere.

A tanulmány egy ilyen stratégia szerinti olvasás folyamatát és eredményeit tárja fel. A referenciális olvasás módszerével értelmezett mű Vasagyi Mária 2009-ben napvilágot látott *Pokolkerék* című regénye, amely a csatorna-történet, a pseudo-valóságos műalkotások jelenléte, topográfiai vonatkozásai, illetve nyelvi szintjei terén vetik fel a referencia-keresés lehetőségét.

Kulcsszavak: történelmi regény, referenciális olvasat, hitelesség, háttérnarratívák, történelmi ideálképek, lineáris időrend, ok-okozati viszonyrendszerek, nyelvalkotás, kvázi topográfia.

Történelmi regény – „csatornaregény”. A történelmi regényről szóló mai gondolkodásunknak is részét képezi a történelmi múlt kiválasztott eseménye, illetve korszaka „utánképzésének” Arany János-i (ARANY 1982; 548) gondolata, amelyhez – mint az eposzi funkciók átvállalásának sajátossága¹ – a történelmi esemény népek sorsát meghatározó jelentőségének, a

¹ A bahtyini szemléletet kultiváló eméletek szerint a regény műfaji konstituálódása a mítosz világlálapottól, illetve annak műfaji megnyilatkozásától, az eposztól való eltávolodás mentén jött létre. A magyar regény esetében ez – a naiv eposz hiánya miatt – specifikus léthelyzetet jelent, hiszen a XVIII-XIX. század fordulóján, a nemzeti öntudat létrejöttének korában, egy olyan műfaj iránt keletkezett igény, mely a születendő nemzeti közösség (új világ) és hősei (hőroszai), illetve a róla szóló beszéd (az új világ/új Trója horizontja) egységét teremti meg. A magyar történelmi regény ezért az eposz funkcióit átvállaló és átlényegítő műfajként derfiniálódik. Imre László: „A XVIII. század második felének és a XIX. század első felének eposzaiból tehát bizonyos törekvések (e nemzet jövőre érdemes voltának a múlttal való demonstrálása) átkerülnek a történelmi regénybe, természetes azonban, hogy csak igen korlátozott számú formai elem módosult továbblétezésének kíséretében. A kérdés

korviszonyok emberek sorsában tükröztetett kifejezésének hagyományos elvárásrendszere kapcsolódik. Vasagyi Mária *Pokolkerék*² című regénye a XVIII. század végének társadalmi-történelmi viszonyait, emberi-közösségi tartalmait és eseményeit jeleníti meg; az így „utánképzett” korviszonyok közepette a Habsburg Birodalom déli peremvidéke, azaz tájékunk emberének életét és jövőjét megváltoztató/megalkotó történeteket, a Ferenc-csatorna építésének eseményeit beszéli el. A regény a történelmi elbeszéléssel szemben támasztott hagyományos műfajkonstituáló elvek (az „időstruktúráknak a természetes időrendhez illeszkedése”, az „ok-okozatiság elve”, „az alakformálás illeszkedése a történelmi személyiség közmegegyezészerű képéhez”, a „háttérnarratívák felőli verifikálhatóság” [TÖRÖK 2001; 250]) sorának éppúgy megfeleltethető, miként a történelmi reprezentációt más szempontokhoz kapcsoló mai értelmű gondolkodásnak. (Ezek szerint a történelmi regény a múlt eseményeire vetülő látásmód [horizont], a történelemről szóló beszéd műfaji transzformációk és diskurzusok révén létrejövő sajátos változata, ahol az esztétikai törvényszerűségek által utánképzett múlt bizzar térben és széttört időszerkezet révén megképződő eseménysort jelöl; alapvetően fikcionális természetű beszéd [„ezerszinű album”³], szövegek tapasztalatába épül bele⁴.) Egyrészt a hiteles történelmi tények, események és személyek felvonultatásával a hagyományos értelemben vett történelmi regény konsztrukcióját mutatja, másrészt metaforikus-képi strukturák – a látomásos leírás, a víziókat interpretáló beszéd eljárásai – révén bizzar térbe és időbe helyezi át a történetelbeszélés folyamatát; a történelemről szóló beszéd mögött tökéletesen működik a háttérnarratívák valószerűségét imagináriussá oldó fikció.

az új műfaj, a történelmi regény felől úgy vetődik fel, hogy mivel az új műfajok többnyire egy vagy több régi műfaj transzformációjaként jönnek létre, a magyar történelmi regény esetében nagyobb súlya az (antik s az időben közvetlenül előtte járó magyar) eposzi hagyománynak, mint az orosz vagy francia történelmi regény esetében.” (IMRE 1996. 144.)

² VASAGYI Mária. *Pokolkerék*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 2009

³ A Jókai Mór történelmi regényeinek hitelességét megkérdőjelező szemléletek egyik kifogása: „A História az ő számára főként erkölcsi-nemzeti példák tárháza, amellet ezerszinű album...” (NAGY 1999: 18)

⁴ Háty János *Dzsigerdilen* és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvanie* című regényét vizsgálva állapítja meg a kérdéssel kapcsolatban Török Lajos: „Ezek a megfigyelések egyrészt a történelemről való beszéd eredendő fikcionalitásának kritériumát helyezik stratégiájuk poetológiai centrumába. Olyan sajátosságok ezek, amelyek az elbeszélésfolyamat és az elbeszéli történet közegében visszajára fordítják azoknak a kódoknak a funkcióját, amelyek a történelmi reprezentáció elvéhez kötődő olvasásmódok számára korábban biztosítani látszottak a történelmi megismerés hermeneutikájának elvi érvényesíthetőségét.” (TÖRÖK 2001: 246)

A vajdasági magyar irodalomban létrejött a „csatornaregények”-nek (a Ferenc-csatorna építését tematizáló, történelmi narratívákat érvényesítő művek) egy kisebb vonulata, kezdve Molter Károly *Tibold Mártonjától* Majtényi Mihály két – eltérő esztétikai kvalitásokat mutató – művén át Bordás Győző *Fűzfásip* és *Csukódó zsülipek* című művelődéstörténeti aspektusokat érvényesítő regényeiig, amelyek természetesen sem tematikai, sem poétikai szempontból nem képeznek egymásnak megfeleltethető narratívát, ugyanakkor szerveződéjük középpontját azonos térbeli motívum, a Ferenc-csatorna képezi. Vasagy Mária új regénye helyét is kijelölhetjük e sorban – a műfajnak mint szellemi alakzatnak azt a sajátosságát is figyelembe véve természetesen, miszerint úgy illeszkedik sorokba és rendekbe, hogy rögvést el is tér tőlük, azaz módosít a korábbi konstrukciókon. Az elmondottak értelmében nem tűnik eredménytelen vállalkozásnak a *Pokolkerék* valóságazonosító, azaz referenciális olvasása. A dolgozat ennek az olvasási stratégiának az eredményeit tárja fel.

Egy teremtett nyelv referenciái. A napló(regény) elé fűzött jegyzet szerint a közvetítő elbeszélő (a kései leszármazott) által közzétett, s folyamatos jegyzetekkel ellátott, XVIII. végi francia köznyelven íródott, de számos más (pl. szláv, német, latin, török, ófrancia, provanszál, spanyol és olasz) nyelv szavaival és kifejezéseivel tűzdelt, magyar nyelvű szövegekkel keveredő napló egy Lothár nevű budai, a déli vármegyékben (pl. „Reg faluban”) is birtokokkal rendelkező francica-német (a naplóban többször is „franc”-nak szólítják, volt szabadkőműves pályatársa franciául, azaz „mire apám tanított volt, az édes nyelven szolt” [VASAGYI 2009. 38.] hozzá, más helyütt pedig arról szerzünk tudomást, hogy „fölpiperézett francoknak” [47.] tolmácsolt) származású nemesember alkotása. A fikció értelmében a naplót közreadó jegyzetíró/szerkesztő szépapjáról van szó, akinek így fennmaradt feljegyzéseit féltestvére, „a valenciai opera magánénekese”, egy „nápolyi félvér szakácsnő” gyermeke juttatta el hozzá, mint „nyoma veszett” (5.) apjuk hagyatékát. A könyv létrehozásában részt vállalt egy harmadik személy is, a Freya Gutenbergnek nevezett párizsi nyelvészprofesszor, aki a kevert nyelvezetű napló érthetetlen (feltehetően ófrancia, illetve más régies tájnyelven íródott) szövegrészeit franciára alakította, s az erről készült magyar fordítást az eredeti szöveggel egybevetette, minthogy fiatal korában Pesten és Göttingában tanulta a magyar nyelvet. Már ebben az első bekezdésben is annyi részletező és bonyolult adat szerepel a hitelesítés érdekében, hogy a nem hivatásos olvasó „beleegyező attitűdje” könnyen működésbe jön, s hitelt ad a napló valódi létezéséről szóló közlésnek.

A naplóregény XVIII. század végi magyar köznyelvet imitáló nyelve – feltehetőleg – nincs szinkronban a magyar nyelv korabeli grammatikai ál-

lapotát feltáró nyelvtörténeti kutatások eredményeivel, azaz egy képzelt, teremtet, nem létező magyar nyelv. Komolyabb nyelvtörténeti tanulmányok hiányában – bár a mai értelemben vett (művelődés)történeti regényről szóló elképzelésünknek megfelelően – textuális alapokra vetíthetjük rá, s az összehasonlítás eredménye az a felismerés, miszerint a *Pokolkerék* nyelve régiesebb, mint az utánképzett történelmi korszak irodalmának (pl. Kármán József *Fanni hagyományai* című szentimentális napló- és levélregénye) aktuális nyelve; a nyelvújítás előtti késő barokk heroikus regények világát idézi nyelvhasználatában. Sőt, kritikusai vélekedések⁵ szerint még a korszak népszerű gáláns-heroikus regényének, Mészáros Ignác *Kártigámjának*⁶ (1772) nyelvénél (melyet ötödik⁷ kiadásában Henrich Gusztáv „darabosnak” ítél) is bonyolultabb, régebbi nyelvallapotokat tükröz. Az állítólagos napló (az autentikus elbeszélő, Lothár szóhasználatában: *diarium*) közreadója, a kései leszármazott, az érthetőség kedvéért szótárt ír és kapcsol a törzsszöveghez. Toldi Éva véleménye szerint: „A nyelvi jelentéshiányt a regény végére illesztett szótár hivatott kitölteni. A nyelvi szerkezetek régiségét a szótár nem tudja kiküszöbölni, s a rekonstrukció nem éri el célját: gyakran olyan szavak is bekerülnek a magyarázandók közé, amelyek a mai regionális köznyelvnek is részei.” (TOLDI 2009; 68) E megállapításokhoz két ponton fűznék észrevételt. Az egyik, miszerint az utánképzett korszak magyar (fordítás)irodalmában egyáltalán nem szokatlan a szótárírás jelensége. A vérmes nyelvújító Barczafalvi Szabó Dávid⁸ pl. kénytelen szótárt mellékelni Miller-fordításához, a *Szigvárt klastromi történetéhez*. Olyan mértékben egyénítette/újította/alkotta ugyanis a magyar irodalmi és köznyelvet, hogy annak már a korabeli megértése is kétségessé vált. Márton László⁹ sokat idézett felfogása értelmében a magyar regény hiányzó „első félideje” (a késő barokk regény) utólag is megírható. A *Pokolkerék* egy ilyen típusú vállalkozásként is értelmezhető: a barokk regény formai alakzatainak széles skáláját alkal-

⁵ TOLDI Éva, *A káosz riadalma*. In: Hid, 2009. 8., 67.

⁶ MÉSZÁROS Ignác, *Buda várának visszavételekor a keresztények fogságába esett egy Kártigám nevű kisasszonynak ritka és emlékeztető történeti, melyeket némely különös feljegyzésekből magyar nyelvre foglalta Bodó-baári és Nagylutsei Mészáros Ignác*, Pozsony

⁷ Uő., *Kártigám*. Regény. 5. kiadás. Bevezetésekkel és jegyzetekkel Heinrich Gusztávtól (3–22.), Bp., 1880

⁸ Johann Martin Miller *Siegmart*. *Eine Klostergeschichte* című regénye 1776-ban jelent meg. Barczafalvi Szabó Dávid általi magyarítása/fordítása 1787-ben Pozsonyban látott napvilágot. BARCZAFALVI Szabó Dávid, *Szigvárt klastromi története*. Első-Második Szakasz. Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által. Pozsony, 1787

⁹ MÁRTON László, *A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben* = M. L. *Az áhitatos ember gép*. Pécs, 1999, 238–239.

mazza a halottnak hitt szereplő feltűnésétől az eltűnt szöveg előkerülésén át az álruha, a helycsere, a félreértés motívumáig. Másrészt úgy vélem, a napló nyelvét szótára elsősorban nem archaizmusai, hanem többnyelvűsége szintjén értelmezi, „állítja jelentés szolgálatába”¹⁰: az utánképzett korszak és emberének multikulturalizmusát, ilyen alapokon nyugvó világértését, s e látásmódját kifejező többnyelvűségét prezentálja. A különböző társadalmi rétegek és kulturák együtthatását, keveredését feltételező XVIII. századi létformára a naplóíró Lothár is többször reflektál: „Mert irgalmatlan passionnal mételyezetten mindenféle figurák gyűltenek össze otthonomban, kapun surrangató princeps, szűrszabó, ripacs, halottmosó, kalóz, tollnok, jöttek inkognitóban püspökök, hercegek és grófok és nyomukban ugrabugra gnómok, és betoppannak volt hóhérok és aufklérista spílerk ugyancsak, kiknek majdan fejét vevék ugyanazon kártyás bitók, ámde asztalomnál még szép békében verék együtt a blattot, jöttek krózusok és koszos patvaristák, mind egyazon szenvedelemtől fertőzött póri és királyi vér, és fészkenben, mit orcátlanul a Józanság Birodalmának nevezének, kortyolgatva a szerémi bor legsűrűbbjét birtokuk, asszonyuk, nyájuk, házuk, kincses oltáruk elblattolák, ámde jöttek ösmét s velük újabb cimborák, ánglusok és taljánok és francok és török vérből valók és messzi spánok, és hogy az birodalmomban az asztalt körülülék, a játékban magam is elvegyülék, hahogy szerencsém jónak tartám.” (VASAGYI 2009; 25)

Sorsfordító történelmi esemény(ek) az emberi viszonyrendszerek tükrében. A Ferenc-csatorna építésének eseményei ismert „nagy történetet” alkotnak a térségi kollektív emlékezetben: Vasagyi azokat a tartalmakat emelte be az elbeszélésbe, amelyek a magyar jakobinus és a vele összefüggő szabadkőműves mozgalommal kapcsolják össze. Ezt a csatornaásásnak az a történetelem indokolja, illetve támasztja alá, miszerint az – időközben kitört háborúskodások miatt – elvont katonaság helyett rabokat, köztük politikai foglyokat (a francia forradalom résztvevőit, illetve magyar jakobinusokat) vezényeltek a munkálatokhoz. Majtényi Mihály *Császár csatornája* című 1943-ban megjelent regényében ez a mozzanat teljesedik a levert jakobinus mozgalom tér-

¹⁰ Bényei Péter szerint a történelmi regény „legfontosabb jellemzője, hogy a történelmi múlt megfelelő szerzői stratégia által kiválasztott történéseit vagy egy korszak átfogó, általános jellegzetességeit különböző szervező eljárásokkal, nyelvi-poétikai eszközökkel »újraírja«, »utánképzzi«: egy esztétikailag megalapozott és csak belső szükségszerűségeinek engedelmeskedő kompozíció részévé teszi azokat. Ez döntően meghatározza az utánképzett történelmi tények, események irodalmi folyamatban betöltött szerepét, hiszen nem azok visszaadása vagy értelmezése, hanem esztétikai funkcióba helyezése, valamilyen jelentésadás szolgálatába állítása a történelmi regény célja.” (BÉNYEI 1999; 441)

ségi legendájává. E momentumokra történeti és irodalmi szövegek -- maga a vizsgált naplóregény -- is reflektálnak. Káich Katalin¹¹ vonatkozó kutatásai a történesek mindenkori hatalom- és ideológiafüggő megítélésére irányítják a figyelmet; Laták István idézett írása („A munkaerőt a csatorna kiásásához a jobbágyok adták és – a rabok. A föld rabjai és a kazamaták rabjai, elsősorban politikai foglyok. Politikai fogoly bőven van... szerte a Monarchiában. A Martinovics összeesküvés leleplezése után számuk csak megsokasodott. Ezek ásták a csatornát Bácskában. [...] Kiss József mint szakember, nagy alkotó volt, de egyúttal legnagyobb munkásnyúzója és rabszolgahajcsára is korának.” [KÁICH 2001; 41]) a szocialista társadalmi rend véleményét tükrözi. Káich ezzel Koch József¹² sokkal árnyaltabb véleményét állítja szembe, amely a csatornaásásról mint fizetett munkalehetőségről beszél, ugyanakkor nála is találni utalást arra, miszerint „magas rangú politikai foglyok is használtattak volna a csatorna ásatási munkálatokra”, illetve arra vonatkozóan, hogy „a francia forradalom által a mi monarchiánkban is keletkezett háború miatt” (KÁICH i. m.; 42) a Ferenc császár által ígért katonák nélkülözhetetlenné váltak.

A „megnyitott kazamaták” („Comes de Soro generális, temesvári várparancsnok 1794 júniusában elrendelte, hogy a kazamatákat ki kell üríteni” [MAJTÉNYI 1943]) történetét viszi tovább Majtényi regénye, illetve a *Pokolkerék* is. A naplóbeli időbejegyzésekből tudjuk, hogy az elbeszélő Lothár 1797. március huszadik napján érkezik meg fogolytársaival (rabszállító szekéren; Majtényinál gyalog, négyes sorokban – egymáshoz láncoltan gyilkos és politikai fogoly – érkeznek a kazamaták rabjai kijelölt helyükre) a csatornaásás helyszínére, feltehetően valahova a szigetekre épült Czoborszentmihály (a regényben: Óborszentmihály), illetve a Mosztonga (a regényben: Saringa) mocsaras vidékére. Naplójának első bejegyzései azonban korábbi történesekre és évszámokra utalnak. Lefogatását követő kivallatása során ártatlannak vallja magát, tagadja szabadkőműves mivoltát, illetve „Laczkovits kapitányhoz fűződő barátságát” (VASAGYI 2008; 7). Elmondja ugyanakkor, hogy ott volt „a kivégzésen”, „a nép tengerének a bevezett mezőre gyűlt tömegében”, s hallotta a „pallos zuhintását s a fejek földre dobbanását” (I. m.; 6). Vallatása során tagadó válaszára („ich bin kein Freimauer” [7.]) elébe helyezik a listát, amelyen nevét „a páholy tagjai közt világosan látá.” (Uo.) A rabszállító kocsiban vele utazó rabtársai közül a gráci

¹¹ KÁICH Katalin, Császár csatornája = Bosnyák István szerk. *Nagy mesélőnk ébresztése*, Újvidék, 2001, 37–43.

¹² KOCH József: *A Ferenc-csatorna*. In: Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának Évkönyve, 1. évfolyam. 1885. 3. 29–31. (KÁICH i. m.: 42.)

Hentesről megtudjuk, hogy azért találtatott vétkesnek, mert a „lefejezettek egyikével” komaságban volt, míg a török származású budai Fodrást azért tartották két évig megfigyelés alatt, illetve ítélték el később, mert Hajnóczy viceispán haját heti két alkalommal „bodrozá” (Uo.). A kivégzés, a bevérzett mező, a lefejezettek, Lackovits és Hajnóczy név szerinti említése, illetve utazása során felvetülő emléke, miszerint régbéli birtokán a budai franciskánus könyvét tanulmányozta, mind-mind olyan referenciák, amelyek a naplóíró Lothár, illetve a Ferenc-csatorna történetét direkt módon összekapcsolják a Martinovics-összeesküvés, a magyar jakobinus mozgalom, illetve az európai szabadkőműves mozgalom történetével. Ugyanakkor arra az általános érvényű, s a korszak vészterhes világát kifejező tudásra épül, miszerint a Martinovics-összeesküvés leleplezését követően elegendő volt csak a résztvevők valamelyikével ismeretségben lenni a bűnössé nyilvánításhoz. (Ez a tudás jelenik meg pl. Márton László *Minerva búvóhelye*¹³ című, s Batsányi János linzi száműzetés-történetét elbeszélő regényében is, ahol Batsányiról derül ki, hogy vád alá helyezése csupán azon a tényen alapult, hogy „személyesen ismerte Martinovicsot” [MÁRTON 2006; 94].) Lothár naplója egy másik helyütt, évekkel későbbi bejegyzésben is visszatér a szabadkőműves páholyok létre, amikor is a „güblis házba” tolmácsnak invitált elbeszélőtől arról érdeklődnek a „fölpiperézett francok”, hogy „ki volt ki járt Béts ama páholyába” (VASAGYI i. m.; 47).

A Ferenc-csatorna ásásáról szóló minden (történeti és szöveg)forrás – kivéve a Káich által idézett Latákot – a csatornaépítő Kiss fivérek intrika és igazságtalanság által történt leváltásáról tesz említést. Kalapis Zoltán kutatásai arra derítettek fényt, miszerint a „robbanást egy névtelen feljelentés váltotta ki”, amely „hanyag ügykezeléssel, pazarló költségekkel vádolta Kisséket”, ugyanakkor arra is rámutat, hogy a két, egyébként kiváló inzsellér „meggondolatlansága és könnyelműsége elég sok terhelő adatot szolgáltatott ellenfeleinek” (KALAPIS 2001; 101). A Kissék ellen szövetkező irigység és intrika történetét építi a csatorna-elbeszélésbe a Majtényi-regény, s ezt a jelentést közvetíti felénk a Lothár-napló is: „Az Inzsellér az építmény késéséért és az ásópénz elpengetéséért és a sok elhullott vérért nyilvános orcázással szégyenítetten csalatkozástól letipratva süstörge a güblis házban, s hajtogató: ...cserbehagyatva lenni annyi, mint halálra ítélt folyóként kiszáradni, mire nyomdokában lépegetve azzal vigasztalám, hogy hamar munka ritkán jó, s hogy az újsütetű ingenerusok úgyis csakcsupán szájongának az Chenal plánumán, csúf bukásuk várható az vízzabolási munkán.” (VASAGYI 2009;

¹³ MÁRTON László, *Minerva búvóhelye*. Pécs, 2006

56) A regénybeli fikció az eseményre vonatkozó kutatásoknak arra a Kiss József-i életművet jellemző konklúziójára rímel, miszerint „emberként és szakértőként is meghurcolták (...), nagyságát végül is nem lehetett tartósan megtépzni, az elkészült csatorna és a megváltozott bácskai táj őt dicséri.” (KALAPIS i. m.; 101) Ugyanakkor a „meg nem értett zseni”-nek épp a felvilágosodás szellemi aurájában fogant ideálképére irányítja a figyelmet.

A természetes időrendnek és az ok-okozatiság elvének való megfeleltetés eljárása. A *Pokolkerék* történelmi regénykonstrukcióját hitelesítő elbeszélői eljárások közé tartozik az idő múlásának folyamatos jelölése, illetve a történések datálása. Az időjelzés a Gergely-naptár ünnep- és emléknapjainak megnevezése, illetve a régi magyar hónapnevek kiemelése révén történik, ritkább esetben arab számos, vagy betűleírásos dátumozással. A vérmezei kivégzés (1795. május 20.) jelenetének beemelése az első viszonyítási pont a naplóban, amelyhez viszonyítva, kronológiai és kauzális rendben bontakoznak ki előttünk a megjelenített események. Ennek alapján tudjuk, hogy Lothárt, akit a kivégzésre összegyűlt tömegben felismernek a spionok, csaknem kétévi bujkálás után sikerül csak elfognia, vallatásra fognia és elítélnie valamiféle gyorsított eljárás során a császári titkosszolgálat embereinek. A csatornát ásó raboknak az ásónyélre vésett üzeneteit is leggyakrabban dátumjelölés kíséri. Egy ilyen „vésés” naplóba történt bejegyzése tudósít bennünket arról is, miszerint Lothárnak – feltehetően bohém életmódja, majd bujdosása miatt – csak 1797-ben, már raboskodása idején, három esztendővel születésüket követően jut tudomására ikerfiainak létezése. Toldi Éva idézett elemzése szerint: „A naplóíró természetszerűleg nem látja át saját életének legalapvetőbb szituációit sem, nem tudja azt sem, mi cselekvésének mozgatórugója. Kiszolgáltatottságának ez is eredője. Naplója mindinkább erről tanúskodik, magát az időt beszéli el.” (TOLDI 2009; 70) E világhérzékenységnek megfelelően a napló hemzseg a különböző datális bejegyzésektől, időjelölő eljárásoktól. A Gergely-naptár ünnep- és emléknapjainak kiemelése a szenvedéstörténetnek az idő múlásával érzékeltetett végeláthatatlanságát érzékelteti, ugyanakkor magát a szenvedést is jelentés szolgálatába állítja, hiszen a naptár önmagában is mártírtörténetek, szentté és boldoggá nemesítő tettek, önfeláldozások háttérstruktúrájára épül.

A referenciális olvasás az időmegfeleléseknek, mint a hagyományos értelemben vett történelmi regényt konstituáló elemeknek a relativitására is rámutathat. Ha pl. összevetjük a naplóbeli időjelölést a csatornaásás történetének valóságos kronológiájával, természetszerűleg nagy eltérésekre figyelhetünk fel. Lothár bejegyzése szerint az Inzsellért végérvényesen „Skolasztika napján, ezernyolcz századik februárban a Nap estének utolsó órájában”

(VASAGYI 2009; 57) távolították el az építkezésről. A valóságban Kiss Józsefet ennél sokkal korábban, már 1797. október 20-án leváltják posztjáról. (Analóg példaként hozhatjuk fel Márton László több regényét is [pl. *Testvériség* I–III., *Minerva búvóhelye*], amelyekben a természetes időrend hasonló önkényes kezelésével találkozunk, de az eljárás legtávolabbi példáinak keresésében akár a Jókai-opusig, a Jókai-féle elbeszéléshagyományig visszamehetünk.) Mindez arra mutat rá, hogy a történelmi hitelesség nem elsősorban a valóság tényeinek való megfeleltetés révén, hanem a mű esztétikai eljárások által teremtett belső világa törvényszerűségeinek függvényében jön létre.

Kvazi földrajzi és növénynevek. A *Pokolkerék*ben egyetlen egyszer sem íródik le a „Nagy Folyam” (I. m., 13) neve, ugyanakkor a naplószöveg tartalmazta nagyszámú toponíma, illetve a topográfiai leírások sokasága alapján egyértelműsíthető, hogy a Dunáról van szó, annál is inkább, hiszen bármely irodalmi mű, így a *Pokolkerék* befogadása is szükségszerűen működésbe lépteti jaussi értelemben vett olvasói „elvárasi horizont”-unkat, azaz – ez esetben – a csatornaregény tartalmainak megértése sem előzetes ismeretek hiányában történik; földrajzi és történelmi ismeretekkel rendelkezünk a Ferenc-csatornáról (a regényben Nagy Chenal). Amellett, hogy a tulajdonnév morfológiai analógiák révén képződött, előzetes tudásunk működik közre abban is, hogy a Sáríngának nevezett kisebb folyót a Mosztongával azonosítjuk. Ha ilyen módszerrel olvassuk pl. a következő részletet, minden eleme referenciális jellegűvé válik: „Nem-é az leend itt is, majdan véget ér a rigolage és kifutványaival egyetlen mederbe szorítottan a Sárínga megszűn, s azzal a Nagy Folyammal párhuzamban délnek futó folyóba sodródva a vizet imigy lennebb, majdan a torkolatnál ama folyamba visszakeblezi a Nagy Chenal.” (13.) A Sárínga-Mosztonga analógia működtette referenciális mozzanatok segítenek bennünket több, első látszatra fiktívnek tűnő helynév és földrajzi objektum valóságosságának feltárásában is. A napló első fejezeteiben Lothár arról számol be, hogy egykori – kártyán elprédált – birtoka, Reg falu mellett, s a birtokon keresztülfutó (általa is szabályozni próbált) Sárínga mentén haladnak el az ásás helye felé közeledve. Ez a Reg ma nem létező helynek tűnik első látszatra, s régi helynévtárakban¹⁴ sem található név. A Mosztonga folyásának irányáról és (hajdani) árterületéről viszont vannak ismereteink, egészen régi írásos feljegyzéseink. Először 1256-ban említik okiratok Úz néven. 1497-ben szabályozzák a medrét Bácsnál. Váradi Péter (1450?–1501), bácsi püspök így ír erről 1497. április 22-én, Báthori Miklós váci püspökhöz

¹⁴ Iványi István: Bács-Bodrog vármegye helynévtára I–IV. Szabadka, 1907; Papp György – Rajsli Ilona: Bácskai helységek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratos helynévtárában. Tótfalu, 2006

küldött levelében: „Bizony, nehéz munkát végeztünk a mindenható Isten dicsőségére; a király öfelsége meg a többi urak, akik megtekintették, hihetetlennek és nevetségesnek találták – de buzgalmunk mégsem fog lelohadni. Ha a természet nem akadályozza meg, akkor a Mosztonga a Dunával s a Duna a Mosztongával fog társalkodni; ha viszont rebelliskedik: amennyiben szükséges lesz, s Isten még életet, mi is azt a gyógyszert vesszük elő, amit vett az, ki béklyóba verte a Földrázót.”¹⁵ Jól látható Marsigli XVIII. századi térképén. Nebojszki László¹⁶ *Illancsi pillantások* című tanulmányában a következő adatokra bukkantam: „Ezen [mármint Marsigli térképén – B. E. megj.] a mai Illancsból két párhuzamosan induló víz látható: Matias (Máté)-bara és tőle keletre Almarca-(talán inkább Almasca-, azaz Almáska-)bara, amelyek délre a mai szerbiai Kollut magasságában Mostonca(Mosztonga)-bara néven egyesülnek és Bács térségében torkoltnak a Dunába. Bara a szláv nyelvben többfélét jelenthet; itt olyan, nádas vízpartú, hosszan elnyúló mocsaras tavak és mélyedések láncolatáról lehet szó, amelyek dél felé mutató csekély esésükkel levezetik a terület vizeit és kapcsolatban vannak a Dunával.” Ha a térképen követjük a Mosztonga medrének nyomvonalát, láthatjuk, hogy a mai Zombor környéki települések közül több olyan falu is van, amely Kolut helység magasságában helyezkedik el, s amely az egykori Mosztonga bara mocsaras árterületéhez tartozhatott, ezáltal azonosítható Reg falu történetével: az egyik – mai nevén – Bácsbéreg, a másik Regőce. A két helynév kiválasztását természetesen a „reg” névelem is indukálta.

A *Pokolkerék* törzsszövegében, illetve a hozzá fűzött szótárban az Óborszentmihálynak nevezett Czoborszentmihályon kívül három ma is létező bács-bodrog vármegyei, illetve jelzett helységnév fordul elő a csatornatörténetben: Szentiván (magyar neve ma is ez; szerbül Prigrevica), Kernyenzis, azaz a mai Kerény (szerbül: Kljajicevo) és Ruhrev (e sorok írója nem talált rá vonatkozó mai adatot!). A napló hemzseg a helység-, tó-, fok-, határrész-, és dülőnevektől: Görgély, Pangár, Punruvetuk, Csipcsó (csicsói lápos), Reméd, sivolyi híd, Rossztó, palácsi és ruvatuki rét, Pipe-rés, Kosbor rét, Szöllőce, Gyepes etc. A csatorna nyomvonalát az elbeszélő bele is rajzolja naplójába, amit a közvetítő és szerkesztő elbeszélő a következőképp olvas le: „A csatorna plánumtól eltérő rajza következik, a térkép alján feltüntetve Sáring bal partján Punruvetuk Ráncossal és Csipcsó,

¹⁵ A vonatkozó levlérszlet Bori Imre *Ezredéve itt* címen kiadott szöveggyűjteményéből származik. (Forum, Újvidék, 2001, 47.)

¹⁶ Nebojszki László: *Illancsi pillantások*. www.termeszetvilaga.hu/termeszetvedelem/illancsi.html

e helyről – a folyót nem érintve – észak felé folyik a csatorna Sápérdig, onnan Mutusnál keletnek fordul, majd Csalányoson át Lételnek, Játszórétnek, Senkiláttának, Tüskésnek, onnan délnek, a Pusztaságnak, Gyepesnek, ahonnan kelet felé kanyarodik a vízvonal a cifra nyomtatott nagybetűvel jelzett Túlnai Törvények Terének mezejére...” (47.) Hasonló leírását tapasztaljuk a Sáringnak nevezett Mosztonga folyamirányának is: „...mondám is töstént a Fodrásznak folyónk nevének változását, hogymint forrásánál egykoron Sár lőn, s szép vize Klárinál lennebb malomkerék-sustorgásról úgy ösmerszik mint Sári, Piperes zöldkékes limbusánál jó a tetszése a víznek és a benne hajlongó sűrű sárhajfény-csillárkáról neve lőn Sáring, Pákaszélestől már csolnakot horda, és a hajóvontatók vezényletére használtatott e név: Sááá-riín-ga, Óborszentmihályon magát átfodrozza serengős Sáronga, ám Görgélynél mélyhénárú és szürkebarna, ottan már Saronga, majd a fekete víz neve rövidüle hol fölőre harangoznak: Sarong a punruvetuki halmoknak alatta.” (18.) E nevek az írói névadás eljárásai révén jöttek létre, a képzelet és a lelemény termékei. Ugyanakkor a névalkotás nem lehet független az író környezet-élményeitől, illetve történeti-földrajzi tudásától. Ezért van, hogy bizonyos nevek, illetve névelemek mégis azonosíthatók, megfejtethők, vagy hasonlóságot mutatnak létező toponimákkal. Piperés/Piperás Pesty Frigyes helynévtárában szerepel Piperi alakban (PAPP–RAJSLI 2006; 242), a mai Sikara (Zombornál) egykori nevéként. (A regényben egyébként a Sikár név is előfordul.) A sokszor megjelenő Csipcsó/Csicsó névről feltételezzük, hogy a ma is létező Csicsóvi szállásokat körülvevő és bajkúttal megszentelt rétről van szó. Ugyancsak a Pesty-helynévtár Zombort leíró adattára révén valószínűsíthetjük, hogy a regénybeli Karakória a mai Nenadić-szállások déli részét jelöli, amit hajdan Karenkóriának neveztek. Csak találgathatunk (ugyancsak az idézett helynévtár alapján), hogy Görgély azonos-e az egykor Gyurgyinnak nevezett Zombor környéki Obzirral. Az egyik – a regényben viszonylag sűrűn megnevezett – mocsaras területről (Pangár) viszont biztosan tudjuk, hogy a térségi köztudatban ma is élő elnevezésről van szó: Zombor nyugati, a Mosztonga mentén elterülő területét hívják ma is Pangarának, Pangárnak. (Erre vonatkozó – névetimológiai – adatot Vasagyi egy másik szövegében is találhatunk. Ez a *Végre megtaláltalak drága egyhasi testvérem, Cvi!* című novella, amelyben a következőket olvashatjuk: „Pangara – apánk filológiai és nyelvtörténeti kutatásai alapján – e helységnév ógörögből eredő magyarázata annyit jelent, mint Gara felé vezető út...”¹⁷)

¹⁷ www.zetne.org/zek/folyoiratok/67/vasagyi.html

A napló részben a népi gyógyászat, másrészt a csatortörténetre rávetülő csoda-kultusz, illetve Hekaté¹⁸-mítosz elemeiként szinte ugyanannyi növénynevet sorjáz, mint helynevet. Amikor a feltehetően stimuláló erejű gyökerektől és növényektől (Hekaté növénye a mérgező hatású sisakvirág!) vizionáló Lothár belép Hekaté „puszpángos kert”-jébe, „aszfodélosz sietett az égnek, és rózsák szirmosulának a küszöbnek előtte, és liliomféle fehérle ezerszám” (19.). Valamennyi róla szóló lexikoncikk és leírás kiemeli a sisakvirág erősen mérgező hatását.

A Hekate-kép és a Rouage. A Sáringának nevezett Mosztonga olymódon is tematizálódik a regényben, hogy a hozzá kapcsolódó csodakultusz (a regényben: „hol a Szent Szűz jára, mert ott sétála köztünk Istenfia Anyja” [13.]) Hekaté sötétség-kultuszával szervesül. Lothár előtt megjelennek az istennőhöz kapcsolódó lunáris jelképek, pl. Hekaté hintaja, kereke, kutyái etc. A két mítosz jelentései a csatortörténetről alkotott legendákban csúsznak egybe: az új meder leomló partjában isteni büntetést vélnek felismerni a környéken élő emberek; a csatorta („Nagy Chenal”) isteni rendet megbolygató sátáni alkotmányként (Hakaté vizeként, Sztüx folyóként, Léthe vizeként) tudatosul bennük, mely a szent folyó pusztulását eredményezi. A naplóban többször is említésre kerül egy festmény („Föstmény”), amelyen Hekaté veti szét fátylát a vidék felett, s amelyen a Nagy Kerékmű (a Rouage, Hekaté kereke) látható – a műszaki érzékkel megáldott Lothár előtt ez a kép jelenik meg, amikor az ásókerék kidolgozásán és tökéletesítésén fáradozik. A Hekaté-festmény valóságosságával e sorok írója¹⁹ többször is foglalkozott vonatkozó kutatásai során – referenciális eredmény nélkül, azaz sok más ábrázolás²⁰ mellett nem talált egyetlen olyan festményt sem, amely a regénybe-

¹⁸ Hekaté: Perszész és Aszteria leánya, a bűvölés, a mágia, a rémképek, a boszorkányok, a keresztutak istennője, a Tartarosz kormányzónője. Hekaté küldte az emberekre, a rémképeket és a szörnyalakokat, főleg Empúszát, akit a leányának is mondanak. A varázslók és a boszorkányok is hozzá fordultak segítségért, mikor sötét üzelmeiket végezték és az újhold éjszakáin maga az istennő is feljött az Alvilágból, s fáklyát tartva kezében a Sztüx-melléki kutyák csapatával járta a temetőket és a keresztutakat, ostorral üldözve, hajtvá a kísértetek rémes seregét. Ő segített Démétér leányának keresésében is, akinek állandóan környezetében tartózkodott. Szent állata a menyét, szent növénye a sisakvirág volt, amelyet ő talált meg s használt először, s amely erősen mérgező volt.

¹⁹ Bence Erika, Többses kötődésben = B. E. *Másra mutató olvasás.* A vajdasági magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében. Bp., 2009, 93–103.

²⁰ Háromarcú Hekaté egyik leghíresebb ábrázolása egy márványszobor, mely jelenleg a Leideni Múzeum kiállításában látható. Hekatét a vadászok, pásztorok és halászok védelmezőjeként tisztelték, ő a hármas útkereszteződések és az utak vándorának védelmezője, a Boszorkányok Úrnője. Imádatának legkorábbi nyomait a mai Törökország dél-nyugati részén

li leírással („És béhozá az Föstményt a szolga és a leplet róla föllebenthetette, és szilfáknak tövében ott ült volt Hekaté, és fátylát a marton szétteríté, s hol a kelme fülhöz ére támadtanak ottan apró vizek, ahajt meg halmoknak mögötte a Rouage-t látám háromszáz paddal és kétannyi lábitóval...” [26.]) és adatokkal (1479; Fiorenza; a cím egy része: Hekaté..., s a festő nevének három betűje: ...rdo) megegyező volna²¹. Vasági felhasználja regényében az ismert Czobor-aneidot²² is, ez azonban – az eltérések miatt – inkább csak bonyolítja, mintsem felfedi a rejtélyt. Sokkal fontosabb eredményre vezet a mítosszal összefüggésbe hozott Rouage, a regénybeli Nagy Kerékmű referenciáinak vizsgálata. A Ferenc-csatorna történetével foglalkozó kutatások, illetve ezeknek publikációi²³ ugyanis rendre kitérnek arra, miszerint az ásás munkálatainak felgyorsítása érdekében több, korabeli találmányt, elsősorban Kempelen Farkas találmányait is hasznosították. Kalapis Zoltán *Egy „udvari” zseni a VIII. századból: Kempelen Farkas* című művelődéstörténeti tanulmányában tényfeltáró közlésre találtunk: „Neki [Kempelen Farkas – B. E. megj.] tulajdonítjuk azt a kezdetleges kotrógépet vagy kanalas exkavátort, amelynek leírását a fiatalon elhunyt Teleki Domokos hagyta ránk [...]. Ő 1794-ben, bácskai körutazása során Kiss Józsefnél, az épülő csatorna »ér-

fedezhetjük fel. Korai ábrázolásai álló nőalakot formáznak, mindkét kezében fáklyával. Az i. e. 5. század végén egy athéni művész, Alkamenész faragta meg Hekaté Epipürgidia néven elhíresült szobrát, melynek a leideni Hecate Triformis egy római kori másolata, s melyen három nőalak áll egymásnak háttal. A szobor kb. 70 cm magas, keletkezésének ideje i. e. 27. – i. sz. 395. közé tehető. Két nő gránátalmát, a görög alvilág jelképét tartja a bal kezében, jobb kezükben pedig fáklyát hordoznak. Mindegyik figura fején polosza, egyfajta lapos fejdísz látható, melyet gyakran láthatunk görög istennő ábrázolásokon. A szobor azért is nagyon nevezetes, mert valaha Rubens tulajdonát képezte. Még egy róla készült portrén is szerepel, ez a festmény jelenleg Szentpétervár Ermitázsának gyűjteményében található. http://pwh.freeblog.hu/archives/2008/12/28/Haromarcu_Hekate_szobra/

²¹ E sorok írója 2010. november 22-én telefonon keresztül folytatott – mintegy végső lehetőségként – eszmecsere-t a szerzővel, s konkrétan rákérdezve tudta meg, hogy nincs ilyen Leonardo-festmény.

²² Czobor József, a család híres gavallér, tékozló és utolsó sarja, aki pályázva a császár utáni első címre, örökösen vetélkedve Tarouca osztrák gróffal, egy alkalommal arra fogadott ezer arannyal, hogy melyikük jelenik meg drágább öltözetben az udvari bálon. Tarouca gróf (a regényben Lothár) arannyal átszőtt bársony öltözetet öltött magára, s úgy tűnt, meg is nyeri a fogadást, amikor Czobor József (a regényben Óbor Kúnó) széttárta mentéjét (a regényben bundáját), s alatta láthatóvá vált, hogy a felbecsülhetetlen értékű festményből varratott magának mellényt (a regényben a bunda bélése készült belőle). De: a valóságban is megtörtént esetről tudjuk, hogy egy Coreggio-festményről volt szó. S noha Coreggio is festett Hekaté-témájú képeket, a regényben a festmény létrejöttéként jegyzett évben (1497) mindössze négyesztendő lehetett. (BENCE 2009: 101–102)

²³ Pl. KALAPIS 2001.

demes Directoránál» szállt meg, aki aztán el is kalauzolta az épülő verbászi zsiliphez, »a készülő cataraktához«, majd Kiss Gáborhoz is átment Kúlára, ahol a csatornát »egy jó darabig a Földet ásó Machinával (melyet hat lovak húztak) ásták ki«”. (KALAPIS 2001: 97)

A valóságazonosító olvasás tanulságai. A bevezetőben célul kitűzött olvasás lehetőségei, s a dolgozatban prezentált eredmények több fontos következtetés alapjául szolgáltak a XX-XXI. század fordulópontján konstituálódott új történelmi regény (történelmi fikciós próza) műfajalkotó, hitelességet konstruáló elemeivel kapcsolatban. Ezek szerint: a történelmi regény hitelességének (az utánképzett korszak hitelességének) foka nem a valóságreferenciának való megfeleltethetőség fokától függ, hanem a poétikai eljárások és eszközök által teremtett mű szuverén világának belső törvényszerűségeitől. Másrészt: épp a felkutatott referenciák érvényének relativitása miatt gondolhatjuk úgy, hogy a XIX. századi alapokon nyugvó XX. századi történelmi regény a műfaj transzformálódott, megváltozott formája: legközelebb lényegéhez a *pszeudo-valóságos tényregény* megnevezéssel kerülhetünk.

Új magyar barokk regény. Már utaltam arra, miszerint a XX. század végén, a XXI. század elején konstituálódott új magyar történelmi regény, amely a hagyományos értelemben vett műfajkonstituáló elvek közül a történelmi háttérnarratívák verifikációját intertextuális vonzatkörben, azaz a másik regényben, illetve valamely elbeszéléshagyományban ismeri fel, a (legalább is a romantika értékképzetei értelmében) „hosszú hallgatás korának” nevezett barokk kort és irodalmát újraalkothatónak, kitölthető intervallumnak képzei el. Nyelve és látásmódja (pl. a barokk látás nagyszerűsége!) alapján Vasagyi Mária *Pokolkerék* című kisregényét is e beszédrendbe, stíluskörbe és világértési tapasztalati körbe helyezhetjük – talán az egyik bizonyítékként annak, hogy az egyes stílusok, korok és világlátások nem érnek évszámok jelölte korszakhatárokkal, statikusan véget. Hogy az irodalom alakulástörténete – ha van ilyen – csakis hálózatos szövevényként képzelhető el.

Kiadások

MAJTÉNYI Mihály 1943. Császár csatornája. Budapest

MÁRTON László 2006. Minerva bűvőhelye. Pécs

VASAGYI Mária 2009. Pokolkerék. Újvidék

Irodalom

ARANY János 1982. Összes művei. X. kötet (Prózai művek I.), sajtó alá rend. Keresztury Mária. Bp.

BENCE Erika 2009. Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében. Bp.

- BÉNYEI Péter 1999. „El volt tévesztve egész életünk” Esztétikai alapú létértelmezési kísérlet a történelmi regény műfaji konvenciói alapján. Kemény Zsigmond: A rajongók = Irodalom-történet. 2009. 3. 441–466.
- BORI Imre 2004. Ezredéve itt. Újvidék
- IMRE László 1996. Műfajok létformája XIX. századi epikánkban. Debrecen
- KALAPIS Zoltán 2001. Lentségi arcképcsarnok. Újvidék
- KÁICH Katalin 2001. Császár csatornája = Bosnyák István szerk. *Nagy mesélőnk ébresztése*, Újvidék. 37–43.
- MÁRTON László 1999. M. L. *Az áhitatos ember gép*. Pécs
- NAGY Miklós 1999. Jókai Mór. Bp.
- NEBOJSZKI László é. n. Illancsi pillantások. www.termeszetvilaga.hu/termeszetvedelem/illancsi.html
- PAPP György – RAJSLI Ilona 2006. Bácskai helységnevek Pesty Frigyes 1864. évi kéziratos helynévtárában. Tótfalu
- TOLDI Éva 2009. A káosz riadalma = Hid, 2009. 8. 83–71.
- TÖRÖK Lajos 2001. A történelem félreolvasása. Jókai Mór: Erdély aranykora = Szegedy-Maszák Mihály – Hajdu Péter szerk. *Romantika: világkép. művészet, irodalom*. Bp., 242–259.

POSSIBILITIES OF REFERENTIAL READING

Varieties of historical prose fictions (e.g. historical novels or novels on cultural history) consecutively bring up the question of referential reading, or rather, the issue of the role of the elements that construct authenticity in the process of interpretation. Although today's conceptions flexibly construe the function of verification in creating genres and meaning, nevertheless, the method of referential reading does not entail a futile strategy.

This paper reveals the process and results of reading which adopted this strategy. The work interpreted by the method of referential reading was *Pokolkerék (Hell's Wheel)* by Mária Vasagyi, published in 2008; this work entails the possibilities of looking for references in the story of the canal, presence of pseudo-realistical works of art, topographical references, as well as linguistic levels.

Keywords: historical novel, referential reading, authenticity, background narratives, historical ideals, linear timeline, cause and effect relationship systems, language creation, quasi-topography

A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériumának 148027A számú projektuma keretében készült.

CSÁNYI ERZSÉBET

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
erzsebet.csanyi@gmail.com

GION-REPLAY

(*Szimulálás és újrajátszás Gion Nándor
Testvérem, Joáb c. regényében*)

Gion-Replay

(*Simulation and replay in the novel
My Brother, Joab by Nándor Gion*)

Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regénye a szimuláció és újrajátszás módszerét alkalmazza. A hősök valószerűtlen stílusára az elharapott, ismétlődő, kisebb-nagyobb körökben visszatérő, s lassan mégis variálódó, görgetett mondatok jellemzőek. Ez a kirívó verbális effektus egy mesterséges kommunikáció hatását kelti. Az újrarendezett párbeszéd szövege, tömönkéntes kérdésekből és válaszokból állnak, s e retorikai remekléssel a hős a képzelet, a fölény, az értelmezés, a rálátás szabadságához jut, egy-egy pillanatra képes kilépni az egyértelműségek állapotából, s a narratív diszkurzus talányos, imaginárius játéktérbe jut. A replay-technika a Gion-regény legvirtuózabb nyelvi-retorikai leleménye, amit azonban a szakszerűtlen recepció stilisztikai hibaként, monotonitásként könyvelt el. A cselekmény szintjén ezt a képzetet erősíti az *ember mint bábu* metafora. A szimulálás, újrajátszás és újrarendezés mint (meta)narratív eljárás révén lezajlik a hősök alakjának valószerűtlenné homályosítása, a jelenetek filmszerű módon való megakasztása-kinagyítása-kiegyenesítése, a depoetizált nyelv lirizáló jelentésképzése, a (verbális) rituálék-szokások bevétele, miáltal érzékelhetővé lesz a korrumpálódási folyamat lassan, de szívósan működő, mindent felfaló mechanizmusa.

Kulcsszavak: szimulálás, újrajátszás, újrarendezés, metanarráció, Gion.

A Gion Nándor prózaíráásával kapcsolatban emlegetett fordulat, miszerint kezdetben a regény új technikáival kísérletezett, majd visszakozott, és az 1970-es évektől a realista regény megújított változatának mintáit mutatta fel¹, csak bizonyos vonatkozásban tűnhet igaznak, annak ellenére, hogy maga Gion is magáévá tette és hangoztatta (interjúkban trükkösködést, mo-

¹ Grendel Lajos: A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században. Kalligram, Pozsony. 2010. 430.

dernkedést emleget). Azok a karakterjegyek („alakteremtő képesség”, „mítoszteremtő mesélőkédv”, pszichologizálást mellőző cselekedtetés/beszéltetés²) ugyanis, amelyekkel érett alkotásait írják körül, kiválóan alkalmazhatók korai műveire is.

Kihatással lehetett ennek az éles válaszvonalat húzó értelmezői koncepciónak a megképződésére Herceg János anekdotikus megjegyzése is („Reméljük, egyszer még mondani is fog valamit”³), azonban mindezek csak másodlagos, járulékos elemek, és nem tekinthetők megfellebbezhetetlen (különösen nem tudományos) kiindulópontoknak az értelmezés szempontjából.

A szakirodalom arra mutat rá, hogy Gion epikai diskurzusa elút a realista és a posztmodern irányzattól is, beszédmódjának realizmusa „folytonosan vizsgált és vitatott”⁴, narratív eljárásai nem a valóságanalógia jegyében születnek, hanem egy mitizáló líraiság megemelő szférájában. „Mert Gion Nándor prózája, minden nyelvi szikársága és puritánsága ellenére, lírai próza,”⁵ – szögezi le ezt az alapvető esztétikai ismérvet Grendel Lajos.

A *Kételtűek a barlangban* (1968) c. regény hősei a farmernadrágos próza kamaszos, túltengő beszédvilágában élnek. A regény téma- és formaötlete Platón *A lakoma* c. művére játszik rá, híres beszédet idéz mintegy keretként. Ahogy ott, itt is beszédek, beszélgetések hangzanak el, s amiként *A lakomában* hét szónok (Phaidrosz, Pauszaniász, Erüximakhosz, Arisztophanész, Agathón, Szókratész, Alkibiádész) játssza a főszerepet, itt is hét fiú (Baras, Rozmajer, Salamon, Bresztovszky, Fábián, Angeli, Szegény Kis Rahmánovics) szerepel. A játék során mindennap más az elnök, aki meghatározza a beszédek témáját – akárcsak Boccaccio *Dekameronjában*. A klasszikus tematikai és formai allúziókkal megpatkolt koncepció – forma és tartalom diszkrepanciájából eredően – parodisztikus hatást kelt. Ugyanakkor az egész mű alaphangja nem a komikus hangszerelésben teljesedik ki, hanem a dacos-cinikus kedvetlenségben és a szembeötlő gondolat- és érzelemszegénységben, ami ezeket a fiatalokat jellemzi.⁶ A végeli makróvilág hőseire is ugyanez jellemző: a feltűnően redukált, rövidre zárt percepció. E szándékoltan hiányos világbefogadás felér egy lázadással, hatása is ezért ilyen nyomatékos. A poént mindkét regényben az egyik társ (itt a Szegény Kis Rahmánovics, Végelnél Tornádosz) halála jelzi a mű végén, ugyanígy a halál generációs élménye

² Grendel, i. m. 431.

³ Herceg János: Évek és könyvek. Forum, Újvidék, 1971. 165.

⁴ Bence Erika: Másra mutató műfajolvasás. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Bp., 2009. 33.

⁵ Grendel, i. m. 432.

⁶ Juhász Erzsébet: Szökevény valóság. Gion Nándor prózájáról. Új Symposium, 1974/108. 1248.

Salingernél is kulcsfontosságú (a főhős belebetegszik abba, hogy nem tudja feldolgozni öccse, Allie halálának élményét). A céltalan lézengés és a (sok) üres beszéd egyaránt különös megkülönböztető jegye Végel és Gion hőseinek, adott egy forma, keret, szertartás⁷, amit képtelenek tartalommal feltölteni. A makróvilág csupán a városnak mint konkrét határokkal és utcákkal bíró térnek az útvonalain való kerengés bűvkörében képzelhető el, a barlanglakók pedig lépcsőkre ülve, napirendet kifüggesztve próbálják formailag rendszabályozni (játék)életüket. A játék mint valaminek a szimulálása igen fontos e művészet esztétikai eszköztárának megragadásában.

A *Testvérem, Joáb* már nem diákokat, hanem ifjú munkásembereket ábrázol. Életüket azonban áthatja a játék. Az a „súlytalan különösség”, amire Juhász Erzsébet ráérez, valójában a szimulálásból fakad, abból, hogy e hősök csupán folyamatosan szimulálják, játsszák az életet, a beszédet. Kezdek még, a játék a próbálgatást is jelenti, egyfajta óvatosságot, distanciát, fenntartásokat, külön világot, „ellenkultúrát”.

A regény középpontjában fiatal hősök állnak (Tom, Búr, Fehér Ló), akik valamikor együtt jártak elemi iskolába, majd hozzájuk csatlakozik a nagypofájú Kovács Pali. Peremfigurák, peremmegzisztenciák valamennyien, mint a jeans-próza kívülállói, hisz ironikus kritikával kívülről figyelik a kisváros működésének mikéntjét. Fehér Ló nyugati vendégmunkás, ő tehát kétszeresen nomád, még a neve (White Horse Whisky) is a nyugati szubkultúrára utal.⁸ Barátkoznak, fürdeni járnak, kocsmáznak, korzóznak, rituálészzerűen ismétlik ugyanazokat a szokásos dolgokat, s közben egy furcsa stílusú beszédmodort alkalmaznak: egy megegyezésezes nyelvet beszélnek, de a gioni megoldás nem merül ki a farmernadrágos próza szokásos szlenges stílushasználatában. A Gion-hősök kissé valószerűtlen stílusára az elharapott, ismétlődő, kisebb-nagyobb körökben visszatérő, s lassan mégis variálódó, görgetett mondatok jellemzőek. Ez a kirívó verbális effektus egy mesterseges kommunikáció hatását kelti. Az újramondott párbeszédok szófukar, tömondatos kérdésekből és válaszokból (vagyis a kérdés kijelentő módú megismétléséből) állnak, ami egyrészt a bensőséges, baráti viszony jele (valamiféle tolvajnyelv), másrészt bábuk beszélgetésének tűnik. A mondandó furcsán, feltűnően információszegény:

„– Estére ünnepelünk – mondta Búr.

– Joáb II.-nél? – kérdeztem.

⁷ Juhász, uo.

⁸ Bence, i. m. 38.

– Joáb II.-nél – mondta Búr. – Természetesen.”⁹

A kérdés iskolás, szó szerinti megisméltésének módszere szokatlan a természetes beszédben. Ez és a mondatok szűkszavúsága, valamint a kijelentések rendkívül egyszerű tartalma, majd mindennek számtalanszori ismétlése szinte a fogyatékosok, „redukált személyiségű, anasztéziás, érzéstelenített antihősök”¹⁰ világát idézi. Nem csupán a hősök dialógusait jellemzi ez a stílus, olykor maga a narrátori történetmondás is hasonló: „Abban az időben jó néhány szerbet kinyiffantottak a városban, és Milacski Iván is szörnyen meg volt ijedve. De Török Ádám nem nyiffantotta ki Milacski Ivánt...”¹¹

Ezzel a technikával Gion Nándor megemeli a realitás síkját, lebegővé teszi a mű minden referenciális vonatkozását, alakjait titokzatosságba bugyolálja. A korlátozott, kommentár nélküli információadagolás és konstruált beszéd ironikus, külső rálátási pozícióra kényszerít:

„– Tényleg ronda a feleséged? – kérdezte a Kovács Pali a Fehér Lótól.

– Szörnyen ronda – mondta a Fehér Ló.

– De sok pénze van – mondta a Kovács Pali.

– Sok pénze van – mondta a Fehér Ló.

– De szörnyen ronda – mondta a Kovács Pali.

– Szörnyen ronda – mondta a Fehér Ló.

– Akkor jól van – mondta a Kovács Pali. – Akkor most vacsorázzunk és ünnepeljünk.”¹²

A hősöknek – a jeans-próza tagadó világába illően – nemcsak a modorát, de a tetteit is valamiféle ernyedett életuntság veszi körül. A fiatalemberek nem heveskednek, hanem flegma ironiával, lassú módszerességgel tárgyalják le a maguk szűkszavú módján ezerszer is az eseményeket. Az öreg mérleges megfenyítését pl. holnapra halasztják, mondván: „hagyjuk ezt holnapra – mondta Kovács Pali. Ma ünnepeltünk, és ez elég. Holnap is kell valaminek történni. Majd holnap megfenyítjük az öreg mérlegest.”¹³ Az unalom ellenszere a murik rendezése, a szenzációhajhászás („lesz-e még valamilyen cirkusz”¹⁴ a játékbábugyár udvarán), a bolti pofozkodás. Elek Tibor szerint „láthatóan tanult Gion a francia új regény részletező tárgyiasságából, de leírásaiban – ezt is jól látja Bori – nem alkalmazza olyan radikalizmussal azt...A láthatón, hallhatón ritkán lép túl, szereplői pszichéjével nem sokat

⁹ Gion Nándor: Testvérem, Joáb. Forum, Újvidék. é. n., 14.

¹⁰ Elek Tibor: Gion Nándor írói világa. Noran, Bp., 2009. 53.

¹¹ Gion, i. m. 45.

¹² Gion, i. m. 32.

¹³ Gion, i. m. 37.

¹⁴ Gion, i. m. 122.

törődik, viselkedésüket, cselekedeteiket mutatja be és párbeszédelteti őket csupán...”¹⁵

A rituálészzerű életmód alapja, hogy Búr mindennap megvárja barátját, Tamást, vagyis az elbeszélőt a városháza előtt két órákor, munka után, és előadja, kit pofozott meg aznap az önkiszolgálóban, ill. egyéb szenzációkat, mint pl. a Fehér Ló megérkezését. Fehér Ló is ismétlődő cselekedetek alanya, minden nyáron hazajön, minden évben eladja a kocsit, mindig hoz White Horse Whiskyt. A szájharmonikás fiú minden reggel átgyalogol a hídon, hogy megvegye ugyanazt az edelt, és minden este szájharmonikázik. Akilev mindennap piszkoskodik, elviszi a negyed kiló kenyeret, de csak tíz dekát hajlandó fizetni. Török Ádám szokásos mondása, amikor időnként beállít az önkiszolgálóba, hogy öneki joga van elvenni azt, „amire éppen szüksége van”. A négy barát közt is állandó szófordulatok rögzülnek: „az a fontos, hogy felvakarj egy rakás pénzt”, „az idén még nem lesz komolyabb balhé” (háború), „szereti a szép épületeket”, „ijesszen rájuk egy kicsit”, rohadt hangulat, rohadt helyzet, szép dolgok stb.

Az ismétlődő jelenetek/játékok egyikét Kovács Pali játssza Opattal, a pincérrel a kocsmában. Kovács Pali „kizsigereli” Opatot a régi gyanús dolgok miatt. Néha nem játssza végig az egész kérdezz-felelünk játékot, csak azt kérdezi áldozatától: „Maga még sohasem rúgott be úgy istenigazából?” A kizsigerelés játék során Opat mindig szolgálatkészen áll, várja a rendelést, és ugyanazt a mondatot ismételteti: »Tudtam, hogy Opat még mindig a törzsasztalunk mellett áll, és gépiesen ismételteti, hogy „mit parancsolnak vacsorára.«”¹⁶

Mária és Tamás között is folyik egy beszélgetős játék:

„– Ne sírjál – mondtam. – Ha nem sírsz, akkor mesélek neked arról, akit szeretek.

– Az jó lesz – mondtam. – Nagyon jó lesz. Meséljél nekem arról, akit szeretsz.

– Ígérd meg, hogy nem fogsz sírni – mondtam.

– Már nem is sírok – mondta Mária, és mosolygott. Ezt a játékot ő találta ki még régen, és most nagyon örült, hogy ismét mesélni fogok neki arról, akit szeretek. Tényleg nem sírt tovább.

– Rendben van – mondtam. – Mit meséljek róla?

– Mindent – mondta Mária.

– Kérdezz – mondtam.

¹⁵ Elek, i. m. 51.

¹⁶ Gion, i. m. 148.

– Hogy hívják azt, akit szeretsz? – kérdezte Mária.

– Máriának hívják – mondtam.

– Szép név – mondta Mária. – Neked is tetszik?

– Nagyon tetszik – mondtam. – Nagyon szép név.”¹⁷

Mária másik ceremóniája az együttléteket megelőző „előjáték”¹⁸, a riadt vonakodás, a gátlásos kérdések, a szégyenkezésből eredő cselekedetek.

Gion módszere az újrajátszásban teljeseedik ki, amikor is hősei a már elmondott dolgokat megismételik, nyomatékossítják, mintha megakadt volna a gramofon.

„– Egyszer majd elmegyünk Szlimákhoz – mondtam. – Majd ha birkákat vág.

– Mindennap vág – mondta Török Ádám. – Bármikor elmehetünk hozzá.

– Jó – mondtam. – Egyszer majd elmegyünk hozzá.

– A napokban majd elmegyünk Szlimákhoz – mondta Török Ádám.

– El fogunk menni – mondtam.

– Bármikor elmehetünk – mondta Török Ádám, és akkor elváltunk.”¹⁹

A gioni replay-technika narratívaszövés helyett egy metanarratív szférát lebegtet meg, amely a hősök és az értelmező között a képzeletiségben indít be folyamatokat. A játék résztvevői érzékelik a játékszabályokat, a kijelentés-sorok fölöslegessége egy holtjárat-zónát teremt, amikor is a kommunikáció nyelvjátékba, fikcióba fordul át, öncélúvá válik. A fölöslegesen ismételt mondatoknak nehezen értelmezhető szemantikai szerepük van a regény egyébként reálisként percipiált cselekményszinti világában.

Vajon akkor milyen feladatot töltenek be ebben a különös szövegszervezésben? Gion ezzel a módszerrel valójában a posztmodernizmus nyelvjáték-elméletére utalja befogadóját, e költői retorikával arra irányítja figyelmünket, hogy – a Lyotard-elmélet nyomán – ne a kijelentés igazságára legyünk kíváncsiak, hanem azokra a feltételekre, amelyek meghatározzák egy kijelentés igazságként való elfogadását. A gioni holtjáratoknak talányos valóság hátterük van, túlságosan gépiesek, fennakadt lemezjátszó-effektusként, avagy kiégett filmkockaként hatnak. A jelentésképzés ezeken a pontokon valamiféle hiperrealitást hoz létre. A valós beszéd szimulációja ez, annak a beszédnek a színlelése, ami nincs, amit a hősök nem tudnak létrehozni. A kommunikáció e pillanatokban elveszíti realitását, valóságreferenciáit, közvetlen hasznosságát, funkcióját. A kijelentésnek nemcsak a valóságfedezete, de a jelentése

¹⁷ Gion. i. m. 89.

¹⁸ Gion. i. m. 98.

¹⁹ Gion. i. m. 68.

is ingoványossá válik. A befogadó tanácstalan marad, ugyanakkor egyre kíváncsibb. Mindez beleilleszkedik Jean Baudrillard szimulakrum-elméletébe, miszerint a posztmodern posztindusztriális termelési folyamatban a tárgy gyártásának fogalma már nemcsak a hasznos, értelmes tárgyakra terjed ki, hanem a szubjektum vágyainak érdekeinek előállítására is. A posztmodern kor inkább elveket, modelleket hoz létre, „a tény, a tárgy, a dolog másodlagossá”²⁰ válik. A beszédimitáció, a beszédsszimuláció a Gion-regényben a valós, értelmes beszéd elvesztésének a tünete, s valami haszontalannak, fiktívnek a felkínálása.

Hogy mennyire határozott poétikai koncepción nyugszik a mű, bizonyítja a szimulációs játék formáinak számos megjelenése. Egy alkalommal pl. nyílt „színházasdi”, „komédiázás” formáját ölti, a vicc, a paródia egyértelmű vonatkozásrendszerét teremti meg:

„Álltam az asztal mellett, sűrűn pislogtam a Fehér Lóra, és Kovalik hangját utánozva, rekedten azt mondtam neki:

– Szeretném, ha kijönnél velem az udvarra egy kicsit.

A Fehér Ló majd megfulladt a sült haltól, úgy elkezdett nevetni, de aztán elkomolyodott, és az én hangomat utánozva azt mondta:

– Elmondhatod itt is.

– Szeretném, ha kijönnél velem az udvarra egy kicsit – mondtam megint Kovalik hangját utánozva.”²¹

Tom, a főhős két látogatást tesz Joáb I.-nél. A második látogatás alkalmával megismétlik a ceremóniát, ami már korábban is lezajlott:

„Joáb I. felesége megkérdezte, mit iszunk, én rumot kértem, és most is azt mondtam, hogy az igazi férfiak rumot isznak, és én szeretem utánozni az igazi férfiakat; Joáb I. most is nevetett, és azt mondta, hogy ő is szívesen utánozza az igazi férfiakat, és ő is rumot kér.”²²

A replay-technika, az újrajátszás, a kiürült szertartás, a devalválódott beszéd felidézése kiégett filmkockaként lassítja le az elbeszélést.

A játék különféle formái beszéd nélkül is jelen vannak, pl. a főhős utazások alkalmával mindig a települések perifériáját vizsgálva találja ki, milyen maga a település: „Ha a mi városunkba érkezem valahonnan, akkor ugyanezt a játékot játszom, és megpróbálom az idegen szemével nézni az először fel-tűnedező épületeket.”²³

²⁰ Bókay Antal: Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban. Osiris, Bp., 1997. 258.

²¹ Gion, i. m. 118.

²² Gion, i. m. 145.

²³ Gion, i. m. 38.

A regény főhősének másik játékos szokása, hogy keresztül-kasul járkál a városban: „Illetve nem is sétálok, mert nem szeretem, ha az emberek azt hiszik, hogy csak úgy, tétlenül, cél nélkül ödöngök. Mindig úgy teszek, mintha mennék valahová. Kiválasztok egy hosszú utcát, végigsietek rajta, aztán a párhuzamos utcán visszajövök, majd ismét kiszemelek magamnak egy hosszú utcát, és ott is úgy teszek, mintha mennék valahová...Szeretem, hogyha azt hiszik rólam, hogy elfoglalt ember vagyok, és hogy mindig tudom, hova megyek.”²⁴

A szerepjáték, a játék, a megjátszás nagyon fontos, állandó eleme az események feldolgozásának, a tettek tervezésének és lebonyolításának. Még a regény végén is, amikor Akilev rendőrfőnök megszorongatja és spiclijévé teszi Tamást, megpróbál játszani, ironizálni, de már nem megy: „Kezdetben megpróbáltam játszani még itt a négy fal között is, de aztán én is ellustultam, éreztem, hogy Akilev átlát a bőrömon, akárcsak én az öven.”²⁵

A játék, a játszás mint „vészkijárat”²⁶, menekülési mód, mint virtuális tér tételeződik. ebben a közegben el lehet oldódni a valóság kötelekeitől, kívülre és felülre lehet kerülni, ezért él vele elsősorban a négy fiatal, de a játékszabályokat átvéve ez a beszédmodor és elvonatkoztatási mód átragad a többiekre is. A gioni replay-technika nem demonstrálja kizárólagosan a fiatalok nyelvi különállását, mint általában a farmernadrágos prózában, itt inkább fokozatos átjárás észlelhető, lassan összemosódnak a határok.

A kisvárosban másféle egyezményesség is működik, mégpedig a romlott/zsaroló világrend cinkos elfogadása: „A közösség egészét meghatározó/együtt mozgó mechanizmusok működnek közre benne”²⁷, ezeknek pedig a félelem és a hazugság/korrupció a mozgóereje.

A szimuláció és újrajátszás motívumai mentén haladva fordulatot képező, szignifikáns tünet, hogy a főhős morális bukását a játékra való képességének elvesztése és az árulásra való teljes ráállása jelzi az Akilevvel lefolytatott beszélgetés során.

A korábbi irodalomtörténeti meghatározások szerint a *Tésvérem*, *Joáb* cselekménye „a főhősnek a munkahelyén és a szerelemben való korrumpálódása történetét mondja el...A közlés közömbösségének a szürkébb színcivel dolgozik, tények közlésére szorítkozik, nem „mesél”, hanem elsősorban tájékoztat...”²⁸ Elek Tibor a főhős érzéstelenített (más)állapotára hívja fel a figyelmet:

²⁴ Gion, i. m. 17.

²⁵ Gion, i. m. 168.

²⁶ Gion, i. m. 181.

²⁷ Bence, i. m. 35.

²⁸ Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története. Forum Könyvkiadó. 2007. Újvidék. 221.

„Ami meglepő, hogy életének ezeket a fordulatait is szenvtelenül, inkább csak a tényekre koncentrálva, stílár és nyelvi egyhangúsággal adja elő, különösebben nem viszonyul hozzá sem érzelmileg, sem morálisan. Mintha nemcsak a város, de saját életének is csupán közömbös megfigyelője lenne.”²⁹

A *Testvérem, Jóáb* szövegvilágát megközelítve, a szimulált beszéd táányos jelenségéből kiindulva érdekes utat járhat be a kutató. Fokozatosan meggyőződhet arról, hogy Gion „szürkének”, „közömbösnek” (Bori Imre), „nyelvi szikárnak és puritánnak” (Grendel Lajos), ill. „súlytalanul különösnek” (Juhász Erzsébet) minősített közlési stílusát a regényben lappangva munkáló vezérmotívum generálja; ez pedig az ember mint bábu képze és a bábuk beszéde.

Ennek a központi motívumnak mint alkotói elvnek nemcsak implicit, retorikai leképezését (az újrjátszást, újramondást és szimulációt) fedezhetjük fel a műben, hanem a bábu jele a cselekmény szintjén is markánsan beleíródik a regénybe Török Ádám nagyjelenete által. A közélettől visszavonult, meghasonlott, szűkszavú Török Ádám most egy „szép beszédet” akar intézni a tüntetökhöz, hogy feloldja azok némaságát és mozdulatlanságát:

„A viaszsárga arcú munkások szótlanul álltak a játékbábugyár udvarán, hátukat a falnak támasztották, és nem mozdultak onnan. Hallgattak, maguk elé néztek, és az arcuk csúnyán világított...Ők meg csak álltak ott, mint valami rosszul sikerült viaszfigurák: volt, aki összefonta mellén a karját, volt, aki zsebre dugta a kezét, volt, aki esetlenül a combjához szorította a tenyerét, és egyik sem mozdult, nem is szóltak semmit. Az ég is szürke volt, a nap bújkált a felhök között, és ha néha bevilágított a játékbábugyár udvarába, a mozdulatlan arcok még sárgábbak lettek.”³⁰

Török Ádámnak a szónoki beszédhez játékbábukra van szüksége, ezért kihordat a gyárból sok gumijátékot, Disney-figurákat, Miki egeret, Donald kacsát, Pinocciót, kismalacot, farkast, és a mereven álló munkások lába elé rakatja. A jelenet végén a viaszfigurává merevedett munkások végre megmozdulnak, de csupán azért, hogy a gumibábukat az idealista Török Ádámhoz vágják. Maga a tény, hogy a gyár játékbábukat gyárt, az egész drámai látvány, melyben némaság és beszéd kel birokra a bábuaktól övezett emberek között, mindez egyértelműsíti azt a költői víziót, amit a regény minden síkon és minden eszközzel továbbítani akar, aminek alapja a felismerés: az ember bábu, akit mások, ill. a körülmények mozgatnak. A megszólalás/beszéd és a mozgás közti összefüggésre ebben a szituációban Hózsza Éva is felhívja a

²⁹ Elek. i. m. 51.

³⁰ Gion, i. m. 124.

figyelmet: „vajon tekinthető-e Török Ádám valamiféle beszélő hősnek, vagyis olyanak, aki egy adott szituációban beszélni tud, aki egy meghatározott helyzetben/helyzetből el tud mozdulni.”³¹

Egy másik metaforikus jelenetben a vágóhídi birkák némasága tematizálódik, amikor is az élőlény értelmetlen barommá/tárggyá válik.

Az *ember mint bábu* metafora a regényben a néma/dermedt tárgy és a beszélő/mozgó élőlény viszonylatát problematizálja.

Azonban bármennyire harsányak és emlékezetesek is ezek a cselekményszintű mozzanatok, a regény valójában retorikai szinten remekel. A hős, aki a kijelentések újrajátszásával a képzelet, a fölény, az értelmezés, a rálátás szabadságához jut, egy-egy pillanatra képes kilépni az egyértelműségek állapotából, s a narratív diszkurzus talányos, imaginárius játékterébe jut. A replay-technika a Gion-regény legvirtuózabb nyelvi-retorikai leleménye, amit azonban a szakszerűtlen recepció stilisztikai hibaként, monotonitásként könyvelt el.

A szimulálás, újrajátszás és újramondás mint (meta)narratív eljárás révén lezajlik a hősök alakjának valószerűtlenné homályosítása, a jelenetek filmszerű módon való megakasztása-kinagyítása-kiégetése, a depoetizált nyelv lirizáló jelentésképzése, a (verbális) rituálék-szokások bevésése, miáltal érzékelhetővé lesz a korrumpálódási folyamat lassan, de szívósan működő, mindent felfaló mechanizmusa. A mű utolsó fejezetében tömény újrajátszás-effektusok idézik fel visszhangként a már bejárodott lemezt, a kocsmái gramofonos teremben ülve megismétlődik újra minden szokásos mondat, játék, de a háttér már nem azonos, az ártatlanság kora elillant, a kontextus megváltozott. Az együttlétek íze jóvátehetetlenül megkeseredett.

Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regénye a szimuláció és újrajátszás módszerének homogenizáló erejével megrázóan képes sugallni az eszménytelenné váló világ élményét.

GION-REPLAY

(Simulation and replay in the novel *My Brother, Joab* by Nándor Gion)

Nándor Gion in his novel *My Brother, Joab* (*Testvérem, Joáb*) uses the technique of simulation and replay. Typical sentences of the characters' unreal style are clipped, repetitive, re-emerging in smaller or greater circles, and yet slowly diversifying, rolling sentences. This striking verbal effect gives the

³¹ Hózsá Éva: Idevonzott irodalom. Grafoprodukt, Szabadka, 2004. 68.

impression of artificial communication. The repeated dialogues are made up of reticent, short and simple questions and answers; by this kind of rhetorical expertise the character reaches the freedom of imagination, superiority, interpretation and overview, and is able to step out of the state of unanimity and access the mysterious, imaginary playground of narrative discourse for a second or two. The replay technique was Gion's most virtuosic linguistic and rhetorical ingenuity; nevertheless, by the non-experts, it was labelled as stylistically erroneous or monotonous. This concept is reinforced on the level of the plot through the metaphor *man as a puppet*. Rendering the characters unreal, film-like stopping, zooming and burning of the scenes, lyricizing the meaning of depoetized language and imprinting (verbal) rituals or customs are accomplished through simulation, replay and retelling as (meta)narrative procedures; they make perceptible the slowly but pertinaciously functioning, all-devouring mechanism of the corruptive process.

Keywords: simulation, replay, retelling, metanarration, Gion

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

Szegedi Tudományegyetem, BTK,
Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék
haszfeher@gmail.com

ARANY JÁNOS KÖLTÉSZETÉNEK DIALOGIKUS JELLEGE

Gerold László köszöntésére

Dialogical Characteristics of the Poetry of János Arany

A greeting to László Gerold

Feltűnő az Arany-filológiában, milyen gyakran nevezhető meg a művek mögött szövegihletként irodalmi, sőt tudományos munka, vagy egy-egy mű, műfaj, szövegcsoport poétikai, képalkotási, kompozíciós technikája. A jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy a transztextualitást, melynek a régebbi retorikákban az imitatio, aemulatio, allusio stb. fogalmai feleltethetők meg, Arany tudatosan alkalmazott poétikai eljárásaként tüntesse fel. Az értekezés középpontjában Petőfi és Arany sokrétű kapcsolata áll. Az irodalomtörténetben oly sokszor tárgyalt témakör Arany alkotói gyakorlatát segít megvilágítani. Költői és baráti egymásra találásuk története, a szabadságharc történeti kontextusa és Petőfi eltűnése, majd az 1850-es évek líratörténetének alakulása, a Petőfi-recepciónak részben a kultuszba, részben az epigonizmusba torkolló iránya Aranynál nemcsak tematikusan jelenik meg, hanem költészete dialogikus jellegénél fogva poétikai, műfaji, nyelvi, verselési szinten is tükröződik. Ily módon teremődik meg az Arany-versek kettős referenciája: a tárgyi valóság, amelyhez tematikus szinten kötődnek, és a szövegreferencia, ezen keresztül a költészet dimenziója, a versek esztétikai-poétikai leképződésének alapja.

Kulcsszavak: Arany János, Petőfi Sándor, 19. századi líratörténet, poétikatörténet, transztextualitás, imitatio, aemulatio, költői dialogicitás.

1. Arany és Petőfi alkotói kapcsolatának sokrétűsége

Horatius és Vergilius költészetében újabban szemiotikai és intertextuális elemzések mutatják ki azt a bonyolult utaláshálót, amely részben szoros költői és emberi barátságukat tükrözi, részben az egyes művek újraértelmezését teszi lehetővé. Rimóczi-Hamar Márta tanulmányai alapján nyer más értelmet például Horatius I. 3. ódája: a vers propemptikon (utazóhoz szóló búcsú) műfajába rejtett siratódal ahhoz a Vergiliushoz, aki rejtélyes és Augustusra

is gyanút vető körülmények között halt meg állítólagos görögországi útja során. Ugyancsak az allúziók feltárása segít a IV. 12. ének újraolvasásában, melyben a „kenőcsáros Vergilius” álruhájában a poeta és barát Vergilius válik láthatóvá: Horatius ily módon állít emléket az *Aeneis* költőjének, akinek emlegetését, elsiratását Augustus feltehetőleg megtiltotta.¹

Rimóczi-Hamar Márta a két római költő barátságához kései párhuzamként Arany és Petőfi nevét említi. Állítása akár szövegszerűen is alátámasztható lehet: nem elképzelhetetlen, hogy amikor Arany 1847. augusztus 11-én a Petőfinek szóló verses levelét írja, éppen az I. 3. óda jut eszébe. Horatius ott „lelkem felének” nevezi Vergiliust, s ugyanígy szólítja meg Arany Petőfit: „Kedves barátom, lelkem jobb fele!” A két római költőt idéző motívumkörbe sorolhatók a későbbi (sirató)versek veszteséget ábrázoló metaforái is: „Be-lőlem a jobb rész kihalt”; „Hová lettél, hová levél, / Oh lelkem ifjusága”; „Versenben égtek hűrjaim”; „Láng gyult a láng gerjelménél” stb.

Arany és Petőfi barátsága folyamatosan az irodalom- és recepciótörténeti figyelem középpontjában áll, s a köztük lévő biografikus, lélektani, alkati, poétikai, programbeli hasonlóságok és eltérések – az elemzés mélységétől, korszakától, irányzatától függően – különböző megvilágításban jelennek meg. Egyes irodalomtörténészek teljes azonosulást, mások hullámszakaszt, gyakran ellentéteket rajzolnak meg a két költő viszonyában.² Barátságuk,

¹ Ld. Rimóczi-Hamar Márta elemzéseit: *Horatius IV. 12. ódájának Vergiliusa (A költő vagy egy kenőcsáros?)*; *Bücsű Vergiliustól (Horatius I. 3. óda)* = uő.: *Horatius, Vergilius és Maecenas – Barátság és hűség Augustus Rómájában*, Második változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003 (Apollo Könyvtár, Szerk. Borzsák István, 20), 25–38, 97–139.

² A kultikus megközelítés eredményeképpen Ferenczi Zoltánnál harmonikus, ellentmondásmentes Arany és Petőfi kapcsolata (Ferenczi Zoltán: *Petőfi és Arany barátsága*, Budapesti Szemle, 1917, 170. k., 375–384). Illyés Gyula a Petőfiről írott könyvének 24. fejezetében szintén a legteljesebb barátságról beszél: „A magyar irodalom legszebb férfibarátsága kezdődik. Regény sem ábrázolt még úgy önfeláldozást, önzetlenséget, mint amilyen e két ember egymásnak s egymásról rótt írásában felénk árad. Levelezésük a világirodalomban a legtekélyesebb alkotás két férfi egymás iránt való vonzalmáról”. Ismeretes, hogy a Nyugat c. folyóirat Arany- és Petőfi-recepcióját a szerzői, irodalmi öndefiníciók is befolyásolják. Babits Mihály esszéje az alkati különbségeket emeli ki: *Petőfi és Arany*, Nyugat, 1910, 22. szám, kötetben: *Esszék, tanulmányok*, Budapest 1978, I. k., 160–180. Németh László 1932-es esszéjében szintén azt hangsúlyozza, alkotói és lélektani különbségeik miatt az azonosulás soha nem jött létre kettejük között: „Arany szereti Petőfit, de mellette is magányos marad. Van valami jelképes abban, hogy az ifjú Toldi mögött oly hamar föllép az öreg Toldi, a rettenetes erő most már rozsdás páncélban, pajkos énekektől bösztetett. Az ifjúság mögött a világfájdalmas, meghasonlott mogorvaság.” (*Arany János*, Protestáns Szemle, 1932; *Az én katedrám*, Budapest, 1983, 580, 596; hasonlóképpen fogalmaz *Arany és Petőfi c. tanulmányában*, uo., 602–611). E hagyományt folytatva Németh G. Béla 1867-es tanul-

költészetszemléletük egymásra vetítése, egymásból értelmezése a magyar irodalomtörténetnek kétségtelenül a legnagyobb, bár tartalmilag változó közhelyei közé emelkedett, olyannyira, hogy Margócsy István utóbb már kizárólag kultusztörténeti konstrukcióként foglalkozik az Arany–Petőfi kettős kanonizációjával.³

Kevésbé észlelt fordulópontot jelentett időközben Barta János tanulmánya, aki az alkati és lélektani tényezők vizsgálatát nem általánosságban, hanem dokumentumok – elsősorban az egymásnak írott levelek – alapján végezte, így a kérdéskört történeti és hermeneutikai dimenzióba emelte át.⁴ Ezt a kezdeményezést folytatta Milbacher Róbert, ő azonban más céllal, leleplező szándékkal olvasta újra e szövegeket, és a két költőegyénség közötti feszültségekre, féltékenykedésre, félreértésekre igyekezett – helyenként némi túlértelmezés árán – rámutatni: „Talán barátságuk látszólagos zavartalanságának oka abban állhat, hogy Arany reflektálatlanul mindvégig elfogadta ezt a – Petőfi által kiosztott – feladatot, és látszólag nem is kívánt ennél többet. Ezzel együtt viszont az Arany-életmű bizonyos aspektusai, és különösen Arany Petőfi halála utáni megnyilatkozásai olyan »elvétésekről« tudósítanak, amelyek az elfojtott, Petőfi véleményétől eltérő, sőt helyenként vele szembenálló paradigma lehetőségére utalnak.”⁵

A kérdéskört rövid fejezetben belül Arany oldaláról szükséges feléleszteni: nem a kultikus beszéd feletti ítéletmondás céljából, s nem is annak eldöntéseképpen, hogy valóban létezett-e, vagy látszólagos volt csupán a jóviszony közte és Petőfi között. Arany Petőfi-recepciója többretegű volt, és lényeges utalásokat tartalmaz alkotói módszerére vonatkozóan.

mányában szintén ellentéteket sorol: „De a két költő iránya, az eddigiekből is láthatni, nem volt azonos. Mint ahogy személyiségüket is oly mély különbségek választották el, hogy a nagy weimari barátpár különbségei sem lehettek mélyebbek.” (Németh G. Béla: *Arany János* = uő.: *Hosszmetszetek és keresztmetszetek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 34–56, itt: 36.)

³ Margócsy István: „...íkerszülöttek, egymás kiegészítői...” (Petőfi és Arany kettős kultusza és kettős kanonizációja), *ItK* 2003, 4–5. sz., 442–469.

⁴ Barta János: *Génuszok találkozása (Petőfi és Arany barátsága)* = Uő.: *Klasszikusok nyomában, Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 142–166, valamint Barta János: *A Petőfi-élmény Arany irodalomszemléletében = Petőfi-mozaik*, Szerk. Paál Rózsa, Wéber Antal, Budapest, 1972, 44–70, és *ItK*, 1973.

⁵ Milbacher Róbert: *Versenyben égtek hírjaik? – Még egyszer Petőfi és Arany barátságáról*, Tiszatáj, 2001, 3. sz., 50–57, itt: 53. Friss kiadású könyvében újraközzölve: Milbacher Róbert: *Arany János és az emlékezet balzsama, Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*, Ráció Kiadó, 2009, 147–167.

2. „Versenyben égtek húrjaim” – az agón

Milbacher Róbert vezeti be tanulmányában az *agón* kifejezést Arany és Petőfi barátságának jellemzésére, s ebben a „futtatás”, vetekedés, a sértődések és csalódások forrását fedezi fel: „Annyi megengedhető talán, hogy legalább a vetélkedés lehetősége ott kísért Arany és Petőfi kapcsolatában, ám mégsem eszkalálódik, sőt Arany még a »futtatás« gyanújának is igyekszik elébe menni, mint az pl. a Szécsi Máriáról írott műveik kapcsán felmerült kvázi plágiumvitánál dokumentálható.”⁶

Az *agón* fogalmát azonban nem csak egyszeri esemény, konkrét verseny jelölésére használhatjuk, noha költői mérkőzés valóban zajlott Arany, Petőfi és Tompa között, éppen a Szécsi Mária-téma megírása során.⁷ A szó eredeti, görög jelentése szerint *gyülekezés, gyülekezési helyszín, együttlét, játék, szellemi kihívás*⁸ értelemben is érvényes, s ez megengedi, hogy jelen esetben az írásra való folyamatos ösztönzéseként, az alkotóerő mozgásban tartásaként fogjuk fel.

Ismeretes, hogy Arany első, saját nevén megjelent kisebb verse, a *Válasz Petőfinék*, 1847. február 11-én keletkezett, s az *Életképek*ben közölte május 8-án. Vitája is támadt belőle Vahot Imrével, hiszen ez év márciusában szerződött a *Pesti Divatlap* kizárólagos munkatársaként. Vahot lapjában hat költeménye jelent meg: *A varró leányok* (*Lakodalom jö* címmel), *A méh románca* (*A méh boszúja* címmel), az *Aranyaimhoz*, *A szegény jobbágy*, a *Szőke Panni* és *A rab gólya*, az elbeszélő költemények közül pedig a *Rózsa és Ibolya*, és a *Szent László füve*.

Időközben Petőfi a leveleiben és kétszeri szalontai látogatása során (1847. június 1–10. és november eleje, Júliával együtt) arra ösztönzi Aranyt, ne újítsa meg a szerződését Vahottal, hanem lépjen át az *Életképek*be Jókaihoz, s legfeljebb még a győri *Hazánk* című lapba adjon verset. Ő szervezi meg azután 1848-ban azt is, hogy Arany – legalább névlegesen – a *Nép barátja* szerkesztőjévé váljon. Arany a szerződéscsere során Petőfivel azonos publikációs térbe kerül, s gyakran szerepelnek az *Életképek*ben egymást váltva, vagy éppen egymás mellett. Példaképpen álljanak itt az 1848-as év első szá-

⁶ Milbacher, 2001, 54.

⁷ Korábban Petőfi és Tompa vetélkedett egymással az „Erdei lak” témájában. A Szécsi Mária-téma kapcsán megemlítendő, hogy egyikük sem adta be költeményét a Kisfaludy Társaság 1847-es pályázatára, a díjat Szász Károly nyerte, s így valójában nem volt tétje a versenynek. Vö.: *Arany János Összes Művei* III., *Elbeszélő költemények*, S. a. r. Voinovich Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952 (AJÖM III), 293–297.

⁸ Martin Brändl: *Die Agon-Metaphorik in der griechischen Antike* = uő.: *Der Agon bei Paulus – Herkunft und Profil paulinischer Agonmetaphorik*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2006. 32–75.

mai: Petőfitől az 1. számban jön a *Kard és láncz*; a 2. számban, január 9-én Aranytól a *Cz... sirja*, Petőfitől a *Bolond Istók* első része; a 3. számban, január 16-án Petőfitől a *Bolond Istók* II. része; a 4. számban, január 23-án Aranytól *Mutatvány a Toldi estéjéből*, a II. énekből; az 5. számban, január 30-án Petőfitől *A puszta, télen*; a 9. számban, február 27-én Aranytól a *Télben* című vers; március 12-én, a 11. számban Aranytól *Az Alföld népéhez*; március 19-én Petőfitől a *Beaurepaire*, Aranytól pedig közvetlenül utána *A tudós macskája*; április 23-án, a 18. számban Petőfitől *A feleségem és kardom*, Aranytól közvetlenül a Petőfi-vers után a *Magyar nemzetőr dala*.

Ez a tény és a Petőfi-levelekben megfogalmazódó biztatások önmagukban is ösztönző erővel hatnak Aranyra, akinél ez idő tájt is fellép egyfajta alkotói válság. Petőfi legalábbis erre reagál, amikor tréfásan válaszol Arany soraira: „Mi a mennydörgő mennykő jutott eszedbe, azt mondanod, hogy Toldi estéje utósó munkád? öcsém, a te fejedben még igen sok van, és ha magad szép szerével mind azt ki nem bocsátod, majd kiverem én, ne félj, akár bunkós bottal akár kalapáccsal, a mit választasz.” (1848. ápr. 18.)

A közös mediális tér mellett alkotásra indító tényezőnek számítanak Petőfi témái: Arany több versében a Petőfi-szövegek párdarabjait alkotja meg s így különös, többszörös referenciájú művek jönnek létre: az első szintű referencia szöveg és szöveg, a második szintű pedig a szöveg és a közös alkotás, a játékos versengés, az *agón* léthelyzete között valósul meg. A *golya* című önmetaforikus verset például Petőfi Nagyszalontán írta, 1847. június 1-je és 10-e között, amikor Aranyéknál tartózkodott. Arany versét, *A rab golyát* néhány hónappal később, 1847. október 12-én hozta a *Pesti Divatlap*. Petőfi 1847 decemberében írta a *Czakó temetésén* című versét, Arany költeménye, a *Cz[akó] sirja* pedig az *Életképek* 1848, 2. számában, január 9-én jelent meg. A mű Petőfi gondolatának kiemelése és kifejtése a gyűlölség és részvét ellentétéről. Petőfi dalban békíti össze az ellentétet, Arany ironikus művet ír ugyanerre a témára.⁹

3. Az alkotói közösség megszűnése

A szabadságharc után Arany még 1852-ben sem tudja, hogy Petőfi él-e: még ekkor is olyan híreket kap, hogy látták az eltűnt barátot. Az egyik legbiztosabbnak tűnő értesülés erre nézve Tompa Mihálytól eredt, aki április 13-án írja az *Egressy Gábornak* című vers kapcsán Aranynak: „A harma-

⁹ Szilágyi István elégiának mondja, Arany pedig Juvenál-szatírának. Szilágyi István Arany-nak, 1848. január 17. Arany Szilágyinak, január 27. *Arany János Összes Művei* I, *Kisebbségi költemények*, S. a. r. Voinovich Géza, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1951 (AJÖM I), 413.

díkat pedig hasztalan várod! legalább az én hitem ez, mindazon sok beszéd daczára is, mellyeket Pesten hallottam, nevezetesen Jókay fogadni akart velem négy szem közt hogy él; sőt ezek valának szavai: »Ha attól nem félnék hogy rossz neven veszi: meglátogatnám e nyáron!« ugy-e különös? de maradjon köztünk!”¹⁰

Arany szabadságharc utáni költészetét nem csak az emberi megrendülés jellemzi, hanem az alkotói módszerben felmerülő zavar is. A lélektani helyzet esztétikai transzponációjára új nyelvi, műfaji, hangnembeli modelleket kell találnia. Az eseményekről való nyílt emberi és költői párbeszéd pedig a cenzúra, az egzisztenciális félelem és a költőtársak eltűnése miatt lehetetlen. Továbbra is alkalmazza azt a módszert, hogy verseiben Petőfi szövegeihez és azon keresztül valóságeseeményekhez kapcsolódik, de ez már nem élő viszonyrendszer, nem *agón*. Petőfi korábbi szövegeivel azért létesül elsődleges referenciaként kapcsolat, hogy az újabb művek hiányára utaljon, a másodlagos referenciát pedig a barát, az alkotótárs eltűnése és Arany saját emberi, költői kedélyállapota képezi.

A Moore-ballada fordítása és publikációja említhető példaként. A *Dismal mocsárok tavát* Thomas Moore-tól Arany 1848-ban fordítja abból a kötetből, melyet Petőfitől kapott ajándékba (*Lyrical beauties of Thomas Moore*, 1845).¹¹ Petőfi korábban, 1847 novemberében az *Oh ne bántsá a költőt* című darabot, 1848 januárjában a *Ne feledd a tért...*, 1848. október végén–november elején az *Itt alszik a költő* című dalokat fordítja Moore-tól. A *Dismal mocsárok tavát* Arany 1850. január 7-én közli a *Hölgyfutárban*, Árva Imre álnévvel. A publikáció és a választott álnév állapotleírás, egyben üzenetnek tűnik a költőbarát számára. Az *árva* a görög Orpheus névre¹² és a régi magyar nyelvben szokásos jelentésű, itt átvitt értelmű „özvegységre”, elhagyatottságra, magányosságra egyaránt utalhat. Az *árva* kifejezés másutt is előfordul a korszak darabjaiban, gyakran önmagára, illetve saját költészetére vonatkozóan: *A rab gólya* soraiban háromszor szerepel a kifejezés: „Árva gólya áll magában”; „Egy van már csak: ő, az árva”; „Árva madár, gólya madár”; az *Emléklapra* c. versben Szendrey Júliára érte: „Mint honleányt, mint özvegy árva nőt”; a *Letésem a lantot* sorában: „Most... árva énekem, mi vagy te?”; 1857-ből a *Balzsamcsepp* című versben: „Az vagy-e még, aki voltál, / Árva szívem, az vagy-e?”

¹⁰ Arany János *Összes Művei* XVI, *Levelezés II (1852–1856)*, S. a. r. Sáfrán Györgyi. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982 (AJÖM XVI), 46.

¹¹ Arany János *Összes Művei* XV, *Levelezés I (1828–1851)*, S. a. r. Sáfrán Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975 (AJÖM XV), 881.

¹² Az *orphanikosz* jelentése: magányos, árva, elhagyatott.

Az *Árva fiú* c. vers 1855-ből többszörösen kapcsolódik a témához. Cím szerint Petőfi 1848. márciusi versének, az *Árva leánynak* a párdarabjaként olvasható, tematikusan és motívikusan pedig részben folytatása, részben helyettesítője *A honvéd özvegye* című, Szendrey Júlia gyors férjhezmenetelére készült versnek 1850-ből, melyet Arany soha nem publikált. Az indulatában megírt szöveget azzal az indokkal vonta vissza Szilágyi Sándortól, hogy Petőfi-életrajzot akar írni, és nem akarja elveszíteni Petőfiné segítőkészségét.¹³ Egy jóval későbbi, 1858. április 11-én Gyulai Pálnak írott levelét ugyanakkor úgy szokás értelmezni, hogy Arany „ítélete enyhült Petőfiné iránt”. A kérdéses levélben Arany arra a hírre reagált, hogy Gyulay Pál Szendrey Máriát veszi nőül: „Az, hogy Petőfiné testvére, legkisebbé se aggaszszon, egy az, hogy Petőfiné minden hiúsága daczára sem rossz nő, – magad is dicsérted anyai tulajdonit, – de ha olyat, mint P[etőfi] nem szeretnél is, mindig hallottam hogy Mari egészen más, sokkal háziasb, nőiesb természet”.¹⁴ A levélrészletből nem annyira az enyhülés, mint inkább a házasulandó Gyulayhoz szóló nyugtatás olvasható ki, miközben a Szendrey Júliával szembeni ellenérzéseit Arany még 1855-ben sem tudta legyőzni, s nem is hiúsága zavarta, mint inkább az a tény, hogy férjhez menésével már akkor holtnak nyilvánította Petőfit, amikor még volt remény a túlélésére. Hogy ítélete a későbbiekben nem változott, mutatja *A honvéd özvegye* című vers utolsó előtti strófájának továbbírása 1855 októberében. Az 1850-es versszak a következő:

Élj boldogul... ez könnyű annak,
Ki, mint te, oly hamar feled –
Még egy rövid szó gyermekemről,
Azután, hölgy, Isten veled:
Légy anyja és nem mostohája,
Nehogy eljöjjen egy napon,
És elvezessem kézen fogva
Öt is oda, hol én lakom!...”

Ami 1850-ben intésként hangzik el, az az 1855-ös, *Árva fiú* című darabban bekövetkezik, az apa kikel a sírjából gyermekéért, s ez a jelenet, ha lehet, még kegyetlenebb, mint a *Honvéd özvegye*:

¹³ AJÖM I, 437.

¹⁴ *Arany János Összes Művei*, Szerk. Korompay H. János. XVII. k., *Levelezés 3 (1857–1861)*, S. a. r. Korompay H. János. Universitas Kiadó. Budapest, 2004 (AJÖM XVII), 178–179.

„Temetőben csendes az én házam,
 Jobb neki ott énvelem egy házban;
 Oda viszem karon fogva
 Magammal,
 Magammal:
 Ne bánjon így senki az én
 Fiammal!”

E kitérő után visszatérve a Moore-művekhez: 1852 körül Arany lefordítja a Petőfi által átültetett Moore-darabokat is. Az *Oh ne bánts d a költőt...* ugyanazzal a címmel; a *Ne feledd a tért...* az *Eszünkbe jusson* címmel; a harmadik verset kicseréli: az *Itt alszik a költő* helyett a *Dalnok elhullt...* című darabot illeszti be az előző két szöveg közé. Ezeket azonban nem publikálta, és nem is vette fel az 1856-os gyűjteményébe.

Másik példa a régi *agón* átalakulására Az *ó torony* című vers. Amikor 1847 júniusában Petőfi Nagyszalontán járt, az ott keletkezett versek között volt A *csonka torony* című darabja is. Nála az építmény a hajdani szabadságvágy jelképe volt. Arany nál 1850-ben a hiábavaló harc és a pusztulás szimbólumává vált.

A *Bolond Istók* is e szövegcsoporthoz tartoznak. Petőfi elbeszélő költeménye az *Életképek*ben jelent meg 1847. január 9-én és 16-án, azokban a számokban, melyekben már Arany is jelen volt. Arany 1850-ben írja meg a maga humoros elbeszélő költeményét, byroni hangnemben, melynek kezdeti képe, a pusztuló tanya látványa Petőfi szövegvilágát idézi.

4. „Egyirányú dialógus”: emlékezet, idézet, allúzió

Az 1850-es években az élő kapcsolatot feltételező *agón* helyzete és módszere lassan lecserélődik a felidézés, megidézés, később pedig az emlékezés és megemlékezés helyzetével és poétikájával. A magánember kétségei, reményei, félelmei és a költőtárs ismeretlen és feltételezett sorsa olykor közvetlenül tematizálva, másutt csak kódoltan van jelen e szövegekben.

Az első csoportba, a közvetlen megjelenítés körébe tartozik a *Lantos* című vers 1849 őszéről, publikálva 1850-ben a *Csokonai Lapokban*; a *Névnapi gondolatok* 1849 decemberéről, közölve a *Hölgyfutárban* 1850-ben; az *Emléklapra* című vers 1850-ből, publikálva 1853-ban; az *Évek, ti még jövedő évek* 6. versszaka 1850-ből, közölve a *Hölgyfutárban*; a *Letésem a lantot* híres 3. versszaka 1850-ből, a *Háziurasság* 11. versszaka 1850-ből; a publikálatlanul maradt darab, A *honvéd özvegye* 1850 augusztusából; az *Egressy Gábornak* szóló köszöntő 7–8. versszaka 1850-ből, publikálva 1851-ben a

Hölgyfutárban; az *Ősszel* 8. és 10. versszaka 1850-ből, publikálva a *Pesti Röpirvekben*; a *Vojtina levelei* öccséhez 33., 43., 87. sora; *A dalnok búja* 1851-ből, s majd az *Emlények* című sorozat három darabja, az első és a második 1851-ből, az utolsó 1855-ből.

A cenzúra által ellenőrzött korszakban, a megszólalás lehetőségének hiányában Aranynak rejtett, áttételes eszközökkel kellett volna dolgoznia. Ennek ellenére, mint a fenti versek tanúsítják, igen sokszor meglehetősen nyíltan fogalmaz Petőfi sorsával kapcsolatban, s érdekes módon, a versek utólagos politikai következmények nélkül meg is jelentek, miközben más esetben egy időjárási metafora is okot adott a cenzúrának egy-egy versszak törlésére. Az *Ágio-világ* című verséhez Arany például a következő jegyzetet fűzte: „Midőn fagyra hirtelen eső, arra ismét hirtelen fagy lesz, azt mondják, a tűzök szárnya megmerevül s nem tud repülni. Nevezik az időjárás e kivételes állapotját ónos esőnek.” A *Hölgyfutár* 1850. II. félév október 7-iki, 81. számát a jegyzet miatt bevonták, és újra kellett nyomni.¹⁵

Petőfinek Szász Károly is emléket állít a *Magyar Írók Albumában*, a *Hal-lom dalaidat* című versben, s rendőri felelősségre vonás itt sem történt.¹⁶ Aranyon és Szász Károlyon kívül ugyanakkor szinte mindenki hallgat Petőfiről, erre írja Arany Szilágyi Sándornak: „Mondja meg kegyed Szásznak, nagyon jól esett, hogy akadt valaki, rajtam kívül, ki szegény P[etőfi]ről megemlékezett. Bizony isten, már azt kezdem hinni hogy P. csak az én privát-költőm volt, hogy már senkinek sem jut eszébe!”¹⁷ A levélrészlet is igazolhatja a feltételezést, hogy az 1850-es évek verseiben Petőfi alakjának, sorsának nyilvános és közvetlen tematizálásával, Arany az Antigoné-szerpet – az egyéni és közösségi, költői végtisztesség megadását – vállalja fel. Antigoné neve egyébként egy 1851-es, de majd csak 1856-ban publikált darabjában meg is jelenik: „S hazám leányi közt / Nincs egy Antigoné, / Ki sírját fölkeresve, Hantot föléje nyesve, / Virággal hintené!” (*Emlények*, II).

A közvetlen megjelenítések közé tartoznak az üzenetszerű, megszólító, szölongató sorok is Arany verseiben. Az *Ősszel* című vers kétértelmű részlete például: „Óh jer, *mulattass* engemet, Hunyó dicsőség lantosa”, miközben az egész darab Petőfi *Homér és Osszián* című, 1847. augusztusi költeményére épül. Az üzenés szándékát támaszthatja alá, hogy egy-két darabját (*A*

¹⁵ Ld. Voinovich Géza jegyzetét. AJÖM I. 442.

¹⁶ Idézi az AJÖM XV. 676: „Mentünk ... ki maradt vón' otthon vesztegelve,/ Mikor elkiáltád te a 'Talpra magyar' -t/ Eljött a végveszély, ott valánk mindnyájan,/ Minden lant hallgatott, megcsendült minden kard./ Hallám a véghangot: karddal metszéd át/ Egycetlen csapással lantod minden húrját.” (Magy. Írók Albuma 1850. 307–309.)

¹⁷ Arany – Szilágyi Sándornak, Nagyszalonta, 1850. okt. 21. AJÖM XV. 294.

lantos c. verset és a *Bolond Istók* első részét) Arany a debreceni *Csokonai Lapok*nak küldi meg. Abban reménykedik talán, hogy ha Petőfi él, esetleg ott rejtőzködik.¹⁸ Ezzel magyarázható a publikáció szokatlan helye, amit Voinovich Géza szövé tesz: „E folyóiratot két fiatal író szerkesztette: Orbán Pető és Oláh Károly. Mint nyerhették meg Aranyt, nem tudni...”¹⁹

A Petőfit megidéző szövegek másik csoportjába a *rejtett utalások* és a szövegidézetek tartoznak. Az agón helyzetében, amikor két szerző aemulációs kapcsolatban áll egymással, a szövegek egymáshoz kapcsolódása felismerhetővé kell, hogy váljon, de viszonyukban a különbségeknek kell dominálniuk. Költői verseny esetén tehát az esztétikai és poétikai különbségnek kell hangsúlyozódnia, de ha nincs versenyhelyzet, csak alkotói közösség, játék vagy éppen egymás ellenében megfogalmazott költői öndefiníció és *ars poetica*, akkor is a téma megközelítésének, nyelvi, poétikai, kompozíciós eltéréseinek felmutatása a szándék.²⁰

Intertextuális viszony esetében, amikor egy mű szövegszerűen épül be egy másik műbe, legyen az szó szerinti idézet (intarzia) vagy allúzió, akkor a kapcsolat rejtettebb, csak a szövegek ismerői számára transzparens változatról kell beszélni.²¹ Az 1850-es évek előtt az intertextualitás Arany és Petőfi versei között ritka, valójában egyetlen alkalmat lehet említeni. Petőfinak 1848 áprilisában keletkezik *A magyarok istene* című agitatív költeménye. 1848. október 15-én, amikor az uralkodóval való tárgyalások sikertelenül végződnek, Arany Petőfi versét megidézve, az *Él-e még az Isten* című versében reagál a helyzetre:

¹⁸ Egyik utolsó találkozásuk is itt zajlott 1848. december 10-én, amikor közvetlenül Zoltán születése előtt Arany és felesége meglátogatják őket.

¹⁹ AJÖM III. a *Bolond Istók* jegyzetanyaga. 310.

²⁰ Az imitatio, aemulatio és allusio elkülönítésének szempontjaihoz ld. Gian Biagio Conte: *The Rhetoric of Imitation, Genre and Poetic Memory in Virgil and Other Latin Poets*, Trans. by Charles Segal, Cornell University Press, 1996; Thomas Homscheid: *Interkontextualität, Ein Beitrag zur Literaturtheorie der Neomoderne*, Königshausen & Neumann, 2007, különösen: 33–52. old.

²¹ Az intertextualitásnak itt nem a tágabb, Julia Kristeva- és Michael Riffaterre-féle értelmét használom, hanem a Gérard Genette által meghatározott szűkebb jelentését. Eszerint az intertextus fogalma egy szövegnek egy másik szövegben való tényleges jelenlétére vonatkozik, változatai pedig az idézet, a plágium, a célzás. Ld. Gérard Genette: *Transztextualitás*, Helikon, 1996, 1–2. sz., és uő.: *Paratexte, das Buch vom Beiwerk des Buches*, FaM/New York/Paris, 1989.

Petőfi:

Félre, kislelkűek, akik mostan is még
Kétkedni tudtok a jövő felett,
Kik nem hiszitek, hogy egy erős istenség
Őrzi gondosan a magyar nemzetet!

Él az a magyarok istene, hazánkat
Átölelve tartja atyai keze;
Midőn minket annyi ellenséges század
Ostromolt vak dühhel: ő védelmeze.”

Arany:

Él-e még az Isten... magyarok Istene?
Vagy haragra gerjedsz népének ellene,
És elhagyta végkép [...]

Él-e még az Isten – az az Isten él-e,
Ki e dús Kanaán országba vezérle [...]

Él-e még az Isten, ki erős karjával
Megtartott, megőrzött ezer éven által
Egész mostanáig?

1849 után ritkul, majd eltűnik Arany költészetéből – legalábbis Petőfire vonatkozóan az aemulatióra törekvő szöveg, és a tematikus szinten beépített idézetek, allúziók kerülnek előtérbe, melyek nem a kettejük költésze közötti különbségeket, hanem a morális, emberi, költőtársi azonosulást hivatottak felmutatni. S már nem csak az 1847 utáni időszakból, Petőfi és Arany barátságának kezdetétől származnak e betétek, mint az *agón* esetében, hanem Petőfi korábbi műveiből is. A teljesség igénye nélkül következék néhány címpáros. Az első cím Petőfi, a második Arany verseit jelöli: *A helység kalapácsa* – *Nagyidai cigányok*; *Ha* – *Érzékeny búcsú*; *Függ már a lant* – *Hiú sóvárgás*; *Költő lenni vagy nem lenni* – *Mindvégig*; *A csavargó* – *Bolond Istók*²²; *Az én Pegazusom* – *Vágtat a ló*; *Tompa Mihálynál* és *Homér és Osszián* – *Ősszel és Kozmopolita költészet*; *Arany Jánosnál* – *Családi kör*; *Az utósó alamizsna* – *Évek, ti még jövőendő évek* és *Letélszem a lantot*.

Az idézetek és az allúziók, mint az összeállítás mutatja, az Őszikékben is jelen vannak, sőt Arany egyik utolsó töredéke, a *Még ez egyszer...* szintén Petőfi-sort tartalmaz, a *Megpendítem* (1845) első versszakából:

Petőfi:

Megpendítem hónapok multával
Még egyszer szerelmi lantomat;
Még ez egyszer, egyszer és utósor,
Mert ezentúl hangot ő nem ad.

Arany:

Még ez egyszer, még utósor
Hadd zendüljön meg dalom;
Mért sebeim` rejtegetni?
Szégyen-e a fájdalom?

²² Szövegszerű kapcsolódás Arany művében nem Petőfi *Bolond Istók*jához, hanem *A csavargó* című 1844-es verséhez található: „Betérek Debrecenbe // Bolond Istók gyanánt [...]”.

Míg Petőfi alakjának nyílt megidézései a közösségi emlékállítást szolgálják, a névtelenül beidézett sorok Arany Petőfi-élményének és veszteségének legszemélyesebb rétegét képviselik. Több feljegyzés maradt arról, hogy magánéletében gyakran emlegette a róla szóló álmait, s 1851-ben Gyulai Pál arról számol be útleírásában, hogy első találkozásukkor Arannyal a közvetlenebb viszonyt a Petőfiről szóló kérdezősködés teremtette meg közöttük.²³

A tény, hogy az intertextusok és allúziók között nagyobb számban fordulnak elő Petőfi korábbi művei, az magyarázhatja, hogy a folyton alakuló kapcsolat, frissen keletkező szövegek helyét a lezárt életmű veszi át. Az élő baráttal és költővel folytatott dialógust az ajándékba kapott kötettel való párbeszéd kezdi helyettesíteni.

Az 1847-es kötetét Petőfi még ugyanezen év augusztusában dedikálva küldte meg Arannak,²⁴ aki verses levelében megköszöni a küldeményt:

Könyvedből issza lelkem lelkedet,
Mint a dicsőült égi szellemek
Az idvezülés harmattengerét.
És elmerengek arcod másolatján,
Mely néma, mégis annyit mond nekem [...] ²⁵

A behelyettesítés gesztusát Arany szimbolikusan el is végzi, amikor az 1850-es években a Petőfi-dedikáció hátlapjára egy versrészletet jegyez be, Victor Hugo: *Les feuilles d'automne* c. kötete XI. *Dédain* c. versének harmadik részét. Az idézetet Petőfire vonatkozó címmel látja el: *Ő és rágalmozói*, a vers végére pedig odairja: *Hugo V. Byronról*. Sáfrán Györgyi idézi H. Törő Györgyit, akinek kutatásai szerint a Byronra vonatkoztatás a francia kötetekben nem található. A *Les Feuilles d'automne* első kiadásai azonban feltün-

²³ „Később Petőfi jöven szóba, tudakolá: mit tudok róla. Én elmondám, mit tudhattam s egy régebbi barátja után [Pákh Albert] még első ifjúságából is említék egyetmást. Ő megindulva hallgatta s még szívesebb lón hozzám [...] azt fájjalta, hogy Petőfiről mint halotról kell beszelnünk, többé nem ír hozzá kedélyes leveleket, sem meg nem látogatja, hogy fölvidítsa egyhangú órait és játszódjék gyermekeivel.” Idézi AJÖM XV, 830–831.

²⁴ „Arany Jánosnak – Petőfi Sándor”. *Petőfi Sándor Összes Költeményei* egy kötetben, Pest, 1847. A kötetet az MTAK Kézirattára őrzi.

²⁵ Bár a korabeli kiadásokban szokásos a költő képének beillesztése, a dialogikus jelleg újabb példája lehet az 1856-os *Kisebb Költemények* élén Arany arcképének közlése, ahogyan Petőfi kötete is megjelent.

tik Hugo cím alatti megjegyzését, hogy a költeményt Byronról írta,²⁶ csak az 1841-es kiadásban, illetve Hugo 1858–1861 közötti német összkiadásában nincs meg ez az ajánlás.²⁷ Későbbi, 20. századi edíciókban ismét megjelenik, s hangsúlyt kap Byron neve a francia szakirodalomban is. A korai kiadásokban tehát így jelenik meg a vers:

Dédain
à Lord Byron, en 1811

Yo contra todos y todos contra yo.
Romance del Viejo Arias

[...] III.

Puis, quand il le voudra, scribes, docteurs, poètes,
Il sait qu'il peut, d'un souffle, en vos bouches muettes
Éteindre vos clameurs [...]

Avril 1830.²⁸

Hugo verse után még egy idézet áll Homérosztól: „hír és nyomtalanul ment el, csak a jajt meg a gondot hagyta nekem”.²⁹

Az Hugo-vers bemásolása, ha az eredeti francia (dédain = megvetés, lenézés) és az Arany által adományozott címet, valamint a strófák tartalmát tekintjük, a Petőfi-recepcióban történő határvonást is jelent önmaga és azok között, akik semmit sem tudnak és semmit nem értenek Petőfi egyéniségéből és költészetéből.

Ismeretes, hogy Petőfinek sem életében, sem halála után nem voltak igazán értő olvasói. A kritika támadta, az 1850 utáni költőnemzedék pedig epigonszerűen utánozta a versekben megjelenő lírai én különböző szerepeit és Petőfi rögtönzésszerűnek vélt alkotásmódját. Az a gondolat, hogy Petőfi alakját és költészetét meg kell védeni a támadásoktól, recepcióját korrigálni

²⁶ A cím alatti jegyzet megvan a következő kötetekben: *Les feuilles d'automne*, Paris, Hetzel, 1831; *Les feuilles d'automne*, Stuttgart, Rédaction de la collection, 1831; *Les feuilles d'automne*, par Victor Hugo, Suivi de plusieurs pièces nouvelles, Bruxelles, Laurent Frères, 1832, *Oeuvre Complètes de Victor Hugo*. Poésie. IV. Les Feuilles d'Automne. Paris, Eugène Renduel, 1834, 101–106.

²⁷ Paris, Charpentier, 51–53. old.

²⁸ A vers tartalma: Tudja, hogy ha Byron akarja, elhallgattatja az írástudókat, költőket, úgy veszi el hangjukat, mint a tenger fuallata az evezők hangját. Byron annyival nagyobb a tudósok és költők hadánál, hogy árnyékával is eltakarja őket, s egyetlen szavával úgy harsogja túl a hangjukat, mint szekér a zümmögő legyeket.

²⁹ Devecseri Gábor ford.; AJÖM XV, 881–882.

kell, már akkor felmerült Gyulay Pálnál és Aranynál, amikor még halálhíre is bizonytalan volt. Arany előbb versekben és értekezésekben lépett fel az epigonok ellen, majd 1860-tól kritikai tevékenységével, széleskörű pedagógiai munkával is igyekszik megvilágítani Petőfi esztétikai, költészettörténeti sajátosságait és értékeit.

A Petőfihez való viszonyát Arany 1858-ban újra feleleveníti, de egyben mintha le is zárna egy korszakot. Utaltunk már rá, Voinovich Géza úgy gondolja, Petőfi életrajzát Arany 1850 óta tervezi megírni, s 1858-ban az irodalomtörténeti hagyomány szerint éppen a biográfírási céljából veszi elő újra és jegyzeteli meg az egymásnak írott leveleket. Ellentmond azonban e feltételezésnek, hogy a Petőfivel való kapcsolatát Arany az 1856-os verseskötetében sem rajzolta meg nyíltan, és éppen a barátságuk bensőségeségére utaló verses levelezésüket hagyta ki belőle, mintha nem akarta volna kiszolgáltatni a témát a kritikának. Az 1858-as újraolvasás inkább a majdani irodalomtörténeti áthagyományozás szándékával történhetett. Azok az összegzések, következtetések, gondolatok, melyeket ekkortájt leveleiben Arany megfogalmaz, az emberi és alkotói barátság történetének újraéléséről, a jövő számára megalkotott történet „megszövegesítéséről”, költői szerepük megítéléséről, egyben saját lírai korszakának lezárásáról szólnak. A kisebb költemények és a líra terén ezt az eseményt követően áll be a sokat emlegetett alkotói szünet, a csend időszaka.

Ugyanebben az időben vált levelet Arany Tomori Anasztázzal, és aggódva kérdezi, elkésett-e a Petőfi-mellszoborra való előfizetéssel. A mellszobor ugyanúgy Petőfi ikonikus helyettesítőjévé válik, mint a megjegyzetelt Petőfi-kötet. A levélrészletben benne van azonban az értetlen és méltatlan fogadtatás közös sorsa is. A *Nagyidai cigányok*, majd az 1856-os kötet bírálatai az ő költészete esetében sem mutatkoztak érzékenyebbnek, mint annak idején Petőfivel kapcsolatban.

5. A Petőfi-történet az 1856-os *Kisebb Költeményekben*

Arany 1856-os kötete, a *Kisebb költemények*³⁰ látszólag időrendet követő szerkezet. Ha azonban visszakeressük a beválogatott versek első publikációit, figyelembe vesszük az elhagyott darabokat és az első tekintetre lényegtelennek tűnő időrendi elmozdulásokat, a belső (a kötetben belüli) és külső (kontextuális) szövegkapcsolódásokat, akkor egy jól kirajzolódó jelentésszint válik észlelhetővé a versek sorozatából, mely Petőfi alakja köré

³⁰ A kötet digitalizált változata elérhető a google books oldalain.

szerveződik. Hozzá kapcsolódnak a szabadságharc időszakára, illetve ennek személyes és költői tragikumára vonatkozó utalások, de az a történet is, amely egy harmonikusan induló költői pálya irányváltó kényszerét jeleníti meg. 1867-ben, az *Összes Költeményei* előszavában Arany első alkotói szakaszának a szabadságharcba torkollását, a töredékek sokaságát a sziklatömbökbe futó patak képével jellemzi, mely „egyszerre irányát veszti: egy része tóvá téspe, más része több ágra szakadván keresi a kifolyót, de különböző szerencsével; némely ágacska vékony hegyi csurgó alakjában menekül, más vadvíz gyanánt bukkán elő, más, egy darabig futva, posvánnyá lapul, vagy iszap és fővénytalajban vész el...”³¹

Arany számára az 1849 utáni időszak egyszerre jelent közösségi, személyes lélektani, egzisztenciális és költészeti problémát. A politikai és közösségi tragikumot azonban éppúgy a legszemélyesebb veszteség, a költőbarát eltűnése képviseli, mint azt a kérdést, hogy a kivételesen nehéz helyzet hogyan váltható át emberileg, politikailag és esztétikailag lehetséges megszólalásmódba. Az 1850–1856 közötti időszakban a felületes olvasás során is feltűnő a Petőfit megidéző versek sokasága, s ezt aényt az Aranyról szóló pályarajzok többsége kiemeli. Referenciálisan ugyan sehol sem jelenik meg Petőfi neve, s a korabeli, akárcsak a kései olvasó számára természetesen fennáll a pre-ikonográfiai olvasat lehetősége.³² Arany maga hozzájárul egy ilyen olvasathoz is, amikor kihagyja a gyűjteményből a Petőfihez szóló episztolákat. A történeti, filológiai ismeretek birtokában megvalósuló ikonográfiai olvasat, de különösen a szövegek szerkezeti, poétikai, nyelvi rejtjeleit, kapcsolódásait figyelembe vevő ikonikus értelem³³ szintjén ugyanakkor narrációvá szerkesztett formában jelenik meg kettejük barátságának, a fegyverletétel utáni sorsának és a veszteségben való megnyugvásnak, illetve a költészet szintjén újraéledő kapcsolatának története.

A kötet első része a forradalom előtti és alatti időszak elbeszélésével indul, s halad a gyűjtemény összeállításának jelene felé. A nyitó vers önmagában is a költészet, a személyes veszteség és Petőfi alakjának összefüggését tematizálja: „Kis pacsirta is szánt / Mint a szegény költő, fényes levegő-

³¹ AJÖM I. 402.

³² A fogalmat Erwin Panofsky alapján használom. Rendszerében a pre-ikonográfiai jelentés a tudás nélküli értelmezés, míg az ikonográfiai értelem a (kulturális) tudás birtokában képződik meg. Erwin Panofsky: *A jelentés a vizuális művészetekben*. Ford. Tellér Gyula. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

³³ Max Imdahl ezzel a szinttel egészíti ki Panofsky rendszerét. Max Imdahl: *Ikonika. Képek és szemlélésük* (Ford. Hegyessy Mária) = *Kép fenomenon valóság*, szerk. Bacsó Béla, Kijárat Kiadó, Pécs, 254–273.

ben: / Dalt zengve repül fel, dalt zeng a magasban... / Hallgat leesőben.” A vers 1848. január 21-i keletkezésű, vagyis közvetlenül a szabadságharc előtt keletkezett, s Petőfi kedves darabjai közé tartozott. Kéziratban olvasta az *Életképek* szerkesztőségében, s azt írta róla: „nagyon szép verset küldtél Jókainak, azt a *Télben*”.³⁴ Keletkezése idején a vers nem allegóriának készült, a kötet élén azonban új jelentésdimenziót kap.

A második és harmadik vers a halált tematizálja: a *Varró leányok* a nyitó versnél korábbi, 1847-es keletkezésű, s egy ifjú (vőlegény) temetése képezi a látványelemek középpontját. A zöldre festett koporsóhoz Arany a következő jegyzetet fűzi: „Szokás néhol az ifjan elhunynak koporsóját zöld színre festeni s halálát ezzel mintegy megszépíteni. A halottvivők ily esetben a kimúltnak legény- vagy leánytársai, ünnepi öltözetben.” A felfejtett évszak-allegóriára épülő nyitás után a kötet tehát nagyon erős, tragikus hangnemű balladával és a halál „megszépítésének” motívumával kezdődik. A *Varró leányok* is módosul az eredeti változathoz képest. Amikor 1847. május 16-án a *Pesti Divatlapban* megjelent, a *Lakodalom jó* címet viselte. Az 1856-os kötetben az új cím Petőfi két szövegéhez kapcsolja, s ezáltal részben a szabadságharcra, részben Petőfi halálára aktualizálja a verset. 1845-ben keletkezett Petőfi verse *A varróleány* címmel, melynek utolsó sorai így szólnak: „Ruházd a »szerető« címet reám, / Vagy varrd meg szemfedőmet, / Ha nem szeretsz, te szép varróleány!” 1848. januári vers a *Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*, melynek utolsó versszaka: „Ha ilyen szép kéz varrja meg, / A győzelem belésszeret, / S mindig ott lesz közelében; / Varrd meg azt a zászlót, feleségem!”

A harmadik vers a *Czakó sírján*, 1848. januári szöveg, párdarabját Petőfi egy hónappal korábban, 1847 decemberében írta. Ugyancsak fiatal ember tragikus haláláról szóló mű.

Az Alföld népéhez című 4. vers Arany lábjegyzete szerint előhangja volt egy el nem készült történeti elbeszélő költeménynek, s töredékként nem is vette volna fel, ha „már több, részint magyar részint német anthologia nem közölte volna”.³⁵ A megjegyzés több szempontból érdekes. A német antológia említése feltehetőleg az utólagos cenzúra elhárítását szolgálja, a magyar megjelenési helyekre történő hivatkozás azonban feleslegesnek látszik, ha tudjuk, hogy több más publikált vers nem került be a gyűjteménybe.³⁶ A megjelenéssel való indoklás – még ha a szöveg töredék volta miatt mente-

³⁴ AJÖM I. 414. Petőfi Aranynak, 1848. január 29.

³⁵ Arany János *Kisebb Költeményei*, Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv, 1856. 11.

³⁶ Kihagyja a Petőfinak szóló válaszüzenet és verses levelet, valamint a *Szabadság zengő hár-fája* c. füzetekben megjelent forradalmi dalokat.

getőzik is – figyelemfelkeltő, a költői szándékra való hangsúlyos utalásként értelmezhető. A darab a nyitó és a rá következő versek kontextusában áthallásos olvasatot nyer. Címében szintén kapcsolódik egy Petőfi-szöveghez, *Az alföldhöz*, ugyanakkor tovább viszi, kitágítja a biografikus és történeti eseménysort, előrébb lép a közelmúlt leírásában a szabadságharc végének időpontjához. Történetformáló szerepü ennek fényében a „nagy futás” motívum, valamint a két sor: „Nincs is más hegyetek, mint sok oly ’testhalom’, / Melyben egy egész had eltemetve vagyon”.

A rab gólya és *A szegény jobbágy* ismét a kötet elbeszélő jellegét erősíti meg. Az utóbbi szöveg, *Az Alföld népéhez* hasonlóan történeti allegória, ha az alcímét tekintjük: *Eletkép a múltból*, ugyanakkor erős áthallással rendelkezik az utolsó két sora: „Másképp ki áll jót, hogy e gyámságos kezek / Nyers-nyakasságodért meg nem fenyítenek!” Az alcímet Arany az 1856-os kötetben illeszti a cím alá³⁷ – részben a történeti hitelesség miatt, hiszen a vers a jobbágytörvény előtt, 1847 augusztusában keletkezett, részben talán éppen a tartalmi, politikai aktualizálhatóságra való rámutatás gyanánt.

A rab gólya szintén 1847-es vers, október 12-én jelent meg a *Pesti Divatlapban*. Arany allegóriának nevezi még 1872-ben, *Összes költeményeinek* hátlapján is.³⁸ Korábban volt már róla szó, hogy kapcsolatban áll Petőfi ugyancsak 1847-es, *A gólya* című önmetaforikus darabjával. Petőfi ez év június első hetében Szalontán, Aranytól való vendégeskedése során írta. 1856-ban Arany változtat a versszakok tagolásán: a 4. sort megfelel két rövid sora, míg a *Pesti Divatlap* kilenc évvel korábban öt soros strófákban hozta. Az eljárás kiemeli a vers allegorikus olvashatóságára utaló sorelemeket: „Hol a pálya / Nincs elzárva”; „Mint az a rab, / Ki nem szabad”.

Látszólag nincs köze a Petőfi-narratívához a *Szőke Panni* című balladának, az *Aranyaimhoz* című versnek, a *Szent László füve* c. népmondának, *A tudós macskája* és *A méh románca* című daraboknak. Ikonográfiai értelmezés során a *Szőke Panni* azonban kétféleképp is idézi Petőfit. Önéletrajzi levelében olyan darabként beszél róla Arany, amelyben a népiességnek egy Petőfi által nemigen művelt műfajával, a balladával kísérletezett: „Petőfi e részben inkább utánam jött, mint megelőzött, legalább a *Megy a juhász* nem volt az én mintám, de az övéi lehetnek az én kísérleteim”.³⁹ Alátámasztja Arany megjegyzését a Kerényi Ferenc által is ritka Petőfi-balladának neve-

³⁷ AJÖM I, 411.

³⁸ AJÖM I, 412–413.

³⁹ Arany János *Összes Művei*, XIII, *Hivatali iratok I (1831–65)*, S. a. r. Dánielisz Endre, Törös László, Gergely Pál. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966 (AJÖM XIII), 115.

zett *Panyó Panni* című, 1847-es szöveg,⁴⁰ melyben Gyulai Pál a *Szőke Panni* hatását vélte felfedezni.⁴¹ Arany és Petőfi levelezésében is található idézet a kérdéskörhöz. 1847. szeptember 9-én írja Petőfi: „Nem cselekszel bölcsesség nélkül, ha afféle balladákat írsz, mert azoknak nem csak szükében, hanem plane teljes hiányában vagyunk. Már én rég megpróbáltam volna, de tudj’ isten, nem igen érzek hozzá tehetséget magamban.”⁴²

Szó esik köztük ez idő tájt az elbeszélő költészetéről is, s Arany többször írja, hogy nem érez magában elhivatottságot a lírához. A ballada, a románc és a legenda műfajában keletkezett és a Petőfivel való levelezés során szóba került szövegcsoporthoz Arany így együttesen építi be a kötetbe. A *tudós macskája* c. vers 1848. március 19-i változatában, az *Életképek*ben még ez állt a cím alatt: „Érzékeny románc”, de a kötetből kihagyta az alcímet. A *méh boszúja* címét ezzel szemben éppen az 1856-os kötetben változtatta meg A *méh románca* alakra, s tördelte rövidebbre a verssorokat.

Az *Aranyaimhoz* című darabot, mint ismeretes, a *Toldinak* ítélt pályadíj alkalmából írta – arra az alkalomra, amelynek kapcsán a Petőfivel való levelezése is megkezdődött. A Petőfinek írt verses válaszlevelet azonban szándékosan hagyta ki az 1856-os kötetből. 1858-ban Petőfi kéziratának margójára jegyezte: „A Választ erre nem vettem föl 1856-ban kisebb költeményeim közé. Ki hitte volna nekem már ekkor, hogy kétszeri sikeres pályázat után nem dagadtam ki bőrömből? hogy Petőfi barátságát oly nagyra tartom, mint e Válaszban ki van fejezve. Csúnya álszeméremnek mondanák, ami akkor, nagy meglepetésemben, valódi érzés volt. Aztán, szó ami szó, a rögtönzött »Válasz« nem is méltó a lelkes költeményhez.”⁴³

A vers elhagyásában szerepet játszhatott a nagykörösi tanárok politikai ellenőrzése, a *Honderűben* megjelent egykori paródiasorozat, Greguss Ágostnak a gúnyolódó megjegyzése a *Futár* című, Szarvason megjelent 1847-es füzetében: „Petőfi Sándor verset ír Arany Jánoshoz: mi következik ebből? Arany János visszaír Petőfi Sándornak.”⁴⁴ Nemcsak az óvatosság, az újabb gúnynak való kiszolgáltatás, hanem az időközben számos petőfieskedő epigon megjelenése is visszariaszthatta Aranyt attól, hogy a kötetben nyíltan beépítse a Petőfivel való kapcsolat dokumentumát. A legfontosabb érv mégis az a nagyon óvatos megfogalmazású költői öntudat lehetett, ami ebből és

⁴⁰ Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor művészi névhasználatáról*. Magyar Nyelv 2000/1. 74–81.

⁴¹ AJÖM I. 412.

⁴² AJÖM XV. 127.

⁴³ AJÖM I. 409.

⁴⁴ Uo.

a *Szőke Panni*hoz fűzött megjegyzésből kiolvasható. Miközben a kötetnek tematikusan a Petőfihez fűződő barátság történetét kellett tükröznie, poétikai szempontból éppen az önállóságot, az egyéni utat kellett hangsúlyoznia.

Anélkül, hogy a kötet minden egyes versét az eddigihez hasonló részleteSSéggel megvizsgálánk, a narratívának már csak további, történeti, életrajzi és lélektani irányait jelezzük.

A kötet darabjait Arany csak néhány esetben dátumozza, s a feltüntetett, de a korábbi szövegváltozatban nem szereplő időpontra ezért fel kell figyelni. A legkorábbi verseket nem jelöli ily módon, a *Czakó sírján* cím alá azonban odairja: 1848. Hasonlóképpen áll a *Karácsony éjtszakán* cím alatt az 1849-es, majd a *Domokos napra* című vers alatt, a 208. oldalon 1851-es évszám. A három kiemelt év az időbeli ugrásra, a kihagyásra is erőteljesen utal, hiszen az 1848 és 1849 decembere között keletkezett forradalmi, politikai dalok, s több darab az 1850-es évek elejéről kimaradnak a gyűjteményből. A szelekcióra való utalás az elhagyott daraboknak nem a megtagadását, hanem éppen a felvállalását jelzik, s ily módon a kötet történeti, egyben életrajzi vonulatát erősítik meg.

Az évszámok a megformált történet egy-egy fejezetét is kijelölik. A *Karácsony éjtszakán* című vers az alatta szereplő 1849-es dátummal a szabadságharc végét közvetlenül követő események nyitányává válik. Ebben az alfejezetben sorakoznak a bujdosó, bizonytalan sorsú lantos és az őt hiányoló költőbarát témaköréhez tartozó szövegek: *A lantos*; *Névnapi gondolatok*; *Fiamnak*; *Dismal mocsárok tava*; *Évek, ti még jövendő évek*; *LetéSZem a lantot*; *Háziurasság*; *Emléklapra*.

A Petőfi-történethez kapcsolódó kételyek, érzelmek lezárásának, megnyugtatóSának a kötetben az *Emlények* című sorozat tekinthető a 2. kötet vége felé, a 218–222. oldalon. Az 1856-os kötet nem jelzi, a kritikai kiadásban azonban ott áll a dátum: a két első rész 1851-es, a harmadik pedig 1855. júniusi keltezésű, vagyis a kötet összeállítása idején keletkezett.⁴⁵ Olyan lírai darabok előzik meg a főként epikus műveket tartalmazó 2. kötetben, mint az *Enyhülés* és a *Vigasztaló*, amelyek a megbékélés, a kiengesztelődés lassú folyamatára utalnak. Közvetlenül követi az *Emlényeket* az *Árva fiú* című, ugyancsak 1855 októberében írt ballada, amely a Petőfiről szóló költemény szomszédságában s *A honvéd özvegye* című, a kötetből ugyan kihagyott, de most közvetetten mégis „elmondott” balladával való rokonság révén a Petőfi

⁴⁵ A megjelenés időpontja: 1856. május. de Heckenastnak már 1855 júliusában jelzi szándékát. Arany János Heckenast Gusztávnak szóló elveszett levele, melynek tartalmát a válaszból ismerjük. Nagykőrös, 1855. júl. 21. AJÖM XVI, 592.

család tragédiájának végkifejleteként és lezárásaként olvasható. Az *Emlények* a kettős dátummal, az időben és térben megtett újabb narratív körrel bekerekezik a *Kisebb Költemények* önéletrajzi vonulatát. A halál bizonyossága az, amely a megbékélést végül megteremti, ugyanakkor a fizikai halálban való megnyugvás nyit meg egy új dimenziót, az emlékezés és a költészet terében állandósuló emberi, költői kapcsolat lehetőségét:

„Hallom suhogni könnyü lépteit
 És önfeledve ajkam szól: te itt?...
 S döbbenve ismerek fel rajzomon
 Egy-egy vonást, mit szellemujja von.
 »Övé! kiáltom, itt, ez itt övé:
 A szín erős, nem illik együvé.«” (*Emlények III*)

Különös jelentősége van az utolsó két sornak ez idézetben. Nem a „kettős könyvelésről”, behódolásról, megalázkodásról lenne szó, ahogyan Milbacher Róbert értelmezi,⁴⁶ hanem az aemulatiós helyzetnek, az ösztönző erejű versengésnek immár a kötetbe zárt Petőfi-életművel való esztétikai, poétikai, sőt mondhatni: misztikus szintű újjáélesztéséről.

Az 1850-es években Arany több olyan nagykompozíciót tervezett, mely kisebb darabokból állt volna össze. Az évtized közepén, 1855 körül kezdett foglalkozni a Hunyadi-balladákörrel, s ugyanebben az időben keletkezett a töredék a *Stanzák „Mátyás dalünnepe” eposzi kísérletből*. A nagyszerkezet végül az 1856-os *Kisebb Költeményekben* valósult meg, mely így megkomponálva, ikonográfiai és ikonikus olvasatban sokrétű történeté formálódott.⁴⁷

A szövegkapcsolásos technikának itt csak a Petőfire vonatkozó szálát elemeztük, azonban kiterjeszthető a vizsgálódás más költők, hagyományok felé. A *Szőke Panniban* például a műfaji modellt Erdélyi János népdalgűjteményéből veszi Arany, motivikusan pedig Czuczor Gergely *Egy falusi kisleány Pesten* című költeményéhez társul, melyről ekkortájt írja Szilágyi Istvánnak, hogy a négy éves Juliska szavalgatja fejből.⁴⁸ A *Katalin* című elbeszélő költeménynek maga Arany hangsúlyozta a byroni mintáját az Erdélyi Jánoshoz szóló levelében.⁴⁹ Ismeretes a balladák skót előképéről szóló nyilatkozata is Aranynak, csak hogy néhány közismert példát említsünk. De a Petőfi-életmű-

⁴⁶ Milbacher, 2001, 55.

⁴⁷ A kötet más lehetséges narratíváiról e tanulmány további, itt nem közölt fejezetei szólnak.

⁴⁸ AJÖM XV, 15.

⁴⁹ Nagykörös, 1856. szept. 4., AJÖM XVI, 751–757.

vel való dialógus is továbbvihető az időben. Az 1870-es évek lírai korszaka, az *Őszikék* ciklus szintén hozzá kapcsolódóan keletkezhetett.⁵⁰ A hirtelen ellentéző, olykor szürrealista képzetársítások, hangnemváltások, epigrammaszerű zárások a *Felhők* ciklusra emlékeztetnek, s Arany mondja is Petőfi-nek 1847. augusztus 11-én: „Oly nagy kedvem volna »Felhők«et írni.”

DIALOGICAL CHARACTERISTICS OF THE POETRY OF JÁNOS ARANY

It is striking in the Arany philology how often one can detect – as inspirations behind the works – literary, even scholarly studies or poetic, imagery and composition techniques of a work, genre or text group. This study endeavours to present transtextuality as a poetic technique – in earlier rhetoric, it could be paralleled to imitatio, aemulatio, allusio, etc. – which Arany used to consciously apply. The focus of this study is on the complex relationship between Arany and Petőfi. This subject matter, which has been so frequently discussed in literary history, helps to throw light upon Arany's creating method. The story of how they found and befriended each other, the historical context of the war of independence and the vanishing of Petőfi, then the development of lyric poetry in the 1850s, and the Petőfi reception - which partly took the direction towards the Petőfi cult and partly towards epigonism - is expressed in Arany's poetry not only thematically but is also reflected – due to the dialogical character of his poetry – on the poetical, genre, linguistic and versification levels of poetics, genre, linguistics and versification. The dual reference of Arany's poetry becomes created: objective reality

Keywords: János Arany, Sándor Petőfi, history of 19th century lyric poetry, history of poetics, transtextuality, imitatio, aemulatio, dialogicity

⁵⁰ A *Őszikék* ciklus kérdéseivel szintén e tanulmány további fejezetei foglalkoznak.

HORVÁTH FUTÓ HARGITA – HÓZSA ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
horvathfuto@stcable.net
hozsaeva@eunet.rs

OKTATÓGYÁR ÉS MENTÁLHIGIÉNÉS „RÁMOZDULÁS”

Mass Education Factory and Mental Hygiene

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék 2010-ben bekapcsolódott a Debreceni Egyetem mentálhigiénés programjába, a határokon átívelő együttműködésbe. A műhelykonferencia és a kiscsoportos műhelybeszélgetések lehetővé tették a problémák megvitatását, valamint a megküzdési stratégiák lehetőségeinek megbeszélését. A problémák hasonlóak, mégis differenciáltak. A Magyar Tanszék hallgatói kérdőíveket töltöttek ki, ezeket az eredményeket is közzéteszik és értékelik a szerzők.

Kulcsszavak: mentálhigiénés program, tömegoktatás, átjárhatóság, pályázat, tutor, tanácsadás, kérdőív, kurzus, stressz, szenvedélybetegség, kontroll, megoldási mód, módszertani kihívás.

Tömegoktatás és Mentálhigiénés Kollégium

2010. október 7-től 9-ig szervezték meg a Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centrumában az I. Kárpát-medencei Mentálhigiénés Kollégium műhelykonferenciáját, amelyen hét határon túli intézmény képviseltette magát. Az Újvidéki Egyetem oktatói közül négyen vettek részt a kollégium műhelymunkájában, ketten a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékről, ketten pedig a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karról. Berényi András pszichológus számolt be a Debreceni Egyetemen beindított mentálhigiénés programról és eredményeiről. A programterv a tömegoktatás és az oktatói kettősség problémájából fakad, az egyetemi oktató átmenetileg lehet előadó és lelki segílyt nyújtó egyén egyszerre, ám mégis jobb leválasztani az utóbbi funkciót, vagyis a segítségnyújtó tevékenységet és a vizsgakritériumokat elkülöníteni egymástól. A mentálhigiénés aktivitás a tanszékek átjárhatóságát, az interdiszciplinaritás kiemelését és az európai pályázatokon való részvételt is lehetővé teszi, az újabb pályázatok együttesen realizálhatók.

A mentálhigiénés program a 18 és 35 év közötti fiatalokat célozza meg. A Kollégium munkatársai 2009-ben egy szabadidő-felmérést végeztek, ennek keretében 1500 főt kérdeztek ki. A szabadidő-tevékenységek közül az internettel való foglalatosság emelkedik ki (91%), ez a mozt is pótolja a mai fiatalok esetében. Ha viszont az a kérdés, hogy kihez fordulnak a hallgatók, amennyiben segítségért folyamodnak, akkor a következő rangsor alakul ki: barát, partner, szülő, pszichológus, majd a tanár. A szolgáltatások, amelyet a debreceni program nyújtani tud, általában négy konzultációt tartalmaznak, céljuk egyrészt a mentálhigiénés problémák kezelése, másrészt a fogyatékosokkal való foglalkozás. A tréningeket igyekeznek kurzussá változtatni, mert a kredit mindig vonzó a hallgatók számára. A konzultációkat a hozzátartozókra is ki kell terjeszteni, a szülők szenvedélybetegségével viaskodó hallgatók kezelése például elengedhetetlenül fontos. Eredményesen működik a filmklub és a kutyaterápia, valamint a program főként a kezdetre és a végre, tehát a *gólyák* beilleszkedésére, a munkába állás nehézségeire, az álláskeresési ismeretek moduljának megtervezésére összpontosít. Előtérbe került a jelnyelvi kurzusok bevezetése, a 2014-től induló bilingvális oktatás megalapozása, amely a fogyatékosok szempontjából jelentős, a személyre szóló szolgáltatás programterve ugyancsak rendkívül szakszerű kidolgozást igényel (szakkönyvtár, rendezvények, filmklub, sporttevékenység, jegyzetelő szolgálat a hallássérültek számára stb.).

Kortárs tutor – hallgatói élettér

A műhelykonferencia résztvevői azokat a kísérleteket tartották eredményesnek, amelyekben a kortársak segítenek a szenvedélybetegséggel vagy egyéb problémával küszködő hallgatókon, ezért szükséges az egyetemi hallgatók mentálhigiénés képzése, a kortárs tutorok működtetése, a szolgáltatások kihelyezése a hallgatói életterekre. Ezt bizonyítja a debreceni tapasztalat, erre jelenthet modellt a kolozsvári és a komáromi gyakorlat. A kolozsvári gyakorlat a mesteri fokozaton valósítja meg a mentálhigiénés képzést, valamint kiépíti a tutor rendszert az elsőéves hallgatók számára. A tutor nem mentor, a tutor feladata az elsőévesek informálása, a velük való foglalkozás, a kutatási empátia kialakítása. A komáromi gyakorlatban minden évfolyamnak van tutora, aki a hallgatók mentálhigiénés problémáival törődik.

Felvetődött az oktató stresszforrásként való működése, az oktatók egy részének ugyanis nincs tanári végzettsége. A mentálhigiénés szemléletmódot az oktatónak is el kell sajátítania. Egy nagy és statikus egyetemi rendszer nehezen tud „rámozdulni” az aktuális kihívásokra. A Debreceni Egyetem Kollégiuma szorgalmazza a Leonardo-program kiterjesztését, az átjárható

csereprogramok következetes megszervezését, a vendégtanárok és a programban résztvevő hallgatók fogadását. A munka értékelése során ugyancsak az oktatói és hallgatói mobilitás, a zártság feloldása került napirendre.

Kampusz-lét és kezelhetőség

A magyarországi egyetemi hallgatók szempontjából a demográfiai kérdések, a pszichiátriai tünetek és a szenvedélybetegségek mellett a következő problémák emelkednek ki: a tömegoktatásban való elmagányosodás, a kezdet és a vég problémái, a külföldi munkavállalás, a passzív hallgatók kiesése a rendszerből, a kampusz-lét elhúzódnása (a hallgató nem akar felnőni), a kistanszékek dilemmái (ahol kevés a diák, a tanszék nem mondhat le egyetlen hallgatóról sem), a módszertani kihívások figyelembe vétele, a tehetségkutatás, a hallgatók csak hétfőtől szerdáig élnek egyetemi életet, csütörtökön már szinte nincs tanítás, mindenki hazautazik stb. A Magyarországon kívüli intézményekben nagy gondot jelent az anyagi háttér hiánya, vagyis a szegénység, a munkanélküliség, az állam nyelvének nem ismerése, amely a pályaválasztást erőtejesen behatárolja, a diszlexia és a diszgráfia leküzdése szintén itt jelent nagyobb problémát. Az intézmények hasonló gondokkal küszködnek, noha elkülönülnek egymástól a magyar nyelvű és a több nyelvű felsőoktatási intézmények. A mentálhigiénés tevékenységek nézőpontjából a nyelvi határok is átjárhatók. Csoba Judit, a debreceni Bölcsészettudományi Kar dékánhelyettese a határon átvélő együttműködés lehetőségeit fejtette ki, a debreceni tervek viszonylatában a korszerű oktatás két elemét különösen hangsúlyozta. Ez a két elem pedig a következő: a felsőfokú szakképzés és a szakirányú továbbképzés.

Az egyetemi templomban megtekintett *Kontraszt* című kiállítás nyomatékossította a tevékenységek sürgősségét. A videofilme a családon belüli erőszak, a gyerekvállalás, a kábítószer-élvezés, az öngyilkosság, az identitás- és szerepzavar konkrét problémáit, a trauma mai értelmezési lehetőségeit tették befogadhatóvá. A Kárpát-medencei Kollégium a megbeszélések szerint jövőre Komáromban folytatja munkáját. A konklúziók és az együttműködés távlatos tervei a következőképpen foglalhatók össze:

- egy közös Kárpát-medencei adatbázis létrehozása válik szükségessé, amely a sajátos kulcskérdéseket tartalmazza,
- közös kérdőív elkészítése, az intézményekben való eddigi felmérések bekapcsolása,
- közös pályázatok (a civil szervezetek bevonásával),
- a mentálhigiénés program nemzetközi probléma, a megküzdési erőfeszítésről és a kontrollképességről nyílt rendszerben kell gondolkodnunk.

A hallgatók kiscsoportos műhelybeszélgetése a saját utakon való haladásra fókuszált, a pályaválasztásban, a karrierlehetőségekben különösen fontos a tanácsadás. Oláh Attila írja: „Az állapotát stresszként átélő személy meghatározó élménye, hogy nincs elegendő forrás birtokában az optimális működéshez, az alkalmazkodási feladatok teljesítéséhez. A megküzdési erőfeszítések legáltalánosabb célkitűzése az erőforrások bővítése, amelyekkel a helyzet kezelhetővé válik. A források bővítése kiterjedhet információkra, új megoldási módokra, a problémamegoldáshoz szükséges eszközökre, társas támogatásra, minden olyan erőforrásra, amely az adott stresszhelyzetben erősíti az egyén bio-pszicho-szociális pozícióját.”¹ A debreceni végkövetkeztetések egyike az volt, hogy minden oktató a saját szakjához társítson problémamegoldó lehetőségeket.

A felmérés

A Magyar Tanszék hallgatóinak mindennapi mentálhigiénés problémáit, életminőségét az alábbi kérdőív² segítségével mértük fel:

Ezzel a kérdőívvel az egyetemisták életminőségét szeretnénk felmérni. A kutatás sikeressége céljából fontos lenne számunkra, hogy őszintén válaszoljanak. A kérdőívet névtelenül tölthetik ki.

1. évfolyam: _____ 2. kora: _____ 3. neme: 1. f 2. n

Keretezze be a megfelelő számot!

1 – egyáltalán nem , 2 – nem igazán , 3 – többnyire igen , 4 – teljes mértékben igen

4. Elégedett-e az elmúlt 4 év tanulmányai során elért teljesítményével?	1	2	3	4
5. Túl stresszesek-e az Ön számára a vizsgahelyzetek?	1	2	3	4
6. Összességében jól érzi-e magát az egyetemen a tanítás folyamán?	1	2	3	4
7. Véleménye szerint jól választott-e szakot?	1	2	3	4
8. Be tudott-e illeszkedni az egyetemi életbe?	1	2	3	4
9. Be tudott-e illeszkedni az egyetemisták társadalmi életébe?	1	2	3	4
10. Vannak-e világos, egyértelmű tervei szakmai életét tekintve?	1	2	3	4
11. Vannak-e világos, egyértelmű tervei magánéletét tekintve?	1	2	3	4

¹ Oláh Attila: Megküzdés és pszichológiai immunitás. In: Pléh Csaba és Boros Ottília vál.: Bevezetés a pszichológiába. Olvasmányok és feladatok a lélektan alapkérdéseinek tanulmányozásához. Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 648. l.

² Mengyán Pletikosić Ildikó okleveles pszichológus állította össze a kérdőívet, és segített a kapott válaszok feldolgozásában.

12. Követi-e a környezetében zajló társadalmi eseményeket? 1 2 3 4

13. Milyen szabadidős tevékenységeket folytat rendszeresen?

(többet is bekeretezhet)

1. színházba járok;	2. moziba járok;	3. sportolok;
4. túrázom, kirándulok;	5. olvasok, a kötelezőn túl;	6. kézimunkázom;
7. hangszeren játszom;	8. voluntőr vagyok;	9. táncolok;
10. _____		

14. Dohányzik-e?

1. kipróbáltam;	2. alkalmanként, hétvégén, társaságban;
3. naponta, rendszeresen elszívok néhányat;	4. napi több, mint egy dobozzal;
5. soha nem próbáltam;	6. dohányoztam, leszoktam.

15. Illegális drogok (marihuána, különböző serkentők, LSD, heroin, kokain) használatáról:

1. kipróbáltam;	2. alkalmanként, hétvégén, társaságban használok;
3. naponta, rendszeresen;	4. soha nem próbáltam;
	5. leszoktam.

16. Alkoholfogyasztási szokásairól:

1. kipróbáltam;	2. alkalmanként, hétvégén, társaságban fogyasztom;
3. naponta, rendszeresen 1 – néhány italt;	
4. soha nem próbáltam;	5. fogyasztottam, de már nem fogyasztok.

17. Gyógyszerfogyasztási szokásairól:

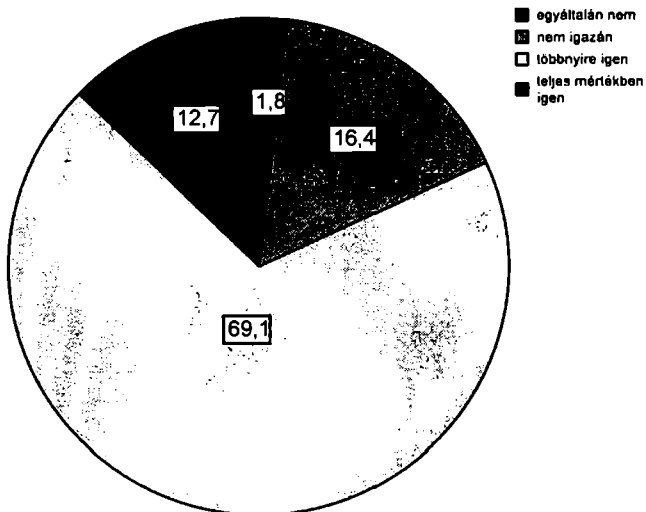
1. fájdalomcsillapítók:				
1. soha	2. ritkán	3. havonta	4. hetente	5. gyakrabban
2. altatók:				
1. soha	2. ritkán	3. havonta	4. hetente	5. gyakrabban
3. szedatívum (nyugtató):				
1. soha	2. ritkán	3. havonta	4. hetente	5. gyakrabban
4. antidepresszáns:				
1. soha	2. ritkán	3. havonta	4. hetente	5. gyakrabban

Feltárás és távlatok

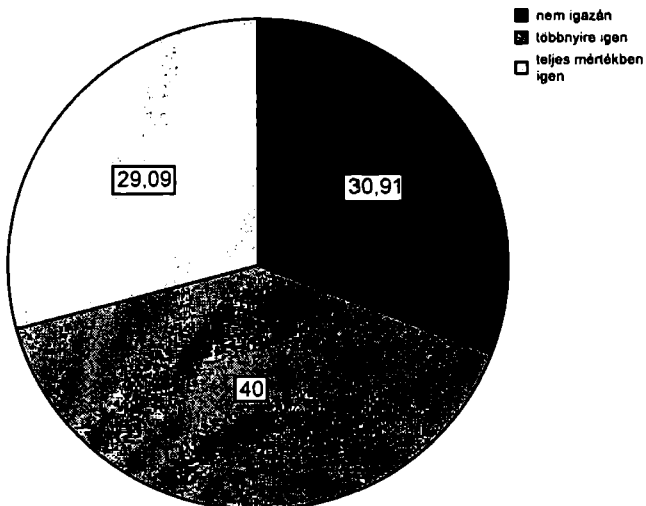
A felmérést az újvidéki Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék második, harmadik és negyedik évfolyamán végeztük el egy pszichológus irányításával, valamint néhány kollégánk segítségével, az eredményt az alábbi táblázatok, grafikonok mutatják. A Kárpát-medencei találkozón még két intézmény képviselői utaltak hasonló vizsgálatokra, egy adatbázis segítségével azonban pontosan kimutatható lenne, hogy a mi hallgatóink vonatkozásában milyen specifikus tennivalóink lesznek a jövőben. A 2010 őszén kapott válaszok feldolgozása azonban egyelőre önmagában is figyelmet érdemel. Az eredmények azt igazolják, hogy hallgatóink körében nagyon fontos egy-egy ilyen jellegű felmérés, valamint ennek alapján a szükséges segítségnyújtás stratégiáinak egyeztetése.

A Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéken kapott válaszok feldolgozása

Elégedett-e az elmúlt 4 év tanulmányai során mutatott
eredményeivel?

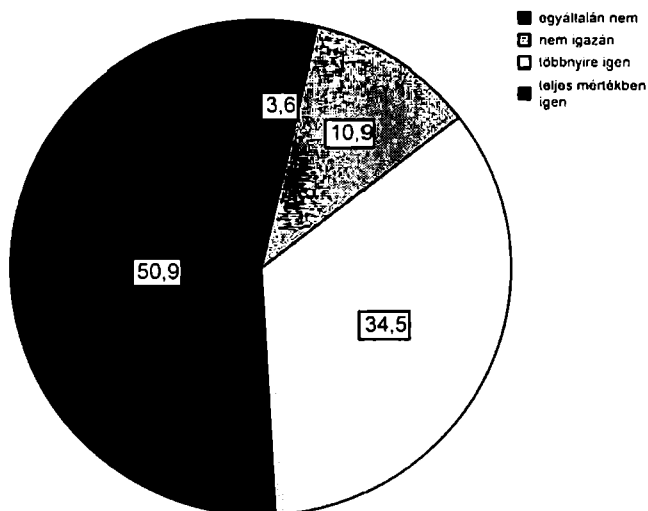
Túl stresszesek-e az Ön számára a vizsgahelyzetek?

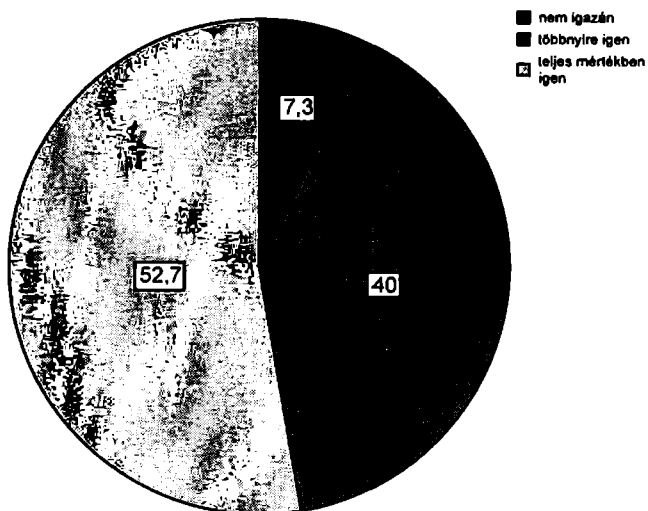
Összességében jól érzi-e magát az egyetemen a tanítás folyamán?

	Gyakoriság	Százalék	Valós százalék	Kumulatív százalék
nem igazán	5	9,1	9,1	9,1
többnyire igen	44	80,0	80,0	89,1
teljes mértékben igen	6	10,9	10,9	100,0
Összesen	55	100,0	100,0	

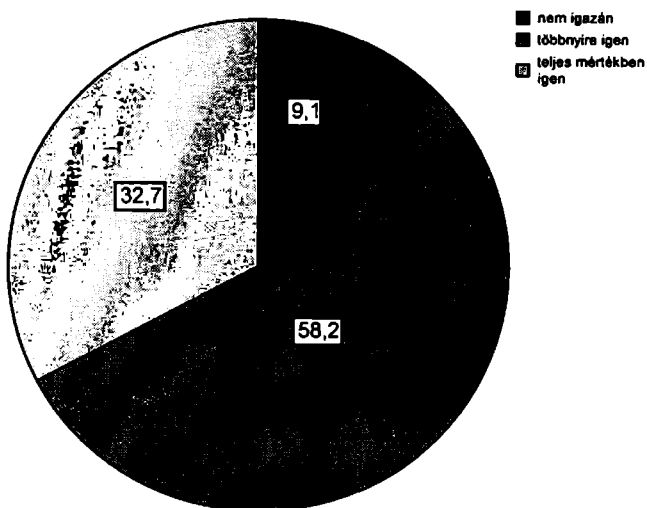
Véleménye szerint jól választott-e szakot?

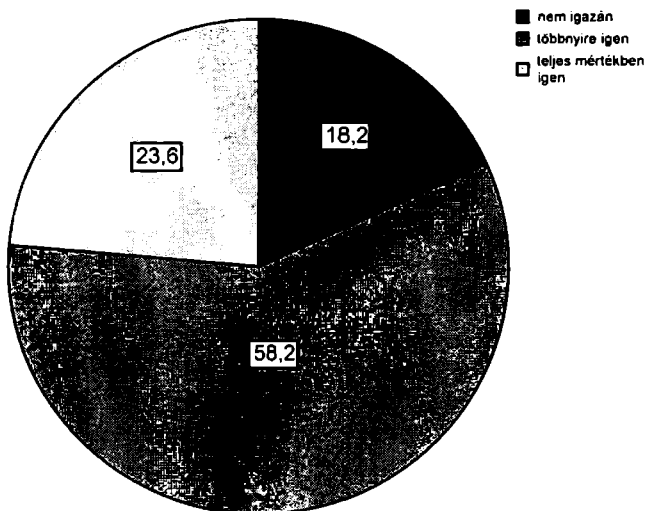
Be tudott-e kellően illeszkedni az egyetemi életbe ?

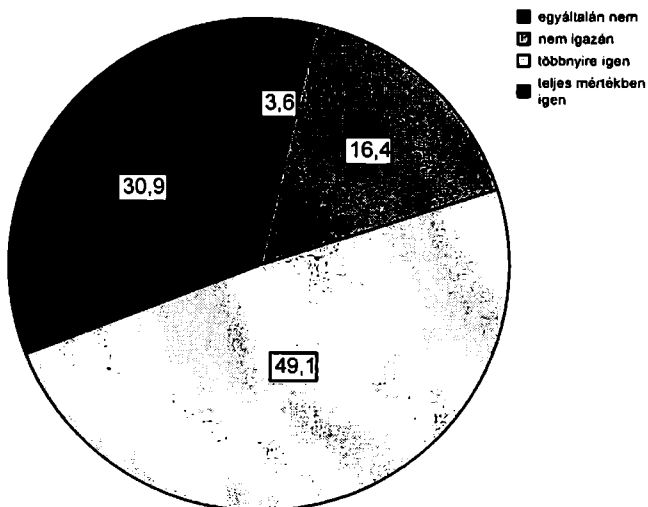
Be tudott-e illeszkedni az egyetemisták társadalmi életébe?

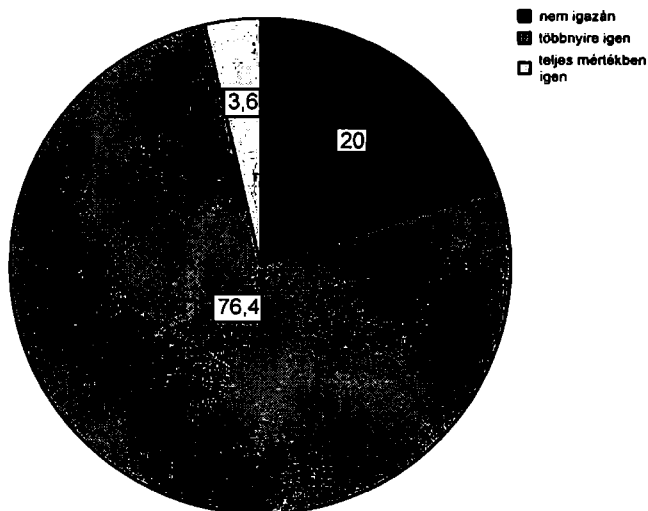
Vannak-e világos, egyértelmű tervei szakmai életét tekintve?

Vannak-e világos, egyértelmű tervei magánéletét tekintve?

Követi-e a környezetében zajló társadalmi eseményeket?

Dohányzik-e?

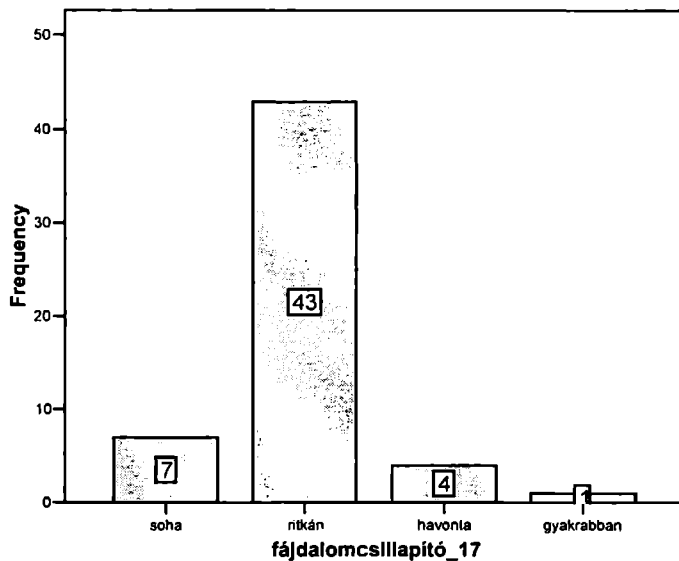
	Gyakoriság	Százalék	Valós százalék	Kumulatív százalék
kipróbálta	26	47,3	47,3	47,3
alkalmanként	9	16,4	16,4	63,6
naponta	10	18,2	18,2	81,8
napi több, mint 1 doboz	1	1,8	1,8	83,6
nem is próbálta	7	12,7	12,7	96,4
leszokott	2	3,6	3,6	100,0
Összesen	55	100,0	100,0	

Illegális drogok

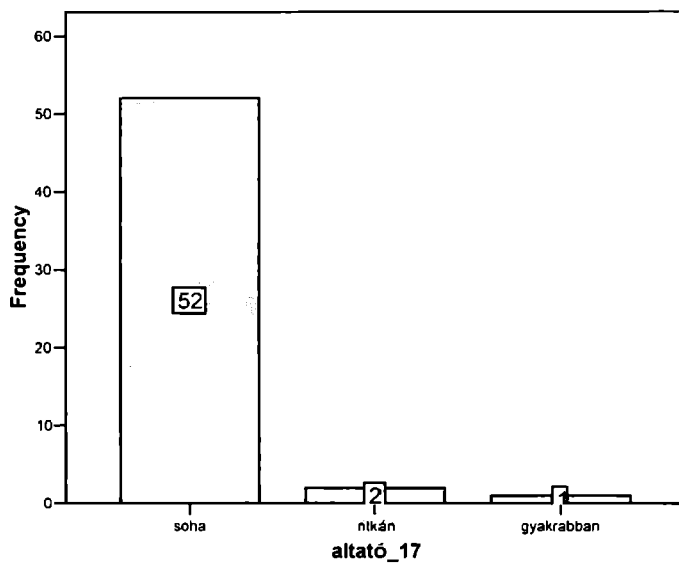
	Gyakoriság	Százalék	Valós százalék	Kumulatív százalék
kipróbálta	13	23,6	23,6	23,6
alkalmanként	1	1,8	1,8	25,5
nem próbálta	41	74,5	74,5	100,0
Összesen	55	100,0	100,0	

Alkoholfogyasztási szokások

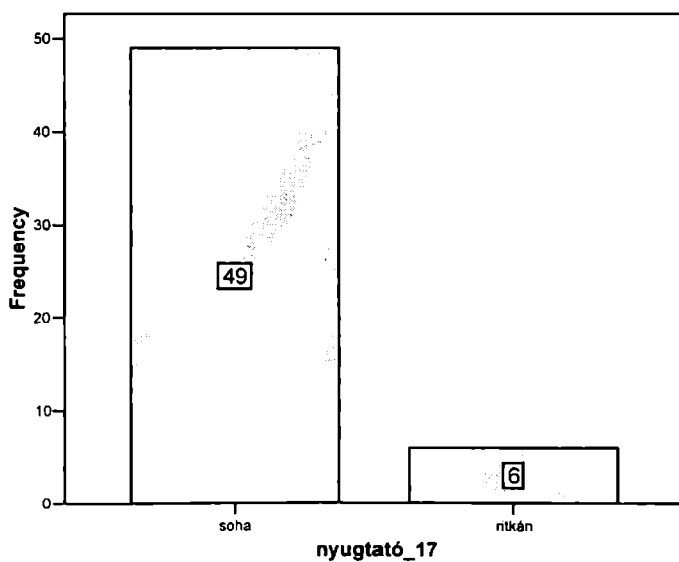
	Gyakoriság	Százalék	Valós százalék	Kumulatív százalék
kipróbálta	5	9,1	9,1	9,1
alkalmanként, hétvégén	49	89,1	89,1	98,2
fogyasztott, de már nem fogyaszt	1	1,8	1,8	100,0
Összesen	55	100,0	100,0	

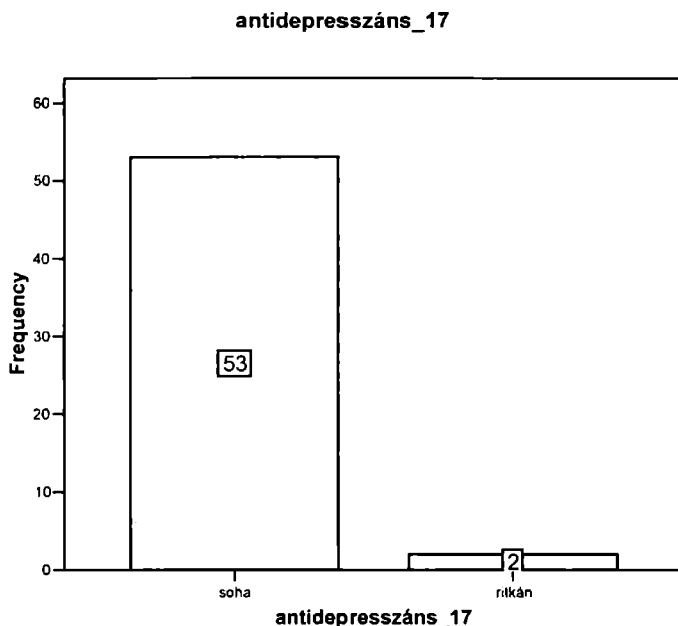
fájdalomcsillapító_17

altató_17

nyugtató_17

MASS EDUCATION FACTORY AND MENTAL HYGIENE

The Department of Hungarian Language and Literature joined the cross-border cooperation of the mental hygiene program of Debrecen University in 2010. The workshop conference and the small group workshop discussions provided an opportunity to discuss the problems and, also, the potentials of the strategies for dealing with and overcoming the problems. The problems are similar, nevertheless, differential. The questionnaires were filled in by the students of the Hungarian Department; the authors have also presented and evaluated these questionnaires.

Keywords: mental hygiene program, mass education, permeability, application, tutor, counselling, course, stress, addiction disorders, control, solution method, methodological challenge

ISPÁNOVICS CSAPÓ JULIANNA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
csapo@eunet.rs

**A MAGYAR-DÉLSZLÁV IRODALMI KAPCSOLATOK
ALAKULÁSA JUGOSZLÁVIÁBAN/SZERBIÁBAN
A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM
BIBLIOGRÁFIÁJÁNAK A KONTEXTUSÁBAN**

*Development of Hungarian – South-Slav Literary Relations
in Yugoslavia/Serbia in the Context of the Bibliography
of Hungarian Literature in Yugoslavia*

A jugoszláviai/szerbiai magyar irodalom bibliográfiájának alapvető célja a régió irodalomtudományi és irodalomtörténeti megnyilvánulásainak a dokumentálása. Az említett szakbibliográfia sajátos jellemzője, hogy az irodalom fogalmát tágan, a helyi kultúra és rokontudományok (könyvészet, sajtó, nyelvészet, néprajztudomány, művelődéstörténet, színházművészet, elektronikus média) kontextusába ágyazva regisztrálja. Ebből eredően a magyar–szerb irodalmi kapcsolatok történetének a vizsgálatához is egy sokoldalú, több szempontú megközelítést, komplex feldolgozási lehetőséget kínál. A dolgozat célja az adott korszak komparatív fejlődéstörténetének a vázolása, az ebből eredeztethető tanulságok összegzése.

Kulcsszavak: irodalom, kapcsolattörténet, magyar–délszláv, Jugoszlávia, Szerbia, bibliográfia, jugoszláviai magyar irodalom.

1969-ben megalakul a Hungarológiai Intézet Újvidéken. Alapítója az újvidéki Bölcsészkar. Az Intézet alapítóokmánya szerint az intézmény célja a többi közt, „...hogy tanulmányozza a jugoszláviai magyarság nyelvét, irodalmát és kultúráját; hogy tudományos kutatómunkája felölelje azokat a kérdéseket, amelyek a kétnyelvűségből, a Jugoszlávia területén élő népek és nemzetiségek irodalmi és kulturális kölcsönösségéből erednek, valamint a magyar–jugoszláv művelődés, irodalom és nyelv kapcsolatait illetik.” (SZELI 1971: 3) A fentiekből adódóan a Hungarológiai Intézetben folyó kutatások egyik vonulata a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokat vizsgálja. Ez a tudánypolitikai elképzelés 1954-ben fogalmazódik meg először. B. Szabó György, a leendő

tanszék egyik markáns személyisége, az újvidéki Pedagógiai Főiskola magyar nyelvi és irodalmi tanszékének akkori vezető tanára úgy gondolja, hogy a majdani tanszéknek „Le kell mindenkorra számolnia a romantikus legendákkal, a nagymagyar és nagyszerb sovinizmussal, az idejétmúlt megállapításokkal a két nép nyelvéről és kultúrájáról, s azt a hamis tudatot is szét kell rombolnia, amely előszeretettel dajkált számos tévhitet a két nép alacsonyabbrendűségéről.” (BOSNYÁK 1982: 1) Az 1959-ben megalakult újvidéki Magyar Tanszéken megvédett első doktori értekezés (Hajnóczy és a délszlávok) szerzője, Szeli István is ebbe az irányba orientálódik, s az az oktatástörténeti mozzanat sem elhanyagolandó, hogy a Tanszéken már 1964-ben beindul A magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok története c. egyetemi tantárgy oktatása.

Az MTA Irodalomtudományi Intézetének kezdeményezésére a Hungarológiai Intézet egy közös, nagyarányú projektumot tervez, melynek horizontjai a magyar–délszláv szellemi (irodalmi, művelődéstörténeti, nyelvészeti és folklór-) érintkezések diakron és szinkron mibenlétét tervezi feltárni. A fenti kezdeményezés célja Szeli István szerint továbbfejleszteni azt, „... ami részben már megvan: az irodalmi magyar szlavisztikát és megteremteni olyasmit, ami még nincsen, vagy legalábbis csak sejtésekben mutatkozik: a délszláv hungarisztikát.” (SZELI 1971: 5) Bori Imre egy szélesebb alapon nyugvó kapcsolattörténeti megközelítési módot szorgalmaz. A kapcsolattörténeti kutatás szélesebb kontextusának a megteremtését nem annyira a kelet-európaiság perspektívájában látja, mint inkább egy nyitott, dinamikus irodalommodell feltételezésében, melynek eredménye egy közös irodalomtörténet lehetősége. Ez a komplex, az egyes irodalmakat együtt látó vizsgálódás megnyitja a nemzeti irodalmak zártnak és statikusnak hitt tereit, s élni engedi azokat a mozgásokat, jelenségeket, amelyek a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok tereiként jellemezhetőek, s amelyek részleteikben a komparatiztika módszereivel (forráskutatás, hatás-vizsgálat, téma-, műfaj-, eszmevándorlás, fordítások, utánpótlás, ihletés stb.) is vizsgálhatóak ugyan, de semmiképpen sem elszigetelt jelenségek pusztán, hanem egy–egy nemzeti irodalom létét, alakulását meghatározó jellemzők, változások, minőségek. „A magyar, szerb vagy a horvát irodalomnak nincsen ugyanis szinte egyetlen olyan témája sem, amelynek kapcsán a magyar–délszláv irodalmi relációkkal ne kellene számolnunk az érintkezések komplex, nemcsak írókat vagy műveket érintő síkjain.” (BORI 1971: 11) Egy határsávban létező, élő irodalom szellemiségének a feltárása a cél, amely a magyar, szerb, horvát nép szellemi egybefonódásának a sajátos, dinamikus alakzatait hozza létre.

A kutatások eredményeiről egy állandó munkaformában, kétévenkénti periódusokban, Újvidéken és Budapesten megrendezendő konferencia al-

kalmával kívánnak beszámolni. Ennek első realizációja az 1970-es újvidéki magyar–délszláv összehasonlító irodalmi értekezlet (SZELI 1971), amely egyben az első, a fenti tematikára vonatkozó szervezett összejövétel. A tanácskozáson az újvidéki, belgrádi, zágrábi, spliti, zadári, ljubljanoi, budapesti, egri és pécsi kutatók elvi, módszertani kérdéseket vetnek fel. 1972-ben az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest az értekezlet¹ házigazdája (ANĐELIĆ–VESELINOVIĆ, Magdalena 1973). A tanácskozás témaköre az egyetemes irodalomtörténeti korszakok (barokk, romantika) párhuzamos vizsgálata. Az 1974 decemberében Újvidéken megrendezett harmadik komparatistikai ülészak a magyar és a délszláv, ill. a közép-kelet-európai romantika irodalmával foglalkozik. 1976-ban Budapesten az írói/irodalmi kétnyelvűség jelenségének délszláv és magyar példái állnak a tanácskozók érdeklődésének a középpontjában (Jovan Muškatirović, Ivan Mažuranić, Mita Popović magyar nyelvű munkássága, Vitkovics Mihály/Mihajlo Vitković kultúra- és irodalomkövetítő szerepe). Az 1978-as esztendő kapcsolattörténeti kutatásainak eredményeit ismét Újvidéken prezentálják. A konferencia tematikája: a délszláv népköltészet magyar vonatkozásainak, hungaricáinak (a magyar történelmi személyiségek és események előfordulásainak) a vizsgálata továbbá a vonatkozó szövegek magyarra fordítása. A hatodik kapcsolattörténeti konferenciára a nyolcvanas évek elején, 1980-ban Budapesten kerül sor. Ez az értekezlet a magyar és délszláv írói életművek (Zrinyi Miklós, Vuk Karadžić, Branko Radičević, J. J. Zmaj, Ivo Andrić, Miroslav Krleža² és magyar kapcsolataik) összevető vizsgálatát tűzi ki célul. Az újvidéki Hungarológiai Intézetben megrendezett hetedik komparatistikai értekezlet 1982-ben a periodikának a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatokban betöltött szerepét vizsgálja a XVIII. század végétől³.

A fenti tanácskozások nézőpontja, téma-megközelítése, elhangzott előadásai egy heterogén irodalmi gondolkodás⁴ jegyében születnek ugyan, egy dologban azonban rokoníthatóak. Nem egymás alá- és fölérendeltségében, valamiféle hierarchikus rendszerbe sorolva vizsgálják a vonatkozó kultúrák irodalmi jellemzőit, hanem az érintkezések mibenlétét vizsgálva autochton,

¹ Budapesten (október 31.) és Szentendrén (november 1.).

² Életművének hungarológiai és kelet-közép-európai szempontú komparatistikájával 1982-ben egy külön tanácskozás foglalkozik Budapesten.

³ Bosnyák Istvánnak a Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok I. c. konferenciakötetbe fűzött előszava helyenként tévesen adatozza a fenti konferenciák időpontját és témáját.

⁴ Egyaránt megmutatkozik a pozitívizmus kései irodalomtörténeti „iskolája”, a szellemtörténeti iskola metodológiája, a tárgytörténeti, filológiai, esztétikai, genetikus, forráskutató eljárások témafeldolgozása.

önálló, eredeti irodalmi kultúrákat feltételeznek, s „...nem kuszálják össze a világos körvonalakkal megrajzolt nemzeti irodalmi szellemiséget.” (SZE-LI 1971: 4)

A fenti kutatási program egy olyan irodalomtörténeti korpuszt (alakzatcsoportokat) hoz létre, melynek anyagában a magyar-délszláv kapcsolatok terén szinte mindegyik irodalomtörténeti korszak esetében kimutathatóak a párhuzamok, kölcsönhatások, megtermékenyítő együttélések. A fenti korpusz mibenléte, csomópontjai szépen körvonalazhatóak a jugoszláviai magyar irodalom kurrens bibliográfiájának a nyomvonalán. A Hungarológiai Intézet megalakulásával szinte egyidejűleg útjára indított Bibliográfiai Füzetek Magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok c. fejezetéből kiolvasható: a Bori Imre és Szeli István által vázolt kutatási program, modell, komparatistikai szintézis gazdag termést hozott.

A népköltészet terén folyó kapcsolattörténeti kutatások a hetvenes években egyértelműen megállapítják, a délszláv epikus énekhagyomány, a délszláv vitézi énekek a magyar történelem alakjait is megéneklék. Olyan uralkodókról, vitézekről van szó, akik tetteikkel, magatartásukkal pozitív vagy éppen negatív értelemben a délszláv népek és a magyar nép történelmébe egyaránt beírták nevüket. A XVII. századi dalmát költők, Ivan Gundulić (1589–1638), Junije Palmotić (1606–1657) műveiben számos magyar uralkodó, hadvezér szerepel: Szilágyi Mihály (Svilojević Mihajlo), Nagy Lajos (Kralj Lauš, Kral Ludovik) (1342–1382), Zsigmond király (Kral Šišmondo), Hunyadi János (Janko vojevoda), Mátyás király (Matijaš), Ozorai Pipo, I. Jagelló Ulászló király. Ilyen értelemben tárja fel Dávid András a boszniai és hercegovinai balladák és románcok, a dalmáciai horvát népdalok, a muzulmán hősi énekek hungaricáit. Matijevics Lajos Marko Kraljevićnak az újabb magyar népköltési szövegekben való előfordulásaira utal⁵.

A hetvenes években (1975) írja Bori Imre kapcsolattörténeti jegyzeteit. A Magyar Szóban megjelenő cikksorozat elsőnek veti fel az „őskapcsolatok” világát a délszláv Szent László-legenda vonatkozásában, továbbá megrajzolja a régi magyar irodalom komparatistikai csomópontjait (Balassi és a délszlávok, a magyar nyelvű emlékirat-irodalom első szövegei, kéziratos daloskönyvek, Zrínyi Miklós: Szigeti veszedelem és a barokk irodalom).

A reneszánsz és barokk korszakában Mátyás király budai és visegrádi udvarában dalmát művészek is megfordulnak. A magyar és a délszláv barokk jellemzőinek az egybevetése a hetvenes évek kapcsolattörténeti kutatásaiban jelentkezik alapszinten.

⁵ A gerlice rigmusa Marko királyról. = MSz, 1974., 1974., júl. 20., 197. sz., 11. p.

A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamba állítható jellemzőket mutat. A magyar felvilágosult történetírás felfedezi Szerbiát. A XVIII/XIX. század fordulójára is datálhatók szerb–magyar irodalmi kapcsolatok. Ezek kutatása a hetvenes években szórványos.

A XIX. századi irodalmi mozgások magyar–szerb–horvát–szlovén párhuzamai, a romantikakutatás kedvelt területe komparatistikánknak a hetvenes években. A szerb népköltészet hatása a magyar irodalmi gondolkodás fejlődésére a reformkor kezdetén, a XIX. századi magyar és szerb népiesség problémái több kutatót foglalkoztatnak. A szerb népköltészet témáinak, műformáinak, gondolatvilágának a magyar recepciója a magyar irodalmi népiesség fontos mozzanata. Kazinczy és társai követendő mintát látnak a szerb népköltészetben. Mindebben nagy szerepe van a mindkét nyelvet jól beszélő, a mindkét kultúrát magáénak valló Vitkovics Mihálynak. Az ő kultúra- és irodalomkövetítő munkája révén ismeri meg Kazinczy Mušicki költészetét, Mušicki pedig Kazinczy humanisztikus elképzeléseit. Ő hívja fel Toldy Ferenc figyelmét a németre fordított szerb népdalokra, az ő hatására fordít Kölcsey Ferenc szerb népdalt. Így történhet meg, hogy „A szerb népdal szinte előbb szólal meg a magyar színpadon, mint a magyar” illetve „...a szerb népdal átültetése jelenti a népies tónus felé megtett első lépéseket.” (FRIED 1970: 40) A XIX. századi magyar költők, állapítja meg Fried István, jó érzékkel hasznosítják nemzeti költészetünkben a velük együtt élő nép költészetének egyes jellemzőit. A fentivel függ össze a népi eposz kérdése is. Mivel a magyar népi eposz nem maradt fenn, magyar szempontból nem érdektelen Vörösmarty Mihály és France Prešeren párhuzamainak vizsgálata. Fried István kelet-közép-európai kontextusba ágyazva keresi a párhuzamokat (FRIED 1974). Petőfi Sándor költészetének a délszláv irodalom irányába is erős a kisugárzása. Jože Pogačnik Petőfi Sándor költészetével veti egybe France Prešeren verseit (POGAČNIK, Jože 1975). J. J. Zmaj életművének magyar kapcsolódásai ugyancsak sokat kutatott területe ennek a korszaknak. Ebben az időszakban politikai költészetének magyar vonatkozásai (PÓTH 1975), fordítástörténeti kutatások (pl. a János Vitéz átültetése szerbre) árnyalják a Zmaj-képet. A zombori magyar–szerb irodalmi, kulturális kapcsolatok vizsgálata az egykor ott működő műfordítói kör okán érdekes. Radics György a XIX. század második felében a szerbhorvát költészet és népdalkincs egyik rendszeres fordítója, aki magyarnak tartja ugyan magát, de mindkét nyelvet alaposan ismeri (ANĐELIĆ 1970: 61). Radics fordításai egy új, inkább kulturális, mint irodalmi törekvés megtestesítői. Vitkovics a magyar népdal ritmusában szólaltatja meg a szerb népdalt, Radics fordításait viszont Andelić szerint a szerb népdalok ritmusának a hű átmentése jellemzi.

Radics és a zombori műfordítói kör tevékenységét Káich Katalin monografikus teljességgel a zombori irodalmi, kulturális kapcsolatok kontextusába ágyazva mutatja be (KÁICH 1975).

A XX. századi magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok kutatásában a magyar, a szerb és a horvát avantgárd egybevetése mellett központi helyet foglal el Miroslav Krleža. Az író biográfiájának magyarországi vonatkozásai, szépírói élményvilágának magyar rétegei, Ady-értelmezése, Sinkó Ervinhez fűződő kapcsolata, műveinek jugoszláviai színrevitele foglalkoztatják kutatóinkat, végül életművének monografikus feldolgozása (Bori Imre) történik meg a hetvenes évek magyar-délszláv komparatistikájában. A XX. századi kapcsolatok másik csomópontja Ivo Andrić műveinek magyarországi fogadtatása, a magyar kultúrában betöltött helye, továbbá Andrić és a jugoszláv–magyar barátság kérdése. Szórványosan felbukkanó téma a XX. századi Madách-fordítások elemzése, Miloš Crnanski pécsi élményrétegei (VESELINOVIĆ-ŠULC Magdolna 1975) valamint Ivan Cankar drámáinak magyar vonatkozásai.

A nyolcvanas évek magyar-délszláv irodalmi kapcsolatainak a kutatása mintha veszítene lendületéből. Ennek egyik előzménye talán a Hungarológiai Intézet sorsának az alakulása. Az 1969–1976 között önállóan működő intézmény társul az újvidéki Magyar Tanszékkal, s a hetvenes évek végétől a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete visel gondot a kapcsolattörténeti projektumok folytonosságáról. A kutatás intézményes keretei bővülnek, az Intézet és az MTA intézményes együttműködésébe a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia is bekapcsolódik.

A magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok kutatásának az alakulása ekkoriban a XX. századi tematikák irányába való elmozdulásról tanúskodik. A kutatás programszerűsége ugyancsak háttérbe szorul némileg. Az aktualitás, az „életesség” ismérveit mutatja, amikor jubileumokhoz, évfordulókhoz (centenárium, születési, elhalálozási évfordulók) kezd kötődni. A publikációk jellege is változik, ill. változik ezek aránya, a folyóiratokban közreadott tanulmányok, könyvismertetések mellett jelentősen megnövekszik a napi- és hetilapokban megjelenő esszék, kisebb tanulmányok, közlemények, cikkek, jegyzetek száma. A kutatás célkitűzése azonban változatlan, amint azt Szeli István megfogalmazza „...az összehasonlító irodalomtudomány valóságos értelme és feladata ma is az, hogy megvilágítva a szellemi mozgástereket és irányokat, az esztétikai produkció vizsgálata révén, eljusson a genesis problémájától a megnyilvánulási formák és tartalmak szükségszerű változásának számbavételével és jelenségeinek elemzésével, bizonyos törvényszerűségek felismeréséig és viszonyításrendszerek megállapításáig az irodalom életfolyamatában.” (SZELI 1984: 670)

Az évtized magyar–délszláv komparatistikájának egyik központi témája, Miroslav Krleža életművének a magyar kultúra és irodalom irányába mutató irodalomformáló kapcsolatai (enciklopédiája, a színpadi író, a poéta, drámai novellái) folyamatosan aktuálisak, egyre árnyaltabb képet mutatnak. 1982-ben újabb, ezúttal magyarországi monografikus feldolgozás (SPIRÓ 1982) méltatja jelentőségét, művészetét. A század alkotói közül Todor Manojlović (centenárius 1984), Ivan Goran Kovačić, Ivo Andrić, Veljko Petrović (centenárius 1984), Mladen Leskovac (80 éves), a szlovéniai Pável Ágoston (centenárius). A délszláv Ady-kultusz állomásai (1986) a nyolcvanas években is visszatérő tematika. Egyéb kutatások: Miloš Crnjanski kapcsolattörténeti vonatkozásai, a 20. századi szerb, horvát és magyar rövidpróza egybevető vizsgálata, a Monarchia válság-élménye a magyar, a délszláv és az osztrák–német irodalomban.

A XIX. századi magyar–délszláv irodalmi átjárások terén a délszláv periodikák (horvát periodika, az újvidéki *Sedmica*) hungaricája, Đura Jakšić és Petőfi Sándor szövegeinek kapcsolódási pontjai, J. J. Zmaj, P. P. Njegoš, Vuk Karadžić életműveinek magyar vonatkozásai állnak az érdeklődés homlokterében. A legtöbbet kutatott csomópont Zmaj és Vuk Karadžić⁶ szövegvilága.

A népköltészet terén Veselinović Šulc Magdolna kísérli meg szintetizálni a hetvenes évek egyik nagy kapcsolattörténeti témáját monografikus munkájában. A szerbhorvát népköltészetnek a magyar irodalmi népiességre gyakorolt hatását összegzi. Nagy érdeklődést váltanak ki Vuk szólásmondásai, életművének hungaricái. 1987-ben Újvidéken az országszerte megrendezett évfordulós ünnepségekkel egyidejűleg *Vuk a délszláv–magyar kapcsolattörténeti kutatások tükrében* címmel tudományos tanácskozáson foglalkoznak alkotásainak kapcsolattörténeti vonatkozásaival. 1988-ban a II. Jugoszláv–Magyar Folklórkonferencia komparatív szempontból vizsgálja témáit (a magyar és szerb erotikus népdalok, szerb hőseposz Szigetvárról, a szerb–magyar erotikus népmeseanyag egybevetése a szerb hősi ének fordításáról, a szerb és a magyar népmese szerkezetének egybevetése). 1989-ben Jung Károly a rigómezei csata/a kosovói mítosz költészeti emlékeivel, a hozzá kapcsolódó szerb epikus énekhagyomány magyar vonatkozásaival foglalkozik.

A magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok kutatásának a folytonossága a kilencvenes években sem szakad meg.

⁶ Két konferencia jelzi fontosságukat. Zmajnak születése 150. évfordulója (1984) alkalmából az újvidéki Hungarológiai Intézetben szerveznek tudományos tanácskozást, Vuk Karadžić munkásságáról ugyancsak egy jubileum alkalmából. 1987-ben tanácskoznak szintén Újvidéken.

Hosszú kihagyás után Dávid András feleleveníti a reneszánsz uralkodó, Mátyás király uralkodásához fűződő délszláv művelődési és irodalmi kapcsolatokat. 1990-ben tudományos tanácskozást szerveznek Mariborban Mátyás király halálának 500. évfordulóján. A XIX. századhoz fűződő komparatistikai kutatások erősen megfogyatkoznak ebben az évtizedben. A vizsgált témák: szerb–magyar kulturális kapcsolatok a dualizmus korában, Madách szerbül, Jókai és a szerbek, Papp Dániel, Gozsdu Elek és Veljko Petrović prózájának összevető vizsgálata, magyarizmusok Jovan Sterija Popović vígjátékában, magyar irodalmi hatások Jakov Ignjatović regényeiben, Arany és Zmaj kapcsolata, Vitkovics Mihály és Kármán József. A jugoszláv származású Budapesten élő Póth István *Srpsko-mađarski kulturni odnosi u XIX. veku* című tanulmánykötetét 1994-ben a Matica srpska és a belgrádi Dečje novine adja ki szerb nyelven.

A XX. század utolsó évtizedében komparatistikánk a kortárs szerzők, szövegek irányában sem érdektelen. Ivo Andrić életművét 1992-ben Bori Imre két monografikus feldolgozása állítja a figyelem középpontjába. Miroslav Krleža, Mladen Leskovac, Crnajnaski szövegei továbbra is, folyamatosan új vizsgálódások forrásai. A századvég kapcsolattörténeti érdeklődése újabb és újabb szerzőket aktualizál, olvas újra vagy fedez fel. Ilyenek Konrád György szövegei, Vasko Popa versei, Fehér Ferenc és Miroslav Antić kapcsolata, Laza Kostić, Tin Ujević, Gustav Krklec alkotásai. Danilo Kiš Ady szerb fordítójaként jelenik meg, Kosztolányi délszláv kapcsolatainak köszönhetően, Molnár Ferenc pedig szerb színpadi vonatkozásai révén válik témává a korszak magyar–délszláv kapcsolatainak a történetében. További vizsgálódási pontok: Hamvas Béla és a szerb kultúra találkozása, Vujicsics Sztoján, Dragan Velikić, Stevan Raičković, Aleksandar Tišma, Dragan Jovanović Danilov valamint Sava Babić alkotásai.

A kilencvenes évek második felében mennyiségileg egyértelműen a XX. századi témák kerülnek előtérbe, s ez a kutatás irányváltásáról tanúskodik. A programszerűen megindított magyar–délszláv komparatistikai kutatások szervezője, lebonyolítója az újvidéki Hungarológiai Intézet az évtized első felében (1993) megszűnik, de nyilván nem ez az elsődleges és egyetlen oka a komparatistikai érdeklődés lanyhulásának. Hiszen a fentebb vázolt irányváltás, a XX. századi kortárs témák előtérbe kerülése is jelzi, másfajta délszláv/szerb–magyar irodalmi kapcsolatokkal kell számolnunk. A diakron szemléletmódot felváltja a szinkron jelenségek, az élő, jelenvaló kapcsolatok, kölcsönhatások tanulmányozása. A fentiekből adódóan a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok kutatástörténetének a fenti áttekintése mellett tanulságos lenne a mindenkori, a magyar és a délszláv irodalmakat prezen-

táló antológiák szerkesztési elveinek a vizsgálata, s még sürgetőbb igény a szinkronitás legelőbb műfajának a fordításirodalom történetének, eredményeinek, hatékonyságának recepcióközpontú tanulmányozása.

Irodalom

1. ANĐELIĆ–VESELINOVIĆ, Magdalena (1973). „Délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok : tudományos tanácskozás Budapesten, 1972. október 31-én és Szentendrén november 1-én”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 14: 129–130.
2. BORI Imre (1971). „Magyar–jugoszláv irodalmi kapcsolatok. Komparatistikai problémák és tanulságok”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 5–6: 9–13.
3. BOSNYÁK István (1982). „Kapcsolattörténeti értekezleteink történetéből”. *Hungarológiai Közlemények*, 52: 1–5. p.
4. FRIED, István (1970). „A szerencsétlen lányka. Adatok a szerb népköltészet magyar recepciójához”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 3: 40–46.
5. FRIED István (1974). „A nemzeti eposz kelet-közép európai sajátosságaihoz (Vörösmarty és Prešeren)”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 18: 93–108.
6. KÁICH Katalin (1975). *Egy fejezet a magyar–szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből. Zombor 1875–1918*. Zombor: Ravan grad.
7. POGAČNIK, Jože (1975). „France Prešeren és Petőfi Sándor. Ellentétes és analógiás párhuzamok tipológiai elemzése”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 25: 23–41.
8. PÓTH István (1975). „Zmaj Jovan Jovanović politikai költészetének egyes magyar vonatkozásai”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 25: 69–76.
9. SPIRÓ György (1982). *Miroslav Krleža*. Budapest: Gondolat
10. SZELI István (1971). „Megnyitó”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 5–6: 3–5.
11. SZELI István (1971). „Zárszó”. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, 5–6: 171–172.
12. SZELI István (1984). „Komparatistikai tapasztalatok”. *Hungarológiai Közlemények*
13. VESELINOVIĆ–ŠULC Magdolna (1975). „Crnjanski pécsi élményrétegei. Hogyan épül a régi városkép az Örökös vándorlás c. műbe”. *Üzenet*, 12: 975–980.

DEVELOPMENT OF HUNGARIAN – SOUTH-SLAV LITERARY RELATIONS IN YUGOSLAVIA/SERBIA IN THE CONTEXT OF THE BIBLIOGRAPHY OF HUNGARIAN LITERATURE IN YUGOSLAVIA

The basic aim of the bibliography of Hungarian literature in Yugoslavia/Serbia is to document the manifestations of the science and history of literature in the region. The characteristic feature of the mentioned bibliography is that it registers the concept of literature set in a wider context of local

culture and related sciences (bibliography, the press, linguistics, ethnography, cultural history, dramatic art and electronic media). Consequently, when examining the history of Hungarian-Serbian literary relations, it also offers a versatile approach from various viewpoints and the possibility for complex elaboration. The aim of the paper is to give an outline of the history of the comparative development of the era and a summary of the teachings that can be deduced from it.

Keywords: literature, history of relations, Hungarian-South Slav, Yugoslavia, Serbia, bibliography, Hungarian literature in Vojvodina

RAJSZI ILONA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
rajsli@stcable.net

RÉGI MESTERSÉGEK, FOGLALKOZÁSOK SZAVAI CSALÁDNEVEKBEN

Old Trades/Crafts and Occupations in Family Names

A családnevek kialakulásának történetében nagy szerepet játszottak a foglalkozások, a mester-ségek megnevezései, szakszavai. Ezek közül kiemelten fontos a mára már elavult, illetve elho-mályosult jelentésűekkel foglalkozni. Dolgozatunkban olyan módon választottunk ki egy cso-portot Óbecse község szinkron családnévanyagából, hogy a régi mester-ségek, foglalkozások szavait emeltük ki. Vizsgáljuk e családnevek etimológiáját, kialakulását, a bennük lejátszódott jelentésváltozásokat, valamint a hozzájuk kapcsolódó művelődéstörténeti kérdéseket.

Kulcsszavak: névtan, családnevek, foglalkozásnevek, elavult mester-ségek, Óbecse, művelő-déstörténet.

I. Bevezetés

A vajdasági magyarság utónévadásának kutatása után új irányba indul névkutatásunk figyelme; hiszen a családnevek eredetének, tipológiájának felvázolása is fontos feladatnak számít. A jelen dolgozatban egyetlen szeg-mensét választottuk ki e terjedelmes vizsgálódási körnek, Óbecse község családneveinek azt a csoportját elemezzük, amelyekben mára kiavult szak-mák, mester-ségek, illetve mindinkább elhomályosuló jelentésű foglalkozás-nevek fordulnak elő.

A családnevek kialakulása más módon történt, ezért története és anyaga is eltér az utóneveketől, ennek természetes következménye az, hogy a kutatás módszertana is specifikus.

Családnévnek csak akkor tekinthetünk egy névtípust, ha az egész csalá-dot jelöli, valamint ha öröklődik. Az öröklődés előtti időszakban az egyén-név mellett megkülönböztető nevet használtak, egy ideig a név mögé írva, majd később az egyén-név előtt használva, amiből kialakulhatott az 1500-as évek elején a vezeték-név fogalma. A családnév terminus német eredetű, s J. Soltész Katalin különbséget tesz a két – látszólag azonos – fogalom között:

szerinte a vezetéknev nem mindig öröklődik, míg a családnév „öröklődő vezetéknev”. (J. SOLTÉSZ 1979; 51), ezzel szemben Hajdú Mihály nem talál számottevő különbséget e két fogalom jelentése között.

A magyar családnevek keletkezésének története és az egyes nevek etimológiájának kérdése sok-sok rejtélyt hordoz. Már maga az eredet szerinti tipológia is változatos képet mutat: különböző korú és típusú apanévből eredők, település- és helyneveket jelölők, foglalkozást, külső vagy belső tulajdonságra utalók, népnevekből eredők, idegen nyelvekből átvett családnevek stb.

II.

„A foglalkozást jelentő szavakból hamar kialakultak a családnevek, amit erősített a céheknek az a követelése, hogy minden írásbeli említéskor (összeíráskor, aláíráskor) tüntessék föl a név mellett vagy a névben (családnév és keresztnév között) a foglalkozást (bognár Nagy János vagy Nagy bognár János; ritkábban: Nagy János bognár). Így az öröklődő foglalkozás megnevezése egy-két nemzedék után kiszorította az eredeti családnevet. Természetesen közvetlenül is családnévvé válhattak a foglalkozásnevek.” (HAJDÚ 2010; 89)

A vizsgált korpusz családnév-anyaga a névadás eredetét és motivációját tekintve rendkívül heterogén. Akárcsak a vajdasági magyar nyelvjárások képében, itt is visszatükröződik a térség történetének sokrétősége, a sokféle tájról érkező népek névanyaga, ugyanakkor a családnevek még ma is azt mutatják, hogy a térségben nagyszámú mesterség, a foglalkozások, mesterségek sokszínűsége volt (részben még ma is) jelen.

Az Óbecsei Levéltár rendelkezik az egykor Becsén működő iparosok nyilvántartásával/névjegyzékével 1885–1909-ig. (Knjiga članova udruženja zanatlija). Ezekből látszik, hogy a rendkívül sokféle foglalkozás közül számos mára már kihalt szakmának számít: *szűrszabó, tálás, kerékgyártó, tímár, sütő, takács* stb.

A jelen dolgozatban nem foglalkozunk a családnévben jól azonosítható, felismerhető szemantikájú foglalkozásnevekkel, mint amilyenek pl. a *béres, birkás, csizmadia, csordás, juhász, kővágó* stb. Figyelmünket inkább a mára már kihalt, illetve elavulóban levő foglalkozások megnevezéseinek, illetve szakszavainak a vizsgálatára fordítottuk, hiszen ezek – akárcsak a valódi tájszavak, mindinkább a nyelvi emlékezet tájaira szorulnak; felismerhetetlenné, motiválatlanná válnak. Ugyancsak foglalkozunk azzal a családnévtípussal is, amelynek valamely eleme tartalmaz mesterségbeli szakszót, vele kapcsolatos tárgynevet. Pl. *Bordás, Kádas*; illetve amelynek a jelentésében mára már elhomályosult jelentésfejlődés játszódtott le: pl. *Borsos, Sós* stb.

Mindegyik családnév-típust néhány példával prezentáljuk, mivel a terjedelmes korpuszt teljességében lehetetlen átfogni.

Bába¹: a családnév alapját képező szó vitatott eredetű; vagy ősi finnugor gyermeknyelvi szó 'pólyás kisgyermek' jelentéssel, vagy pedig szláv eredetű 'szülésznő, szülésnél segítkező asszony'. Faluhelyen még a XX. században is előfordul ez a foglalkozásnév ragadványnévvé válása. Külön nehézsége e szó etimológiai és szemantikai vizsgálatának, hogy számos mesterség szakszavai között megtalálható a *bába* kifejezés: a kenderfeldolgozás, fonás, szövés, takácsmesterség, nádverés, kubikusság stb. több tárgyának, eszközének ez a neve, ezek bármelyikéből kialakulhatott szimbolikus jelleggel családnév.

Baglyas: e névnél az a kérdés, hogy a *bagoly* madárnév -s képzős változatról van szó, vagy a 'boglya rakója' értelmet hordozza a névalak. Az utóbbi jelentést támogatja a tény, hogy az o > a nyíltabbá válás még az újmagyar korban is működik (l. még az *unoka* ~ *onoka*, *csuda* ~ *csuda* alakváltozatok); s Ballagi szótárában is a következő szócikk-utalást találjuk: *Baglyas, l. Boglyas*. Ebben az esetben a családnév kialakulásának előzménye a foglalkozás megnevezése lehetett.

Bárdos: német eredetű jövevényszavunk egy – eredetileg a fafaragásra alkalmas – eszköz, a *bárd* szó -s képzős formájából alakult, így a foglalkozás is 'faragó', azaz 'ács'; először megkülönböztető funkciójú ragadványnév volt, majd családnévvé rögzült. Hasonló típusú még a *Buzogány*, *Kardos*, *Vasas*, *Ötvös* stb. név fejlődése is.

Bordás: a családnév alapja a takácsmesterség *borda* szakszava; ezt az eszközt a szöttes tömörítésére használták. Ezért a *Bordás* eredeti jelentése: 'bordakészítő, bordakötő' volt. Jellemző, hogy e mesterségnév lerövidülve vált családnévvé.

Borsos: eredetileg 'borsütő, borsörlő' volt a szó jelentése, majd a 'borsal kereskedő' jelentést vette fel. Szinnyei tájszótárában: 'házaló olasz vagy horvát...', míg az ÚMTsz.-ban a „borsos t^uót” házaló szlovák fűszerárust jelent. Nehezíti a családnév etimológiájának tisztázását az a körülmény, hogy a hosszú magánhangzók jelölésének hiánya miatt 'borsós', tehát 'borsót termesztő' is lehet.

¹ A címnév a családnév mai előfordulási formáját tartalmazza.

Búzás: az oklevelekben 1410 körül jelenik meg a szó személynévben 'búzaőrő, búzaáruló' foglalkozásra utalva. A termesztett növények nevéből alakult családnevek igen gyakoriak a vizsgált területen; ilyen még pl. az *Árpás*, *Hagymás(i)*, *Komlós*, *Zabos* stb.

Cibere: a szó jelentésfejlődése: '(ételek savanyítására szolgáló) erjesztett gabonale' vagy 'savanyú levesféle' > 'a ciberét készítő elnevezése' (RMCsn.). A vajdasági magyar nyelvjárásokban még ismeretes ennek az ételfélének a megnevezése, s ragadványnévként is előfordul a szó. Családnévként csak elvétve fordul elő. Az ómagyar, illetve középmagyar kori névfejlődés motivációs rendszerében gyakori a valamely étel készítőjének a megnevezése az étel neve alapján. Hasonló motivációs alapjuk volt a *Pék*, *Cipó*, *Kenyeres*, *Sutús* 'Sajtós'; stb. neveknek.

Csapó: itt az ősi hangutánzó eredetű *csap* ige folyamatos melléknévi alakja vált foglalkozásnévvé: 'kötélcsapó, posztógyártó'. Ez motiválta a családnév kialakulását. A régebbi adatok még szélesebb jelentéskört feltételeznek: a 'gyapjóműves, szűrposztócsináló, posztófestő' szakmákat jelölhette.

Csiszár: az ősi hangutánzó *csiszol* igénk tövéből jött létre -ár/-ér képzővel a *csiszár* ~ *csiszér* foglalkozásnév, amely eredetileg 'csiszoló, kardcsi-szoló', majd 'fegyverkovács', a XVI. századtól 'fegyverkereskedő', ezután pedig általában 'kereskedő, kupec' jelentésű lett. Az ÚMTsz. adatai szerint a magyar nyelvterület déli részein a 'lókupec' jelentés az elterjedt.

Dékány: a latin szóelözmény, a *decanus* 'előjáró', majd 'céhmester' jelentésben került át magyarba. A latin -us végződés szabályos elhagyása után a tisztség-, illetve foglalkozásnév csakhamar bekerült a családnévadásba. Vidékünkön a név végi -n hang palatalizációjával (>ny) alakult változat található meg.

Göblös: már a régi nyelvben is alakváltozatokban él ez a szó: *göbölös* ~ *göblyös* ~ *göbölös* ~ *göblös* (MTsz. ; NySz.). Feltehetően hangfestő szóként a *göb*, *gömb*, *gömbölyű* stb. családjába tartozik. Jelentései között a 'hízó marhák pásztora' foglalkozásnév is kialakult, s ennek alapján vált családnévvé. Maga a szó nyelvjárási elemként él tovább.

Guba: a szó finnugor eredetű, jelentése: 'gyapjas, fürtös, szörmés bőrből készült felsőruha' volt, majd az anyag megnevezésére is szolgált. Családnév-

vé a *gubacsapó*, tehát a guba anyagát, valamint magát a ruhadarabot készítő mestereMBER megnevezésének rövidüléséből alakult ki.

Huszka: újabb keletű családnévünk, a RMCsn. a 17. századdal bezárólag nem adatolja. Eredetét ugyan még nem erősítették meg, de többen a szimbolikus foglalkozásnév, 'libaárus, lúdkereskedő' (> szl. *husz* 'lúd, vadliba' + *-ka* kicsinyítő képző) kialakulásával magyarázzák. (Vö. CsnE. 220)

Kádas: a szláv eredetű 'hordó, kád' szó *-s* képzős származéka, eredetileg 'kádár, pintér', ritkábban 'salétromfőző' jelentésű volt, ritkábban használták 'fűszert áruló kereskedő' jelentésben is (vö. RMCsn. 528).

Kerepes: a mai családnév alapját képező *kerep* főnév kun eredetű, az ómagyarban 'egy fajta könnyű hajó' a jelentése (l. TESz. *kerep*²). Más forrásokban 'lóval vontatott hajó' a *kerep*, így az *-s* képzős származék a hajó gazdájának, működtetőjének a megnevezésévé vált. Ma a *kerep* szó csak nyelvjárási használatban fordul elő.

Kolompár: a név kiindulópontja a bajor-osztrák eredetű, 'bádogos' jelentésű *klompfer* közszó, amely közvetlenül valamely szláv nyelvből (feltehetően *klampar* formában) került a magyarba, s a szó eleji mássalhangzótorlódás feloldása után vált családnévvé. A RMCsn. tárában szélesebb foglalkozási kört találunk: 'bádogos, üstkészítő, rézműves', s főleg a cigányság körében elterjedt.

Kontár: a szó jelentése 'céhen kívül működő iparos', a régi szigorú céhrendszer fogalomköréből őrződött meg, ma már a szó nagyarányú jelentésbővülést mutat, s családnévként ritka.

Nyerges: a NySz. a legkorábbi adatokban a 'nyeregglyártó, szijgyártó' jelentésben adatolja. Az OklSz. számos adatot említ a hosszú *Nyeregglyártó* ~ *Nyereglyártó* alakváltozatban, ezek az 1450-es évek után a lerövidült, *-s* képzős formában élnek tovább.

Nyilas: 'íjász' vagy 'nyílfaragó, nyílglyártó' (NySz.). Ennek a foglalkozásnak különös művelődéstörténeti vonatkozása is van: a földközösség korában ugyanis a 'nyílhúzással kiosztott föld megművelője' is e névvel volt megjelölve, ugyanakkor a 'nyilas kalmár, nyílvető kalmár' (= az az árus, akinek a helyét nyílvetéssel sorsolták ki a vásárokon) megnevezése is lehetett.

Ónozó: '(valamilyen fém-ből készült tárgyat) ónnal bevonó mesterember' volt az eredeti jelentése, akárcsak Bogdán István könyvében: 'ónműves'. Ritka családnév a Vajdaságban.

Pintér: a névben a 'hordókészítő' jelentésű középfelnémet *binder* szó *p-s* (osztrák) változata található, amely már családnévként vált gyakori és ismert névvé. Óbecsén a német *Bender* alakváltozata is megtalálható családnévként.

Porkoláb: a középfelnémet *burcgrave* ~ *purcrav(e)* szó 'várparancsnok' jelentésben került be a magyarba. Mivel a vár parancsnoka egyben a börtön legfőbb felügyelője volt, a szó jelentése leszűkült a 'börtönőr' jelentésre (HAJDÚ 2010: 384). A sorozatos hangváltozások és az *-r-* > *-l-* likvidácseré után kialakult *porkoláb* foglalkozásnévből ragadványnév-funkción keresztül lett családnév.

Pozsár: a 'ponty' jelentésű *pozsár* ~ *pazsár* ismeretlen eredetű szóként (TESZ.) kimutatható az egész nyelvterületen. Személynévként valószínűleg a halászt nevezte meg; s annak ellenére, hogy mára már ritkán, csak nyelvjárási szóként használatos, a családnevekben megőrződött.

Sindeles: a névben a német eredetű *zindely* szót találjuk, amely a 'tetőfedésre használt deszka' jelentésű középfelnémet *schindel* átvétele; ebből továbbképzéssel alakult ki a *zindelyes*, 'tetőfedő mester' jelentés. Nyelvünkbe tehát a német házépítő mesterek szakszavaként került be a szó, és a családnév megőrizte az eredeti *s-es*, tehát az *s* > *zs* váltás előtti eredeti hangalakot. A RMCsn. gyűjteményében csak a *Sindely* ~ *Zsindely* képzőmorféma nélküli névváltozatra van példa.

Sós ~ Soós: a finnugor eredetű *só* szó az ősiségben azonos jelentésű *savanyú* szó *sav-* tövéből *sav-* > *sau-* > *só* szabályos hangfejlődéssel külön jelentést alakított ki. A 'valamivel ellátott', 'valamivel foglalkozó' jelentésű *-s* képző hozzáadásával már korán kialakulhatott a 'sóbányász, sószállító, sókereskedő' foglalkozásnév, s ebből egy igen gyakori családnév. A név jelentésfejlődése egyúttal művelődéstörténeti adatokat is feltár.

Sőregi: számos halnevünk került be idegen nyelvekből, így a *sőreg* is csuvasos ótörök jövevényszó, a szónak a törökben 'hegyes' a jelentése, ami a hal jellegzetes alakját jelzi. A szaknyelvben *e* halfajtára (*Acipenser stellatus*) a *sőregtok* megnevezést találjuk. Ma már ez a halfajta-név nem használatos,

de *-i* képzős származéka – családnévként – a valamikori halászatra mint foglalkozásra utal.

Terék: a vidékünkön gyakori családnév sokféle változatban él(t) a magyar nyelvterületen: *Terjék*, *Törjék*, a hangérték nélküli *h* gyakori betoldódásával (pl. *Theryek*). A név alapja egy vándorszó, mely az 'állati méreg ellen használt gyógyszer' jelentésben terjedt el. A családnév feltehetően a **terjékárus*² foglalkozásnév rövidüléséből alakult ki.

Tőzsér: a szó származása vitatott; feltehetően arab eredetre vezethető vissza, legkorábbi jelentése 'kereskedő, marhakereskedő' lehetett, s a magyarba a középkori Magyarország mohamedán vallású izmaelita lakosai közvetítették. Azok közé a régi nyelvi szavak közé tartozik, amelyeket a családnévek őriztek meg.

Zsótér: a német eredetű szónak több feltételezett magyarázata is van; ami közös bennük, a foglalkozásnévből kialakult családnév fejlődési iránya. A 'sajtkészítő' jelentés került át a magyar nyelvhasználatba, továbbá az *s > zs* zöngésülés is általánossá vált. Az óbecsei *Zsótér* név mellett más területeken a *Sótér* változat fordul elő.

Összefoglalás

A vizsgált családnévtípusokban a leggyakoribb képző a 'valamivel foglalkozó' jelentésű *-ár/-ér*, valamint az *-s* képző eltérő jelentésben. Mindkét gyakori képző – főként a *-készítő*, *-gyártó* utótag helyett szerepelve – elősegítette a valamikori hosszú foglalkozásnevek megrövidülését s beépülését a családnévek rendszerébe. Az idegen szóval együtt átkerült foglalkozásnevekben hangtani változások történtek; a német és a szláv jövevényszavakban gyakori a *b > p* zöngétlenedés, a mássalhangzó-torlódás felbontása, a *s ~ zs* hangmegfelelés, valamint a hangrend illeszkedése. A foglalkozást jelző családnévek érdekes csoportját jelzi a pusztai névszót (pl. *Guba*, *Porkoláb*, *Pozsár*), illetve a szakma valamely szakszavát rejtő családnévek típusa: *Bordás*, *Sindeles*, *Csapó* stb. A foglalkozásnévi motivációjú családnévek e néhány típusának rövid áttekintése is mutatja, milyen szerteágazó vizsgálatot igényel a családnévek rendszere; másrészt az is nyilvánvaló, hogy egy adott közösség e kutatások révén milyen sokféle művelődés- és gazdaságtörténeti információhoz juthat.

² Csillaggal a rekonstruált szóalakot jelöljük.

Hivatkozások

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. k.* Főszerk.: Benkő Loránd. Bp. 1967–1976. (Röv.: TESz.)
- BALLAGI Mór 1873. *A magyar nyelv teljes szótára*. I–II. Pest
- BOGDÁN István 2006. *Régi magyar mesterségek* Bp. MEK-04683
link.oszk.hu/libriurl.php?I.N=hu&DB=oszk&SRY=an&SRE=1267841
- HAJDÚ Mihály 2010. *Családnevek enciklopédiája*. Leggyakoribb mai családneveink. Bp. (Röv.: CsnE.)
- J. SOLTÉSZ Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- KÁZMÉR Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XII'–XVII. század*. Bp. (Röv.: RMCsn.)
- SZAMOTA István–ZOLNAI Gyula 1902–1906. *Magyar oklevél-szótár*. Bp. (Röv.: OkISz.)
- SZARVAS Gábor–SIMONYI Zsigmond 1890–1893. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III. k.* Bp.. (Röv.: NySz.)
- SZINNYEI József 1893–1901. *Magyar Tájszótár*. Bp., I–II. (Röv.: MTSz.)
- Új Magyar Tájszótár*. Főszerk.: B. Lőrinczy Éva. Bp., I–IV. k. 1979–2002. (Röv.: ÚMTsz.)

OLD TRADES/CRAFTS AND OCCUPATIONS IN FAMILY NAMES

Names denoting occupations, trades, crafts and technical terms related to them played a considerable role in the history of the development of family names. Among these names it is of utmost importance to be concerned with those ones that have become obsolete or whose meanings have become obsolete. In our paper we chose a group from among the synchronous stock of family names in Óbecse (Bečej) in which we highlighted the names denoting old rare and vanishing occupations, trades and crafts. We study the etymology, development and changes in meaning of the old, rare surnames, as well as issues of cultural history related to them.

Keywords: onomastics, etymology, family names, occupational names, obsolete trades/ crafts, Óbecse, history of culture

TOLDI ÉVA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
evatoldi@eunet.rs

A MÁSIK MEGÉRTÉSÉNEK STRATÉGIÁI

The Strategies of Understanding the Other

Az irodalomban a nyelv gyakran válik narrátori reflexió tárgyává. Különösen így van ez a vajdasági magyar irodalomban, ahol az utóbbi években nemcsak a nyelvhasználat módját lehet vizsgálni, hanem azt is megfigyelés tárgya lehet, hogyan tematizálódik a nyelvről való beszéd, amely legtöbbször valami más – téma, jelentés – helyett áll: a közösséghez való tartozás megerősítését szolgálja, vagy éppen annak lehetetlenségét artikulálja. Az effajta metatextualitás minden esetben identitásjelző tényező is, és akkor jelenik meg, amikor a narrátor vagy a szöveg szereplője válsághelyzetbe kerül, identitását keresi, vagy önazonosságának rögzítésére törekszik. A tanulmány szerzője mai magyar és vajdasági magyar irodalmi példákon keresztül mutatja be, hogyan válik a nyelvről való gondolkodás és a nyelvhasználat a Másik megértésének stratégiájává, és ez hogyan befolyásolja az ön- és a közösségi identitás alakulását.

Kulcsszavak: magyar irodalom, vajdasági magyar irodalom, nyelvi identitás, saját és idegen, hibrid identitás.

(A szógyűjtő idegenségtapasztalata) Garaczi László *Arc és hátraarc*¹ című regénye a felnőtté válás tapasztalatát textualizáló regénytrilógiájának harmadik részeként jelent meg. A *Mintha élnél* és a *Pompásan buszozunk!* kamaszvilága után most a katonaelet beavatástörténete az az életszakasz, amelyre rálátásunk nyílik. A regényt azonban nemcsak a referencialitás felől lehet megközelíteni, a nyelv problematizálása is komplex olvasási lehetőséget kínál. A „biotext”² határvidékét érintő regény főhőse szógyűjtő, egy mappába helyezi el a cédulákat az újonnan tanult szavakkal. Ez a szokása még katonai behívója előtt rögződött, s életének kereteit tölti ki értelemmel. A szógyűjtésnek többféle célja van, funkciója és az elbeszélő életének alakulása párhuzamosságokat mutat. A szógyűjtő tevékenységének szinonimái a

¹ Garaczi László: *Arc és hátraarc*. Magvető, Budapest, 2010

² Thomka Beáta: *Az élettrajzi fikció, biotext, a szerző mint metalepszis*. = Mekis D. János–Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás*. L'Harmattan–Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Budapest, 2008. 225. l.

vadászat és a lepkegyűjtés köré szerveződnek³, ami a gyermekkori játékvilágot és a hadsereg militáns légkörét egyaránt felidézi. A szavak, amelyek úgy sorakoznak egymás mellett, akár a pillangók a rovargyűjteményben, „újak”⁴, „szépek”⁵, „különlegesek”⁶, „erősek”⁷.

Garaczi László regényében a katonaság idegen világával való azonosulási kísérlet a Másik megértésének igényével válik azonossá. A szavak között akad a csoport-hovatartozás tudatát erősítő szleng, amely a katonák nyelvére jellemző: „Betettem az új szavakat a dossziéba: csecsebogyó, billentyűemelő-rugórögzítő-csavaranyacsap, eszdépéhátétées, hákáeszcsépéeszvé, fraktúra, herevere, káká, hikomat, atropin, ciba, szépasszonyvirág. A dosszié tele volt papírcetlivel, a jelentések láthatatlan damilon lógtak a szavakról.”⁸ Ilyenkor a szógyűjtés szójelentés-tanulássá válik, minek során az elbeszélő kísérletet tesz a beilleszkedésre.

A szó birtoklása, a dolgok megnevezése a traumák feldolgozását áttételessé, elviselhetővé teszi. A szó-szintű jelentésértés domináns helyzetbe kerül a világ-szintű jelentéstapasztalattal szemben. A trauma feldolgozása során pedig egyértelműen dominál a valóságtapasztalat felett. Ilyenkor az elbeszélői nézőpont külsővé válik: „Nesze, a tápos kurva anyádat! Sós vágja fülön ököllel, erre kellett a legtovább várni, a még felkészületlen testbe tör be a fájdalom, és szinte föllélegzik, ahogy jönnek az újabb ütések, rúgások, mert már nem tudják fokozni a hatást. Föülről nézi az egészet, éles megvilágításban, egy közömbös tárgyat pofoznak, egy zsákot, figyeli, hogyan dolgozik rajta ez a két fantom. Pontosan tudja, mi történik, meg tudja nevezni, sok szép szava van rá, megruházzák, eltángálják, elagyabugyalják, szinte vidáman sorolja.”⁹ A trauma elviselhető, mert a megnevezett dolog nem önmagával, hanem csak nevével, a szóval azonos. Nem hozzánk tartozó, hanem tőlünk eltávolítható entitás.

A Másik megértése a szójelentés regisztrálásával le is zárul, ha nem kíséri világszerű átélés. Az *Arc és hátraarc*-ban arra a gondolatra ismerünk, miszerint „nemcsak a világ az, amely nem létezik adottként, hanem éppígy-

³ „talán még lesznek szavak, lehet rájuk vadászni, befogni, rögzíteni őket”. Garaczi László: *Arc és hátraarc*. I. m., 78. l.

⁴ Uo., 78. l.

⁵ Uo., 28. l.

⁶ Uo., 69. l.

⁷ Uo., 8. l.

⁸ Uo., 72. l.

⁹ Uo. 69. l.

létünk a világban sem”¹⁰. „Vannak, akik magabiztosan élék át a fesztelenség élményét, azt az egyszerű érzést, hogy közük van ahhoz, amit csinálnak, ami történik velük. Nekem ez nem ment”¹¹ – fogalmaz az elbeszélő, mintegy magyarázatát adva tevékenységének, mintegy rámutatva életének fragmentáltságára. Ha tudjuk, hogy Garaczi László regénytrilógiájában az elbeszélő önmagát leműrhoz hasonlítja, a gadameri gondolat még inkább felértékelődik: „Az embert egy az állatvilágba tartozó élőlény és egy veszélyes gondolkodási képességekkel felruházott természeti lény közötti bizonytalan helyzete kiszakította az ösztönök azon pályájáról, melyeken az élőlények egyébként haladnak, vagy inkább: a természet parancsának való engedelmes alávetettségben léteznek.”¹²

Az elbeszélő saját identitását keresi a szógyűjtés által, önazonosságát, hogy megszüntesse a távolságot a szavak és a dolgok között. A Másik megértése egyúttal önmegértési kísérletként jelentkezik. A regény végén, miután leszerelik, és a férfiéletbe is beavatják, gondolatban elégeti a mappát. Mintha a felnőtt és férfivá váláshoz a dolgok igazi átélése kellene, a szavak áttételek nélküli birtoklása, az identitás bizonyossága.

(A bizonytalan szójelentés poétikája) A Vajdaságban a legismertebb „szógyűjtő” Tolnai Ottó. A Tolnai-recepció egyik leggyakrabban visszatérő kérdése szövegeinek kompozíciós eljárására vonatkozik, motívumainak „működésmódjára” keres lehetséges magyarázatot. Az értelmezők fontos tényezőnek tartják a versek motívumvilágának összetettségét, s azt is, hogy motívumai, toposzai vándorolnak, variálódnak, s eközben – más-más szövegkörnyezetben – új jelentéseket vonzanak magukhoz.

Versalkotó eljárására kritikusai előszeretettel találnak metaforikus megnevezést; csipkének, pókhálónak, karfiolnak nevezik azt a szövegegyüttest, amelynek elemei sok szállal kapcsolódnak egymáshoz, s amelyeket gyakran a versekben megjelenő önreflexivitás igazol. Az *uralkodó csúcs* című szövegben olvashatjuk a *Vidéki Orfeusz*¹³ című kötetben: „Egy idős ember enciánt iszik a bárpultnál! Szaladok fel a szobámba. Encián – jegyzem fel a varázsszót, amelyre már napok óta várok. Encián – boldog vagyok, hogy meggletem, de egyelőre még nem tudok mit kezdeni vele.”

Az idézet a szavak tudatos gyűjtésére irányuló törekvést teszi hangsúlyossá. A vers szava a megtalált, a begyűjtött szó. Az idézetből kiderül: a

¹⁰ Hans-Georg Gadamer: A nyelvek sokfélesége és a világ megértése. *Athenaeum*, 1991. 1. 9. l.

¹¹ Garaczi László: *Arc és hátraarc*. Magvető. Budapest, 2010. 10. l.

¹² Uo.

¹³ Tolnai Ottó: *Vidéki Orfeusz*. Magvető. Budapest. 1983

szó jelentése nem egészen világos annak, aki rátalált. De ez a vonatkozás nem is érdekli. Sokkal fontosabbak egyéb elemei: 1. a hangzás különössége, 2. a képiség – ez esetben a szín jelölte látvány – intenzitása, 3. a szó ritka előfordulása a köznapi beszédben, amely egzotikumát, jelentésének bizonytalanságát is előrevetíti.

A szógyűjtés a magánmitológia kialakulását segíti, s megerősíti a szerző önreflexióját, miszerint szavai és szavak jelölte tárgyai egyfajta naiv szociográfia költői megalkotásához járulnak hozzá.

(*A rontott nyelv – félreértés vagy poétika?*) A vajdasági magyar irodalomban a regionális köznyelv hatása az irodalom nyelvére kezdettől fogva sok vitát kiváltó, kényes kérdéseket felvető téma, mivel nemcsak stílári el-képzések, alkotói elhatározások mentén fogalmazódik meg, hanem felveti a nyelv kellő ismeretének, birtoklásának meglétét vagy hiányosságát is. A legjellegzetesebb példa Végel László *Egy makró emlékiratai* című regénye, amelynek erősen darabos nyelvezetét Weöres Sándor dicsérte. Végel nemzedéktársa, az *Új Symposion* egykori vezető kritikusa a könyv keletkezése idején a következő sorokat jegyezte le: „Épp a napokban érkezett a hír, miszerint Weöres Sándor azt üzeni, nehogy lektoráljuk a Makrórt, mert azzal himporát ráznánk le, közönséges ponyvává nyomorítanánk. Az üzenet, mely nem írás-ban érkezett, végképp meggyőzött arról, hogy Weöres Sándor tévúton jár a Makróval kapcsolatban. Magyarországon eseményszámba mehet Végel László rákos nyelvezete, hisz odaát eleve lehetetlen így írni, ám számunkra tragikus jelenség, a jugoszláviai magyar nyelv romlásának, szürkülésének egyik irodalmi példája csupán: nem irodalmi bravúrról van szó, legalábbis a regény nagy részében nem, hanem hányavetiségről, ez lenne a vigasztalóbb, vagy pedig a nyelv teherbírásának, lehetőségeinek a nem ismeréséről.”¹⁴

Hogy miről van szó – a nyelvi normák hiányos ismeretéről vagy tudatos poétikai eljárásról –, csak azok számára lehet kérdéses, akik nem kisebbségi környezetben szocializálódtak. A kellő nyelvi kompetencia hiányát és a kellő nyelvi kompetencia hiányára épülő poétikát nem nehéz megkülönböztetni egymástól. Az utóbbi két évtizedben a vajdasági szerzők egy részének alkotásaiban tudatosan jelennek meg nyelvi kontaktusjelenségek, a kódváltás, a szerb szavak alkalmazása. Az írók egy része – ha szerb szavakat, közmondásokat használ – többnyire ironikusan teszi, vagy reflektál alkotói eljárására. Az idegen nyelvű szövegegyeségek a hatalmi ideológia dominanciájának, sőt agresszivitásának eszközeként jelennek meg.

¹⁴ Utasi Csaba: Hínárban = Uő.: *Tíz év után*. Forum, Újvidék, 1974. 199. l.

Jellegzetes példája ennek Tari István *Akarsz egy Jugoszláviát?*¹⁵ című kötetéből a *Jó voltál!* című novella, amely a „hely–nyelv–én hármasságának függvényében”¹⁶ meghatározható identitásválságot artikulálja, témája és nyelve egyaránt vizsgálható a posztkolonialista irodalomértés eszközeivel. A novella elbeszélője egy olyan magyar fiatalember, aki megjárta a frontot, a szerbek és a horvátok testvérháborújának színhelyét. A történetírás nyugodtan nevezhetné oral historynak az írásművet, és nem novellának, a szöveget a mikrotörténelmi ábrázolás is hasznosíthatná. A frontvonalon történeteket a szemtanú nézőpontjából beszéli el.

Az elbeszélő egyes szám első személyben mondja el az eseményeket, ami alkalmassá teszi arra, hogy a nyelv is a jellemzés funkcióját lássa el. A nyelv mint az identitásvesztés ábrázolásának eszköze jelenik meg, a beszéd már az első bekezdésben fontos szerepet kap: „Rendes magyar ember a Nagyfőnök (...), nemcsak engem, másokat is többször kimentett a rendőrség karmai közül. (...) Azt mondta a rendőröknek, hogy otthon vagyok. Azok pedig hiába jöttek értem. Akkoriban még több benzinje volt a rendőrségnek; igaz, van neki még most is; több, sokkal több, mint nekünk. Ha neked van, azt egyszerűen elveszik tőled, mert csak az autó tartályában szállíthatsz üzemanyagot.”¹⁷ Az idézet az idegen nyelvi hatást érzékelteti, ugyanis az egyes szám második személyű ige használata egyes szám első személyű helyett a szerb nyelv tipikus fordulatai közé tartozik.

Másutt az elbeszélőben a nyelvkeverés ténye tudatosul: „Beülünk a kocsmába, hozza a pincér a sört, előttem az a kurva papír, húznám még az időt, mondom zsebeimet tapogatva azt, hogy nincs ceruzám, kapok egy golyóstollat, azonnal zsebre is vágom. – Žučókám, ezt megtartom magamnak, »za dugo sećanje«, hosszú emlékezésbe, fenét hosszú emlékezésbe, már magyarul se tudok rendesen, ezt a tollat »örök emlékébe« elteszem, te jutsz majd róla az eszembe.”¹⁸ Az önkorrekció a multikulturalitás elfogadása mellett a kevert nyelv elutasításaként értelmezhető.

A nyelvi identitás elbizonytalanodása azonban csak az egyik mutatója a személyi identitás elvesztésének, a kettő párhuzamosan játszódik le. A főhős már a novella elején elbukik, amikor átveszi a behívót, és bukások, vagyis harci bevetések sorozatán keresztül ér el az erkölcsi megsemmisülésig, amikor is ki kell mondania: „Embert öltem. Először öltem embert! Gyilkos

¹⁵ Tari István: *Akarsz egy Jugoszláviát?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002

¹⁶ Bényei Tamás: A posztkoloniális irodalom. *Helikon*, 1996. 4. sz. 522. l.

¹⁷ Tari István: *Jó voltál!* = Uő.: *Akarsz egy Jugoszláviát?* 1. m., 165. l.

¹⁸ Uo., 166. l.

vagyok, gyilkos lett belőlem.” S hogy az én teljes elvesztése megvalósulhasson, ráadásul a parancsnoka ezért még meg is dicséri. „Jó voltál” – mondja neki. Riport és novella műfajának ütköztetésével Tari István olyan feszültséget teremt, amely dokumentumként is értékelhető szépirodalmi alkotást eredményez.

A kötet címe úgyszintén olyan jelölő, amely a hely specifikumára utal, és jelentését csak a lokális referenciális ismeretekkel rendelkezők értik. A Jugoszlávia ebben az esetben márkanév, a Filter Jugoszlavija egy cigarettanév volt, tehát a címbeli kérdést így kell érteni: Kész egy szál cigarettát?

(*Az oralitás mint identitásjelző tényező*) Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél*¹⁹ című regényének egyik jelentésrétege is feltételezi a lokális referenciális tudást. Szerb szólások magyar tükörfordításai mint poénok jelennek meg benne. Nem tudom, mit gondolhat az az olvasó, aki nem rendelkezik helyspecifikus ismeretekkel – amihez hozzátartozik a tipikus nyelvi vétségek ismerete is –, eredetinek tartja-e, ha azt olvassa: „elvitte az ördög a tréfát”.²⁰ Érti-e egyáltalán? Pedig csak arról van szó, hogy a „vrag je odneo šalu” szólás magyar megfelelőjében nincs ördög; „ennek a fele sem tréfa” – szoktuk mondani. Vagy ha azt olvassa, hogy valaki „utolsó lyuk a furulyán” (poslednja rupa na svirali), vagyis fölösleges, hasznavehetetlen dolog, amolyan zavaró elem, ötödik kerék.²¹ Néha a szerb–magyar etimológia jócskán összekeveredik: Stanoje Bajac nevét értelmezve a narrátor zárójelben fölteszi a kérdést: „a Bajazzóból eredő név?”²² Leoncavallo operáját (Bajazzók) viszont szerbül az olasz eredeti alapján (Pagliacci) Pajacinak nevezik.

Régies kifejezéseket épít a szövegébe (legott, vala), népnyelveket (vonyíkol, momentán, rettent sokáig), olyan szerb szavakat, amelyeket az igénytelenebb regionális köznyelv a magyarhoz idomítva használ: elzsvákálódni (vagyis elragódni), stósz (ötlet), kafityál (kávéházban üldögél), klópázás (evés). A szerb köznyelv szavai, káromkodásai jelennek meg benne, a szerb szleng szavai. És felismerhetővé teszi az újvidéki magyar regionális köznyelv fonetikai deformációját, azt tudniillik, hogy a ty hang a szerb nyelv ty hangjához válik hasonlóvá, a magyar ezért inkább cs-nek

¹⁹ Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus, Budapest, 2008

²⁰ Uo., 56. l.

²¹ Angyalosi Gergely mondja az ÉS-kvartettben: „Voltak viszont mondatok, amiket nem értettem. Lehet, mert nem ismerek egy nyelvjárási kifejezést, például a »vargát rántott, beverző füleket« nem értettem.” (<http://www.es.hu/?view=doc:22588>) Megjegyzéséhez annyit fűz nek hozzá, hogy akár a szerb, akár a magyar nyelv frazeológiája felől közelítünk a kifejezéshez, nem kerülünk közelebb jelentéséhez.

²² Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél*. I. m. 89. l.

hallja (és mondja). Ezért állíthatja az elbeszélő, hogy a Telepen a kutyából „kucs” lesz (Picspang tanár úr neve is bizonyára eredetileg Pitypang lenne). De szerzői „neologizmusok” is találhatók benne: Árpád „átvereckélte” magát a hágón stb. Nem lehet eldönteni, hogy a hivatkozás a tájegység emberének multietnikus és interkulturális meghatározottságával együtt egyúttal nyelvi igénytelenségére is utal-e.

A nyelv és a burjánzó mondatszerkesztés egyúttal a hagyományos nagy történelmi narratíva deheroizálását is elvégzi. Balázs Attila prózájának megkülönböztető jegye lesz „*maga* ez a sváda: a nekilendülő s a lendülettel el-elkanyarodó oralitás, amely gyakran locsogássá változik, körbelocsogja az elmesélt történeteket”.²³ A legkülönbözőbb műfajú és típusú részletek kerülnek egymás mellé a szövegben: mese, anekdota, tréfa, mitikus történet, legenda, történelmi traktátus és irodalomtörténeti kiselőadás. A történetegységeket reflexiók, kommentárok kötik össze, illetve zárják. A történetek közötti átkötésekben a hétköznapi beszéd mesélő fordulatait alkalmazza: „lényeg, hogy...”, „állítólag...”, „tény...”, „mármost...”, „az a nagy büdös helyzet”. Mesei fordulatként fogható fel a „na, akárhogy történt is...”, a „biz’ a”.

A mesélés spontaneitására utal a szabad asszociációs technika kiaknázására, valamint az óriási információmennyiség görgetésének és egymásra következésének gyorsasága, amely nem tűri meg a vissza-visszalapozást. A szöveg mozzgatórugója kizárólag a „menni tovább”.²⁴ Ezáltal viszont nyelvi szintje olyan módon szerveződik, „ahogy valóban mesélünk egymásnak a kocsmaasztalnál”.²⁵

(*Az elkülönülés szándéka, az identitás keresése*) Az előző példák a saját és idegen eltérő nyelvi-kulturális kontextusában határozzák meg az önidentitást. Az utóbbi években azonban a vajdasági magyar irodalomban egy sor olyan alkotás keletkezett, amelyek elbeszélői alaphelyzete az önként vállalt vagy kényszerű helyváltoztatás, a társadalmi körülmények kiváltotta migráció, minek folytán új kulturális interakciók jönnek létre, új tapasztalatok alakulnak ki, s egy ezzel éppen ellentétes tematikai és poétikai vonatkozás kerül előtérbe. Felvetődik a kérdés, hogy amit sajátunk gondoltunk, valóban az-e, hol húzódik a határ saját és idegen között, hogyan lehet definiálni az új körülmények között az identitást.

²³ Demény Péter: *A locsogó történelem – Kinek Észak, Kinek Dél*. 2009. jún. 2. <http://kultura.hu/main.php?folderID=1440&articleID=283586&ctag=articlelist&iid=1>

²⁴ Balázs Attila: i. m. 77. l.

²⁵ ÉS-kvartett. Balázs Attila *Kinek Észak, kinek Dél* című regényéről. Károlyi Csaba megátlapítása. I. h.

Nagy Abonyi Árpád *Budapest, retour*²⁶ című regényének témája, hogy az elbeszélő a háború elől egy másik országba menekül. Helyváltogatását ugyanakkor nem emigrációnak fogja föl kezdetben, hiszen úgy véli. Magyarországon a saját kultúrájához tartozók veszik körül. Önmagát és társadalmi csoportját külső és belső nézőpontból egyaránt láttatja. A főhős és köre nem etnikailag idegen környezetbe érkezik, mégis a környezet idegenként mutatkozik előtte. Felvetődik a közösséghez tartozás kérdése, amely a saját idegenségérzésének ambivalens helyzeteiben manifesztálódik, s amely a kisebbségi kultúra mindenkorai tartozéka. A „földrajzi közelség és a saját nyelvi közeg melege mégis valamelyest enyhítette a távolság és főképp a tehetetlenség maró ízét. Ugyanakkor az újdonság erejével hatott, hogy hogyan lehet vajdasági magyarként, mégis többé-kevésbé idegenként élni a nemzettársak és az úgynevezett anyaország kebelén”.²⁷

A hibrid kultúra meghatározza a „jugó” migránsok identitását, ami az etnikai együvé tartozás ellenére is az elkülönítő jelleget erősíti, a velük szembeni bizalmatlanságot növeli. Viselkedésük az új környezetben kultúraidegennek minősül („hangoskodás”), és nyelvhasználatuk jellegzetességei, valamint környezetük reakciója is másságukat tudatosítja. A másság mindig irritáló: a sok középzárt *e* és a furcsa akcentus megkülönbözteti őket a többségtől. Ezenkívül szóhasználatunk is eltérő: időnként „szerb szavakat, kifejezéseket és mondatokat” szőnek beszédükbe. A más kultúrából hozott nyelvi sémák pedig meg nem értéshez vezetnek, idegenség- és másságtudatot eredményeznek, végső soron pedig xenofób reakciót váltanak ki. A többség nem érti a szerbül elhangzó szavakat, legkevesbé pedig, hogy miért káromkodnak magyar létükre szerbül. Az akcentus a közösséghez tartozás természetes, nehezen kiküszöbölhető, ösztönös megnyilvánulása, a szerb szavak beiktatása pedig a homogén környezetben a különálló identitás jeleként, vállalásaként, sőt a vele való hivatkozásként hat. A káromkodás pedig a felvállalt hibrid identitás háritásaként fogható fel: az idegen, a másik nyelven fejezzük ki magunkat csúnyán, valójában olyankor nem rólunk van szó, hanem elidegenített önmagunkról.

A saját és idegen elkülönülését mutatja, hogy kétféle hely létezik a regényben: a jugó kocsmá és a nem jugó kocsmá. A regényhősök többnyire a sajáttal való találkozásra rendezkednek be, ami azért nem különös, mert a nem jugó kocsmában nem a befogadás, hanem az eltávolítás gesztusaival találkoznak, amelyekre igen érzékenyen reagálnak: „végigmérik őket”, ver-

²⁶ Nagy Abonyi Árpád: *Budapest, retour*. zEtna. Zenta. 2008

²⁷ Nagy Abonyi Árpád: i. m. 35. l.

bális inzultusnak vannak kitéve: „Elegem van a jugókból” – mondja a pop-énekesnő a kocsmában, majd az elutasítás fizikai kontaktusára is sor kerül: a főhőst ok nélkül meglölik, a lökdösődő férfi kopasz, és savós színű szeme van, „mint a ragadozóknak”. Az idegen konfliktusba kerül a környezetével, ami gyakran abból ered, hogy a befogadó kultúra, habár azonos nemzetiségűekből áll, mégis csak minimális információval rendelkezik a bevándorlókról. A média közvetítette háború a maga sematikuságában és tévéhíradósrzerű képeivel sem képes hitelessé és megismerhetővé tenni az odaérkezőket.

A főhős a nem közvetlenül rá irányuló verbális inzultusra így reagál: „Felkaptam a fejem és ránéztem... Persze, ezzel a mozdulatommal elárultam magam, elárultam, hogy én is jugó vagyok.”²⁸ A tömeggel való azonosulás igénye tehát megvan, a környezet és az egyéni diszpozíciók azonban nem serkentik ezt, inkább agressziót váltanak ki, amely verbalításban nyilvánul meg: durván tudtára akarja hozni a rá megjegyzést tevőnek, hogy hallotta, amit mondott. A reváns azonban elmarad.

Amíg Nagy Abonyi Árpád a nyelvi kevertséget külső szempontból érzékelteti, hivatkozik rá és leírja, addig Majoros Sándor *Emberrel esik meg*²⁹ című kötetében a novellák narrátora szándékosan vegyít beszédébe tájnyelvi kifejezéseket és szerb szavakat, ezzel is identitásának multietnikus és interkulturális eredőit hangoztatva. Ez a nyelvi megoldás azonban nem egyértelmű: a narrátor számára az otthonosságot, az olvasó számára azonban éppenséggel az idegenséget közvetíti. Az anekdota fordulatai és kedélyes emberrajzai naivitást kölcsönöznek a szövegeknek. Szereplői nem küzdenek identitásválsággal, hiszen nem is találkoznak népvándorlással, és maguk sem kényszerülnek elhagyni falujuk határát.

Az identitásválság a *Meghalni Vukovárnál*³⁰ című regényében válik központi gondolatá. Itt már nem a mindentudó, hanem a korlátozott tudatú én-elbeszélő mondja a történetet. A migráció otthontalanságot eredményez. A narrátort otthon kigúnyolják, mert novellákat ír, idegen a sajátjai közt. Budapestet viszont bonyolultnak látja, átláthatatlannak, riasztónak és ridegnek, üresnek, ahol nem találja helyét. Szóhasználatát minduntalan kijavítják, kiderül, hogy beszélni sem tud, nem képes úgy viselkedni, mintha örök életében városi, még hozzá fővárosi lett volna.

Az idegenség kívülállása ellenséges stratégiának bizonyul, ezért felszámolására kell törekedni. Az erre irányuló leggyakoribb mód az asszimiláció,

²⁸ Nagy Abonyi Árpád: i. m. 68. l.

²⁹ Majoros Sándor: *Emberrel esik meg*. Timp Kiadó, Budapest, 2007

³⁰ Majoros Sándor: *Meghalni Vukovárnál*. Timp Kiadó, Budapest, 2003. 139. l.

amely az egyén és a közösség szempontjából egyaránt jelentőséggel bír. „Az »idegen« a befogadó csoportba kerülve tapasztalja meg, hogy bevett mintái, tájékozódási sémái az asszimilációs helyzetben hasznavehetetlenek, míg az éppen csak adoptált stratégiák és minták ismeretlenségükből következően az integráció, *de facto* kevésbé hatékony eszközei”.³¹ A narrátor ugyanazokat az interperszonális stratégiákat működteti, mint amelyek teljesen idegen környezetben lépnek fel: meg akarja őrizni eredeti identitását, tiltakozik a beilleszkedés és a nyelvi „egyenruha” ellen is, mert beolvadásként, identitása elvesztéseként éli meg.

(*Nyelvi példák, idegenségtapasztalatok*) A szógyűjtés, a nyelvi kontaktusjelenségek, a nyelvváltás az irodalmi művekben identitáskérdéseket indukál, identitásváltozatokat jelenít meg. „A szavak referenciális vonatkozthatósága nem a létező dolgoknak, hanem a mássággal, az idegenséggel létesített viszonyoknak a függvénye.”³² A perszonális identitás elbizonytalanodása, a nyelvi kompetencia hiányának artikulálása az identitásvesztéssel párhuzamosan, a multikulturalitás elutasítása, az idegennel való találkozás során a másság artikulálása, az elkülönülési szándék kinyilvánítása, a hibrid identitás vállalása – csak néhány azok közül a példák közül, amelyek nyelvről való beszéd során és a nyelvhasználatban a mai magyar irodalomban megjelennek. Egy- más mellett élnek látszólag ellentétes stratégiák, eredetünk azonban hasonló: az idegenség megtapasztalásában gyökereznek, az idegenségre adott válasz lehetséges formáiként értelmezhetők.

Forrás- és irodalomjegyzék

Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél*. Palatinus, Budapest, 2008

Bényei Tamás: A posztkoloniális irodalom. *Helikon*, 1996. 4.

Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2004

Demény Péter: *A locsogó történelem – Kinek Észak, Kinek Dél*. URL: <<http://kultura.hu/main.php?folderID=1440&articleID=283586&ctag=articlelist&iid=1>> (letöltve: 2010. 10. 10.)

És-kvartett Balázs Attila Kinek Észak, kinek Dél című regényéről. Szerkesztette, rövidítette: Károlyi Csaba. URL: <<http://www.es.hu/?view=doc:22588>> (letöltve: 2010. 10. 10.)

Garaczi László: *Arc és hátraarc*. Magvető, Budapest, 2010

Hans-Georg Gadamer: A nyelvek sokfélesége és a világ megértése. *Athenaeum*, 1991. 1.

³¹ Biczó Gábor: *Asszimilációkutatás – elmélet és gyakorlat*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest, 2004. 14. l.

³² Kulcsár Szabó Ernő: A másság mint jelenlét. = Uő.: *Beszédmód és horizont*. Formációk az irodalmi modernségben. Argumentum, Budapest, 1996. 254. l. Idézi Németh Zoltán: *Nyelvi interakciók a kortárs magyar irodalomban*. URL: <http://www.jogazda.sk/szemle/index.php?option=com_content&task=view&id=333&Itemid=55> (letöltve: 2010. 08. 10.)

- Majoros Sándor: *Emberrel esik meg*. Timp Kiadó, Budapest, 2007
- Majoros Sándor: *Meghalni Fukovárnál*. Timp Kiadó, Budapest, 2003
- Mekis D. János- Z. Varga Zoltán (szerk.): *Írott és olvasott identitás*. L'Harmattan-Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Budapest, 2008
- Nagy Abonyi Árpád: *Budapest, retour*. zEtna, Zenta, 2008
- Németh Zoltán: *Nyelvi interakciók a kortárs magyar irodalomban*. URL: <http://www.jogazda.sk/szemle/index.php?option=com_content&task=view&id=333&Itemid=55> (letöltve: 2010. 08. 10.)
- Tari István: *Akarsz egy Jugoszláviát?* Forum Könyvkiadó. Újvidék, 2002
- Tolnai Ottó: *Vidéki Orfeusz*. Magvető, Budapest, 1983
- Utasi Csaba: *Tíz év után*. Forum. Újvidék, 1974

THE STRATEGIES OF UNDERSTANDING THE OTHER

Language frequently becomes the object of the narrator's reflection. This is especially so in Hungarian literature in Vojvodina, where one can study not only modes of language use but also the way in which speech about language becomes thematized, which usually stands instead of something else – theme or meaning: it serves as a reinforcement of the sense of belonging to a community, or articulates just the impossibility of it. This kind of metatextuality is in each case an element which marks identity, and it appears in each case when the narrator or the character in the text undergoes a crisis, looks for or aspires to ascertain his/her self-identity. The author of this study shows the way in which thinking about language and language usage can become a strategy for understanding the Other and how this strategy can influence the development of self- and communal identity on examples of contemporary Hungarian literature and Hungarian literature in Vojvodina.

Keywords: Hungarian literature, Hungarian literature in Vojvodina, linguistic identity, one's own and foreign, hybrid, identity

VUKOV RAFFAI ÉVA

Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar
Szabadka
vraffaieva@indamail.hu**A NÉVMÁSOK BESZÉLT NYELVI SZEREPÉRŐL***The Role of Pronouns in the Spoken Language*

A dolgozat az iskoláskorú gyerekek beszédében a névmások szerepét és megjelenési formáit vizsgálja. A névmások eredeti szerepüktől eltérő funkcióban is megjelenhetnek az élőnyelvben, ahol gyakrabban fordulnak elő, mint a formális nyelvben. Kifejezhetnek nyelvi hiányt és bizonytalanságot, valamint töltelékszóként is előfordulnak. Az exoforikus névmások jelenléte a nyelvi kompetencia fokáról nyújt ismeretet.

Kulcsszavak: névmások, iskoláskorú gyerekek nyelvhasználata, beszélt nyelv, exoforikus névmások, nyelvi bizonytalanság.

A névmások nyelvünk különleges szófajú elemei, hiszen nincs határozott jelentéstartalmuk, mégis különböző szófajú nyelvi elemek, illetve mondatrészek helyén állhatnak. Névmásfajtanként különböző absztrakciós szintet képviselnek, eltérő grammatikai és logikai funkciók kapcsolódnak hozzájuk „ebből következik, hogy a különféle névmások referenciája is eltérő” (Laczkó 2001) A nyelv deiktikus elemei közé tartoznak, a deixis, illetve rámutatás „a szöveg személy-, tér- és időviszonyait hozza egyszerű utalással kapcsolatba a beszédhelyezettel és a kontextussal” (Tolcsvai Nagy Gábor 1999). Tátrai (2000; 228) azokat a névmásokat sorolja a deiktikus nyelvi elemek közé, „amelyek segítségével közvetlenül utalni tudunk a nyelvhasználat kontextusára, illetve annak bizonyos összetevőire”. A beszélt nyelv névmásállománya közismerten nagyobb arányú az írott szövegekéénél.

Vizsgálatom anyagát kb. 15 órányi szabadkai és kanizsai 7-14 éves korú gyerekektől származó beszélt nyelvi anyag lejegyzett változata alkotja, amely négy képsorról való szövegalkotást, valamint két helyszín közötti út leírását foglalja magába.

Tény, hogy az a beszéd típus, amelynek témája képekhez kapcsolódik, nem azonos a szabad beszéddel. A képek jelenléte a beszélő és a hallgató aktuális és aktuálisan a legbiztosabb közös ismeretét jelenti, tehát okkal fel-

tételezhetjük, hogy a külső referenciával rendelkező utalások, rámutatások, vagyis az exoforikus névmások fokozottan jelen vannak a szövegben.

Valóban, a vizsgált szövegegységek között előfordultak olyanok, ahol a névmások a lexikai egységek 29%-át tették ki. A névmások természetüknél fogva a kommunikációs szerepek sokféleségét tölthetik be, az adott nyelvi korpuszon belül betöltött funkcióit és formai jegyeit illetően egy-egy névmási kategórián belül is különböző csoportokat különíthetünk el.

I. Mutató névmások

1. Képekről lévén szó gyakori eset, hogy a mutató névmások referenciája nem a szövegre, hanem a szövegkörnyezeten kívüli fizikai térbeli dolgokra, pl. képekre vonatkozik. Laczkó Krisztina hívja fel a figyelmet arra, hogy „a mutató névmások legősibb funkciója minden bizonnyal a deixis. (...) A deixis egy dolog, másképpen fogalmazva: a referens érzékelésen alapuló reprezentációja, vagyis a deixissel egy addig külső dolgot, pontosabban a külső világ egy entitásának nem nyelvi, hanem főként vizuális reprezentációját bevonjuk a szövegvilágba, így téve lehetővé a nyelvi eszközzel történő rámutatást.” (Laczkó 2003: 315) Az exoforikus (szövegen kívüli) utalásokat Tolcsvai Nagy (1999) helyzetre utalókra és irányra utalókra osztja fel. Ha ezt a felosztást követjük, alábbi példáinkban irányra utaló exoforikus névmások szerepelnek. Megjelenésük emlékeztet a kijelölő jelzők működésére.

– Valamiféle gyógyírt akartak találni arra, hogy ne legyen rajtuk **ez** az elefántfűl meg az orr. 45F

– Ráhullott a zegérre **ez** a lé, olaj... 45N

– ...**ez** a gyerek kér segítséget... 09F

– Igen, és akkor ő utána a fa, a fa kivirágzik, s akkor a fából kinyúlnak **ezek** a banán, és akkor megeszik őket...61FA

–Hát **ez** a nem tudom ki... 41N

– ...és **ez** a tukán vagy madár vagy valami odarepült... 32N

– Akkor elkergeti **ez** a nagyfűlű a macskákat, utána az imádnivaló egerét megmosdatja és utána együtt esznek.35B

– ...ennek a fejére csöpögött **ez** a lé, ami ebbe volt. 38N

– ...és akkor **ez** a, a leve a csirkének_a szegény kisegérre hullott... 32N

– Hát a bohóc és a kislány megláttak egy fát, amin **ez** a felirat állt: Öntözz meg! 31N4

Az utolsó példa kivételével a mutató névmás referenciája szövegen kívüli, a szemlélt képre, illetve szituációra vonatkozik. Pléh (1984: 363) azt a beszédmodot, amely főként külső referenciákra épül, nem explicit beszéd-

módként említi, Bernstein (1975) a korlátozott kódra épülő beszédmód jeleként kezeli a fentihez hasonló nyelvi megnyilvánulásokat.

Ha a nyelvtörténet megállapításait vesszük figyelembe, szembesülünk azzal a ténnyel, hogy a mutató névmás eredeti funkciója szerint „konkrét deiktikus jellegűek, a közvetlen rámutatást kiegészítve helyettesíthetnek konkrét és elvont főneveket.” (Sipos 1991; 385) A mutató névmás megőrizte ezt az élőnyelvi jellegzetességét.

A fenti példák közül az utolsó példamondatban szereplő mutató névmás előre utal, referenciája a következő mondatrészben szerepel, tehát a többi példával ellentétben a névmás és referenciája nem lép ki a mondatkeretből.

2. A fenti példákból láthatjuk, hogy a mutató névmás szövegen kívülre mutató deiktikus, más néven exoforikus referenciája lehet térbeli, többek között helyjelölő. Korpuszunkban nagy számban megtalálható ez a funkció is. Laczkó Krisztina meghatározása szerint „a térbeli rámutatáson belül megkülönböztethető továbbá az úgynevezett autodeixis, amely a tényleges térben történő rámutatást jelenti, valamint a heterodeixis, amelyben a rámutatás egy elképzelt, meghatározott teret jelöl.” (Laczkó 2003; 215) Példáink az említett besorolást szem előtt tartva az autodeixis sorába tartoznak:

– ...**itt**en kidobja a zablakon, **itt**en leesett... 16N

– **Itten** veszély volt, **itt** pedig, **itt** harcoltak. 17N

– Akkor **itt** ez a sapkás ember öö rádob valami hálót erre a bohócra, ez segítségért kiált, **itt** ez a kecske meg kiszabadítsa, akkor **itt**, hát gondolom, ástak valami alagutat, hogy abba mennek, akkor **innen** kijutottak, és akkor **itt**en a végén meg ez a # aki rádobta a hálót az meg elmenkül. 23F

A nyelvi korpuszt tekintve érzékelhető az életkor és az autodeiktikus térbeli rámutatások számának fordított aránya. A 7-8 évesek képekről beszélve nehezen vonatkoztatnak el a képek fizikai valóságától, míg 11-12 éves kor felett már fokozottabban megjelenik az explicit történetmondás, amely során csökken a szövegen kívüli referenciával rendelkező névmások használata.

Az alábbi mondatrészben érzékelhető a kétrétegű térdimenzió, az egyik helyviszonyt, a tényleges tér fizikai valóságát a névmás jelöli, a történeten belüli teret a határozószó:

– ...**itt** a zegér kint napozik... 16F

3. Gyakori eset a mutató névmásnak olyan használata, amikor szinte hátravetett kijelölő jelzőként viselkedik a mélyhangrendű mutató névmás:

– Látták, hogy a gazdájuk, **az** a sütőbe tüzet gyújt. 24N

– Erre a háziasszony, házigazda az egeret, **azt** megsajnálta. 64N

– A zember, **az** kizavarta a macskákat. 71N

– ...ez a bohócféle ember, **ez** veszített... 65N

Ennek a hátravetésnek, illetve beékelésnek eredetileg a nyomatékosítás volt a célja, itt minden bizonnyal az a feladata, hogy a beszélő számára időt biztosítson a további beszédfolyam előkészítéséhez. Ez a szerep azonban valószínűleg nincsen jelen minden esetben, úgy tűnik, a jelenség szokássá válik, beszédstílussá, szinte modorossággá a beszélők egy részénél. Ezt támasztja alá az a megfigyelés, miszerint akiknél előfordul – ez a jól beszélők egy csoportja –, nem magányos jelenséggént fordul elő.

A jelenségre felfigyelt Pásztor Kicsi Mária, aki a „funkcióval rendelkező” redundancia körébe utalja azt, mivel „ez (...) a terjengősségnek azt a fajtáját képezi, mely a kommunikáció hatékonyságát segíti elő” (1995: 151). Szalamin Edit (1988) részletesen tárgyalja a fenti szerkezet típus számos megjelenési formáját, mégis úgy látom, a nyomatékosítás példáinkban közel sem játszik olyan szerepet, mint a töltelékhangok elkerülésére, időnyerésre vonatkozó szándék. Ennek igazolásául nézzünk meg hasonló szerkezeteket ugyancsak a korpuszból, melyek csak annyiban különböznek példáinktól, hogy a mutató névmás helyén az *ő* töltelékhang áll. Láthatjuk, hogy ezekben az esetekben az *az* akár az *ő* változójaként is felfogható:

- ...a zegér meg *ő* nézi a zújságot... 30F
- ...egy ember *ő* egy hálót rak rá... 30N
- ...a gyerekek, *ő* két gyerek megöntözte... 65N
- ...akkor a macska *ő* le akarja venni a csirkét... 67N

4. Bizonyos esetekben a mutató névmás harmadik személyű személyes névmás helyett áll:

- Hát *ez* tartotta a kis kannát, és folyt bele a víz. 38N

Laczkó Krisztina felhívja a figyelmet arra, „hogy a harmadik személyű személyes névmások disztribúciós viszonyban vannak a főnévi mutató névmásokkal, azaz anaforikus szerepben korrelációban állnak egymással.” (Laczkó 2005:79)

5. Az *ez* mutató névmás tárgyesetét kétszeres toldalékolás jellemzi néhol, így az *eztet* alak is felbukkan a szövegekben:

- ...egy kecske, aki kiszabadítsa *eztet* a # emberkét... 62N

6. A melléknévi mutató névmás közelre mutató alakja, az *ilyen*, gyakori eleme a vizsgált szövegkorpusznak:

- ...a bohócnak meg a lánynak is *ilyen* orra volt. 26F elefántormány
- ...hát *ilyen* farkasfejük lesz vagy nem tudom... 23F
- Akkó egy, a zablabkú egy ember ki # hajít egy *ilyen* hálót és megfogja a zembert. 62N
- ...leverte a bohócot, és betette egy *ilyen* hálóba. 64F nagyméretű halász
- ...de hátul egy *ilyen*, na, szél vagy valami felcsapott... 64F

- Kirügyezett, és akkor nőttek rajta virágok, **ilyen**. 42F stb.
- ...**így ilyen** alagútba másznak... 16F föld alatti
- A bűvész **ilyen** a kalapjában vagy egy csészében ő vizet gyűjt. 77F

A példákból jól érzékelhető a melléknévi mutató névmás használatával kifejeződő nyelvi bizonytalanság a szóban forgó dolog megfogalmazását illetően. Hasonlóan vélekedünk a *valami*, illetve *valamilyen* névmások használatának egy módjáról, ebben az esetben azonban ez a bizonytalanság, tanácstalanság a megnevezendő dologgal kapcsolatban még fokozottabb. Az *ilyen* használatában a fenti példák esetében érzékelhető a tárgyat illető bővebb magyarázat vagy leírás helyettesítése, kiváltása. Erre vonatkozóan tüntettem fel némelyik példamondat után az *ilyen* referenciáját, ami a szövegből nem, csak a képekből derül ki, és a megfelelő szókincs aktivizálására való készség hozhatja felszínre. A két fennmaradt példamondatba helyettesíthető a szóban forgó névmás akármilyen töltelékszóval, pl. *izével*.

7. A határozói mutató névmások közül az *így* esetenként hasonló szerepben tűnik fel, mint melléknévi változata, az *ilyen*, egy folyamat, esemény leírása helyett áll. Ebben az esetben valamiféle lexikális bizonytalanságot, nyelvi hiányt kompenzál a beszélő az adott névmás szerepeltetésével.

- ...az egerre ez **így**, azt hiszem ez a szafa **így** rácsöpgött, teljesen... 64F
- ...akkó a a zegér **így** megázott... 28FT
- ...azt hiszem ez a szafa **így** rácsöpgött... 64N
- ...itten **így** sétáltak... 18L
- ...a földben **így** ásnak... 22N
- ...a kecske benyújtja neki a zollót, evági a hálót, **így** ilyen alagútba másznak, kijönnek, és ehajóztak. 16F

Az alábbi példa esetében az *így* referenciája a szövegből kifejtethető:

- de ez nem volt, nem volt **így** jó, azért mert nem vót kardja. 64F

II. Határozatlan névmás

A határozatlan névmások közül a főnévi és a melléknévi határozatlan névmás található meg a korpuszban. A főnévi alaknak, a *valaminek* nagyobb az előfordulási aránya, mint a melléknévi *valamilyennek*, de amint az az alábbi példamondatokból is látszik, a főnévi alak is melléknévi jelentésben fordul elő a leggyakrabban, pontosabban a melléknévi alak rövidült változata alakilag egybeesik a főnévi határozatlan névmással.

- 1. – Utána, hát **valamilyen** varázsolt rájuk öntöttek. 7041F
- Ez nem normális fa volt, hanem **valamilyen** másmilyen fa. 7042F
- ...elbújtak **valamilyen** föld alá... 13ND

- ...akkó **valamilyen** kéz meggyújtja a tüzet... 13NS
- A kalóz berakta **valamilyen** zsákba. 14N
- ...és akkor azok felvettek **valamilyen** álarcot... 31F4
- Utána **valamilyen** hosszúszerű valami, megették, és ormányuk nőtt. 032F
- ...odateszik a tűzhelyre, az öő az ilyen **valamilyen** pecsenyét... 34F
- ...**valamilyen** alagútba mennek... 34F
- ...a macskák megéreznek **valamilyen, valamilyen** ízt, és **valamilyen** illatot. 35B

– ...aztán pedig, mondjuk **valamilyen** gyümölcs öő a virágokból ki-kelt... 37N

2. – ...ezek meg ettek ilyen **valami** gyümölcsöket... 58FA

– ...akkor nyöltek **valami** banánok... 25N

– ...**valami** varázsszer lehetett... 25F

– ...akkó **valami** gyümölcs megjelent a fán... 26N

– ...akik **valami** kis portálon jöttek keresztül... 49NL

– ...rádob **valami** hálót erre a bohócra... 23F

– ...ástak **valami** alagutat... 23F

– És jönnek **valami** emberké... 23L

– ...**valami** nagy ricsajt hallott... 61FT

– ...utána meg **valami**, a gyerekeknek **valami** nagy orruk lett... 61FA

A határozatlan névmásnak a fenti példákhoz hasonló előfordulása jellemzően beszélt nyelvi jellegzetesség. Határozatlanságot, bizonytalanságot fejez ki a névmást követő kifejezés tekintetében. Más szóval, valamilyen entitás verbalizálását előzi meg, segíti elő, illetve előrebojsítja az adott entitás nyelvi megformálásának bizonytalanságát vagy a nyelvi közlésre referenciájára vonatkozó bizonytalanságot, kételkedést.

3. A határozatlan névmás főnévi szerepben való megjelenésére is nyújt példát a vizsgált korpusz:

– ...csak szomorúan nézett rá **valamitől**... 25N

– ...két felnőtt valamit ott csinált avval a zürhajó vagy űrhajóval vagy **valamivel**... 25N

– ...rácsöpögött **valami**... 3025F

III. Személyes névmás

A személyes névmások ragozott alakjai közül az *ő, neki, nekik, vele, velük* fordul elő leggyakrabban, valamint néhány példa akad az *én, rajta, tőle* kifejezésekre is.

1. A személyes névmások beszélt nyelvi vonatkozásában megfigyelhetjük, hogy ezek egyes esetekben redundáns elemként jelennek meg:

- ...és akkor kinőtt **nekik** az elefántorruk. 41L
- ...és kinől **nekik** az ormányuk meg a két nagy fülük... 23L
- ...és simogatja a gyerek a zegeret, utána meg együtt esznek **vele**. 61FA

2. A harmadik személyű személyes névmás tárgy esetében előfordul a tárgyrag megkettőzése:

- ...kimenekítette **ötet**... 040L
- ...aki **ötet** el akarta rabolni, azt mondta... 040L

IV. Vonatkozó névmás

Korpuszunkban előfordul az *aki* vonatkozó névmás, amelynek általában emberi lény a referenciája, esetünkben viszont állatokra vonatkozik. Mivel a képsoron szereplő állatok antropomorfok, ezt a felismerést követi a vonatkozó névmás kiválasztása:

- Van három macskája, **aki** éppen éhes. 42F
- Az egyik macska, **aki** elég éhes volt... 63N
- ...jön a másik barátja, a kecske, **aki** ad neki egy ollót, amivel kivágja magát... 42F

A további példákban az *amely/ami* változópárból az *amire* esett a választás, ahogyan ez az élőnyelvben a leggyakrabban előfordul:

- ...És a fán lesznek termések, amiből a kisfiú meg a kislány eszik... 23N
- ... a zsírt, ami a csirke alatt található... 24N
- ...megjelent egy felhő, amiből... 24F

Az *ami* és az *amely* viszonyáról Nádasdy Ádám így vélekedik: „Az *amely* az irodalmi-konzervatív, az *ami* a semleges, az *amelyik* a fesztelen stílusértékű. Mármost akinek emilyen a lelkülete, az az irodalmat fogja semlegesnek érezni, akinek meg amolyan, az a fesztelent.” (Nádasdy 2001)

Beszélt nyelvi anyagunk lejegyzett változatának névmásállományát megvizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy a névmások az élőbeszédben nem egyszer redundáns nyelvi elemekként jelennek meg, gyakran pedig a nyelvi hiány, bizonytalanság teszi lehetővé megjelenésüket.

Irodalom

- BERNSTEIN, Basil (1975): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): Társadalom és nyelv. Gondolat, Budapest, 1975.
- LACZKÓ Krisztina (2001): Névmás és referencia. Magyar Nyelvőr 1. =<http://epa.oszk.hu/00100/00188/00021/125108.htm>

- LACZKÓ Krisztina (2003): A mutató névmások funkcionális vizsgálata I. Magyar Nyelvőr 3. 314–325.
- LACZKÓ Krisztina (2005): A névmási rendszer funkcionális keretben II. Magyar Nyelvőr 1. 78–89.
- NÁDASDY Ádám (2001): A burjánzó vonatkozó. Magyar Narancs, 07/12. 41.
- PÁSZTOR KICSI Mária (1995): A beszélt nyelv mondatainak (megnyilatkozásainak) néhány szintaktikai sajátossága. Tanulmányok 28. 147–156.
- PLÉH Csaba (1984): A megértés és a szövegalkotás pszichológiája. In: Büky Béla – Egyed András – Pléh Csaba: Nyelvi képességek – fogalomkincs – megértés. Tankönyvkiadó. Budapest. 271–375.
- SIPOS Pál (1991): A névmások. In: Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti nyelvtana I. Akadémiai Kiadó, Budapest, 353–400.
- SZALAMIN Edit (1988): Az ún. témaismétlő névmások kérdéséhez. In.: Kontra Miklós (szerk.): Beszélt nyelvi tanulmányok. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 90–101.
- TÁTRAI Szilárd (2000): Az elbeszélő „én” nyelvi jelöltsége. Magyar Nyelvőr. 124: 226–38.
- TOLCSVAI NAGY Gábor (1999): Térjelölés a magyar nyelvben. Magyar Nyelv 154–65. (online 2009. XI. 20.) <http://www.c3.hu/~magarynyelv/99-2/tolcsvai.html>

THE ROLE OF PRONOUNS IN THE SPOKEN LANGUAGE

The paper analyses the role and forms in which pronouns appear in the speech of schoolchildren. Pronouns can also appear in different roles to their original function in the spoken language, where they are more frequently used than in the formal language. They can express language deficiency or uncertainty, and can also figure as expletives. The presence of exophoric pronouns tells of a higher level of language competence.

Keywords: pronouns, language use of schoolchildren, spoken language, exophoric pronouns, linguistic uncertainty

**DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK
ÖSSZEFOGLALÓI**

HORVÁTH FUTÓ HARGITA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
horvathfuto@stcable.net

**LOKÁLIS KONTEXTUS,
ELBESZÉLŐI SZEREPKÖRÖK ÉS A SZÖVEGEK
ÁTJÁRTHATÓSÁGA GION NÁNDOR OPUSÁBAN**

*Local Context, Narrator Roles
and Intertextual Relations in Nándor Gion's Opus*

Az értekezés Gion Nándor alkotói világának, sajátos világlátásának, művészi ábrázolásának, terjedelmes és komplex opusának vizsgálatára vállalkozik. Hat tematikus fejezetre bontva elemzi az életmű alkotásait, azok összefüggéseit és elágazási pontjait. A munka hetedik egy-
sége az író munkásságának bibliográfiai feldolgozása.

Az értekezés a műveket irodalomtörténeti, irodalomelméleti aspektusokból és komparatív módszerekkel közelíti meg. A szövegek interpretációja a címben kiemelt három aspektust hangsúlyozza. Módszertanilag egy hosszabb empirikus alapozó kutatásra épül, melynek eredménye Gion Nándor írói bibliográfiája, egy olyan szekunder segédlet, amely rálátást nyújt az író munkásságára és recepció háttérére.

Kulcsszavak: pretextusok, dekomponálhatóság, átírások, biografikus fikció, a lokalitás kontextusai, motívumok, multimedialitás, interdiszciplinaritás, fordítás, kánon, irodalomtanítási stratégiák, kultusz, bibliográfia.

A Noran Kiadó Gion Nándor műveit újra kiadó életműsorozata ismét az érdeklődés, a magyarországi és a regionális recepció középpontjába emelte az írókat. A művek hozzáférhetővé váltak az olvasók számára, a hozzáférhetőség újraolvasást tett lehetővé, az opus esélyt kapott az újraértékelésre. Megkezdődött a kultuszteremtő törekvés, eddig ismeretlen kéziratok bukkantak fel, újra- és máshogy olvasást motiváló monográfiák és tanulmánykötetek jelentek meg, az író életét és munkásságát bemutató dokumentumfilmek készültek, és folyamatosan látnak napvilágot műveinek fordításai. A Gion-művek átültetésének igénye arra enged következtetni, hogy ezek a szépirodalmi alkotások a más kultúrában élő olvasóknak is igen széles körét képe-

sek megszólítani. Az életmű az intermediális utalások (filmek, színdarabok) révén is jelen van a közéletben, napjainkban is produktív erőként hat.

Témaválasztásom egyik szempontja a hiánypótlásra való törekvéssel magyarázható. 2008-ban, amikor Gion Nándor opusának vizsgálata mellett döntöttem, még nem jelent meg írói életművét feldolgozó monográfia. 2009-ben két, az életmű egészének átfogó bemutatására vállalkozó monográfia is napvilágot látott, Gerold László *Gion Nándor* című kötete a Kalligram Könyvkiadó gondozásában és Elek Tibor *Gion Nándor írói világa* című könyve a Noran Kiadónál. Gerold László értelmezési pozícióját a vajdasági, kisebbségi irodalom és a kortársi, pályatársi kötődés determinálja, munkájában a nemzedéki látószög hangsúlyozódik. Elek Tibor az életműhöz anyaországi befogadóként közelít. Munkámnak nem az opus monografikus teljességű áttekintése a célja, inkább a műértelmezési horizonton kívül eső szövegekre és olyan interpretációs szempontok, értelmező olvasatok beépítésére koncentráltam, amelyek segítségével új felfedezésekkel, összefüggésekkel gazdagíthatom az életműkutatás eredményeit.

Gion Nándor szülővárosom egyik kiemelkedő írója. Tárgyválasztásomat a szoros földrajzi kötődés is motiválta. Az opus szenttamási színhelyű műveinek interpretációjánál a térkontextus vizsgálata és az intertextuális kapcsolódási pontok feltárása dominál, a művek lokális kontextusba helyeződnek, beépülnek a nemzedéki és népi emlékezet elemei, amelyek rávetítődnek a szerzői szöveguniverzumból, a fikciós és önéletrajzi művekből konstruálódó Philippe Lejeune definiálta önéletrajzi térre. Néhány ponton az elemzés kivetíti, hogyan válnak a szerző korának és életének mozzanatai a művek fikciós világának részeivé, ezeken a szöveghelyeken a biografikus és referenciális olvasat hatására konfrontálódik a művet a szerzőtől elvonatkoztató megközelítési mód és az a felfogás, mely szerint a mű mögött mindig ott van az alkotást létrehozó személyiség.

A dolgozat új szövegekkel gazdagítja a Gion-életművet. Az író szenttamási hagyatékának feldolgozásakor bukkant fel egy kisméretű vonalas füzet Gion korai írásaival. Gion Nándor vonalas füzetéből 2008 nyarán előkerültek az író eddig feltárt legkorábbi szövegei: az életmű egyetlen bánati színhelyű cím nélküli novellája, a nagyapa-történetek *A tolvaj* című előszövege, amely a nagyapa köré font mítosz első megnyilvánulása, és a *Virágos Katona* című regény előgyakorlatának tekinthető, valamint három megsemmisítettnek hitt vers (*A csavargó*, *Este a falun*, *A haldokló farkas*). A füzet utolsó oldalán található bejegyzés alapján megállapítható, hogy a művek keletkezési ideje az ötvenes évek második fele, tehát öt évvel az első saját nevén publikált szövege előtt íródtak. A füzet utolsó lapjának verso oldalára *Jegyek* címmel

Gion Nándor felírta minden tantárgyból a negyedévi és félévi osztályzatait, a tantárgyak jegyzékét összehasonlítottuk a középiskolás bizonyítványaival, és ebből arra következtettünk, hogy első osztályos korában írta a szövegeket a szabadkai Fémipari Szakközépiskolában.

A kézírás tulajdonosának személyére vonatkozó esetleges kételyek eloszlatása érdekében az igazságügyi kézírásvizsgálat eszközeit alkalmaztuk. Az írások korszerű tudományos grafológiai módszerekkel való összevetése során az írásszakértő megállapította, hogy a füzet szövegei Gion Nándor kézírásával íródtak. A munka első fejezete a hagyaték feltárása folyamán felfedezett huszonöt lapnyi kézirat szövegeit elemezi, kitér a nyelvhasználat és a stílus jellegzetességeire, a motívumokra, a szövegek intertextuális kapcsolataira, és elhelyezi az írásokat az életműben. A széleskörű intertextuális kapcsolódási pontok feltérképezése arra mutatott rá, hogy az irodalmi hatások jelenléte életrajzi tényekkel magyarázható, Gion Nándor első szövegeit ugyanis gyermek- és fiatalkori olvasmányai (mesék, Kazinczy Ferenc, Petőfi Sándor, Arany János, Babits Mihály, Radnóti Miklós, Kassák Lajos, Fehér Ferenc, Selma Lagerlöf és mások) befolyásolták.

Gion Nándor első publikált írásának problematikájával külön alfejezet foglalkozik: megkérdőjeleződik a hivatalosan első írásnak titulált publikáció elsősege, előtte ugyanis jelent meg Gionnak fordítása és álnéven novellája. Az álnéven közölt írás témája ismert, cselekményét röviden ismertette egy interjúban. Feltételezhető volt, hogy az *Ifjúság* szerkesztőségének küldte be az álnévvel megjelölt szöveget, de ebben az időszakban az ifjúsági hetilapban nem jelent meg a fenti interjúban ismertetett témájú írás, felkutatása tehát még hátravan.

Gion Nándor életművének egyik vonulatát az átírás és továbbírás alkotói módszerével konstruált művek jellemzik. Pályájának kezdetén az ókori görög kultúra fennmaradt alkotásaiból, a keresztény kultúrából, a Bibliából és a keleti mesevilágból merítette témáit. Az átvett elemeket új kontextusba helyezte. A dolgozat második fejezete a felkutatott pretextusok és a Gion-szövegek kapcsolódási pontjaira koncentrál, feltárja az intertextualitásnak mint ismétlésnek a működését az alkotó és a befogadó aspektusából, valamint az újraértelmezésnek, az új kontextus megteremtésének mechanizmusát. Azt az alkotói módszert próbálja felvázolni, ahogyan más szövegekkel intertextuális kapcsolatot létesítve a narrátor a régiekből új történeteket konstruál.

A második fejezet a *Testvérem, Joáb*¹ című regény kapcsán feltérképezi és elemzi a cenzori kényszer hatására keletkezett átírásokat. A regény a

¹ Gion Nándor: *Testvérem, Joáb*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1969.

Forum Könyvkiadó 1968-ban meghirdetett regénypályázatára készült, Gion kézírata nyerte el az első díjat. A kézirat már megjelenése előtt az irodalmi közvélemény érdeklődésének középpontjába került, amit a regény politikai beállítottsága okozott. Nagy ellenállást váltott ki, és támadás érte a hivatalos politika részéről. Az eszmei-politikai kifogásolnivalót a Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat Kiadói Tanácsa fogalmazta meg közlemény formájában. A tanácsstagok többek között kifogásolták, hogy a regény reflektál az 1968-as csehszlovákiai eseményekre, korruptnak, erkölcstelennek és politikailag kétszínűnek mutatja be a szocialista Jugoszlávia vezetőit, más országokat és nemzeteket sérteget. A közlemény, amit Gion Nándor nemzedéktársai az alkotói szabadság eltiprásaként, cenzúraként értelmeztek, éles reakciót váltott ki körükben. Harminc év távlatából visszatekintve az akkori eseményekre Gion úgy értelmezte, hogy nem a napi politikai történésekre való reagálás okozta a botrányt, hanem a háború utáni magyarirtások beleszövése a cselekménybe. A regény megjelent, a szerző kihagyta a nemzetközi bonyodalmakra is okot adó mondatokat. Az Új Symposionban megjelent egy részlet a kéziratból, azt vettem össze a kötetben megjelent szöveggel. Az összöveg és a korrigált változat néhány szöveghelyen eltér egymástól. Az átirások közül a legszembeötlőbb a Fehér Ló kocsmai beszédéből kimaradt szó: Én nem félek az oroszoktól – mondja barátainak a kocsmai beszélgetésben az Új Symposionban publikált regényrészletben. Erre a szöveghelyre vonatkozik a Kiadói Tanács fenntartásainak harmadik pontja: „A regényben olyan külpolitikai kitételek találhatók, amelyek nem felelnek meg az ország külpolitikai érdekeinek, amennyiben sérelmesek egyes országokra és nemzetekre, másfelől pedig külpolitikánk koncepciójának helytelen magyarázatára is okot adhatnak.”² A kötetben kiadott szövegváltozatban csak az áll, hogy Fehér Ló nem fél, de már nem konkretizálódik, kitől. Ez a textológiai adalék is alátámasztja, hogy a szövegen végzett változtatás a cenzúra, a politikailag kikényszerített átirás példája.

A gioni életmű nagyobb részét a továbbszótt, továbbírt történetek alkotják. Szerzőjüket a továbbírás kényszere hajtotta, egy-egy téma harminc-negyven évig is foglalkoztatta. A megjelent kötetek nem zárták ki a továbbírás lehetőségeit, szerzőjük úgy konstruálta a történeteket, hogy azok világa folytatható, tovább építhető legyen. A szövegek explicit jelekkel is utalnak a szerző korábbi szövegeire. A dolgozat második fejezete végigköveti a nagyobb ciklusok, sorozatok keletkezésének folyamatát, a Gion-művek opuson

² A Kiadói Tanács közleménye Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* c. regényéről (A Tanács 1969. VI. 24-i üléséről). Új Symposion, 1969. 51–52. sz., 8. p.

belüli dialógusát. A kimaradt vagy utólag írt műveknek a cselekmény szempontjából jelöli ki a helyét a ciklusokban.

Az Izsakhár téma például negyven éven át foglalkoztatta. Az Izsakhárról szóló történetet Gion három változatban írta meg. Az első verziót *Izsakhár*³ címen publikálta az Ifjúság hetilap Symposion mellékletében 1964-ben. A téma második feldolgozása a Híd folyóirat 1976. 1. és 6. számában megjelent *Izsakhár*⁴ című kétrészes novella. A harmadik változat kötetben, regény-nyé duzzasztva a Kortárs Kiadónál jelent meg 1994-ben szintén *Izsakhár*⁵ címen. Az Izsakhár-regényt az 1975-ben publikált *M. H. J. hintaszéke* című novellában kezdi kigondolni M. Holló János író, a novella a *Sok az eszkimó, kevés a móka* című, *A vajdasági magyar humoristák évkönyve '75*⁶ alcímű antológiában jelent meg. M. Holló János író története a *Mint a felszabadítók*⁷ című, elbeszélések paratextussal ellátott kötetben folytatódik. A *Rádió és gumibot* című novella a *Mit jelent a tők alsó*⁸ című posztumusz kötetben is megjelent. 2004-ben a hagyatékából került elő az *Átlósan az utcán* című utolsó M. Holló János-novella is.

Referenciális és biografikus olvasással, a helyszínek térpoétikai elemzésével, az oda-vissza utalások, az összefüggéseket kivetítő hipertextuális háló és a narratológiai szempontok figyelembevételével konstatálódik a *Keresztvivő a Keglovics utcából*⁹, a *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről*¹⁰ című novella, az *Ezen az oldalon*¹¹ novellafüzér, az *Olyan, mintha nyár volna*¹² kötet néhány novellájának, a *Testvérem, Joáb*, *A kárókatona még nem jöttek vissza*, a *Sortűz egy fekete bivalyért*, *Az angyali*

³ Gion Nándor: *Izsakhár*. Symposion. 1964. február 27., 14. p.

⁴ Gion Nándor: *Izsakhár*. Híd. 1976. 1. sz., 32–43. p. és *Izsakhár, folytatás*. Híd. 1976. 6. sz., 700–710. p.

⁵ Gion Nándor: *Izsakhár*. Kortárs Kiadó. Budapest. 1994.

⁶ Gion Nándor: *M. H. J. hintaszéke*. = Pintér Lajos, Szeles Károly, Szilágyi Károly szerk.: *Sok az eszkimó, kevés a móka. A vajdasági magyar humoristák évkönyve '75*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1975. 234–253. p.

⁷ Gion Nándor: *Mint a felszabadítók. Elbeszélések*. Válogatta és szerkesztette Domokos Mátyás. Osiris Kiadó. Budapest. 1996.

⁸ Gion Nándor: *Mit jelent a tők alsó? Novellák a hagyatékából*. Összeáll. és szerk. Valcsicsák Dóra. Noran Kiadó. Budapest. 2004.

⁹ Gion Nándor: *Keresztvivő a Keglovics utcából*. Új Symposion. 1966. 17. sz., 24–26. p.

¹⁰ Gion Nándor: *Példabeszéd a szelídített állatokról és az emberszabású növényekről*. Új Symposion. 1966. 18. sz., 16. p.

¹¹ Gion Nándor: *Ezen az oldalon*. Forum Könyvkiadó. Újvidék. 1971.

¹² Gion Nándor: *Olyan, mintha nyár volna*. Forum Könyvkiadó, Újvidék. 1974.

vigasság és a *Zongora a fehér kastélyból*¹³ című regény elbeszélőjének és helyszíneinek azonossága, valamint a művek összefüggő epikai szerkezetként, kontinuumként való olvashatósága. A szövegek realitás-effektusainak aspektusából a közös helyszín extratextuális, reális térre vezethető vissza. *A kárókatonák még nem jöttek vissza*, a *Sortűz egy fekete bivalyért* és *Az angyali vigasság* regényidejére vonatkozó bizonytalanságot a referenciális jelek dekódolásával és lokális kontextusba helyezésükkel oldja fel. A referenciális olvasatból eredő következtetések mellett az argumentációs bázis a szövegek összehasonlító elemzéséből levont megállapításokkal is kiegészül.

A gioni szöveguniverzum írásait összefogó hipertextuális hálóban az ismétlődő szövegrészek, visszatérő szereplők, az életművön belüli kapcsolatok mellett a regények közös helyszíne, Szenttamás is intertextuális kapcsolatként működik. Az elbeszélt Szenttamás problematikáját középpontba állító harmadik fejezet a regényföldrajz, a topográfiai leírások, lokalizációs pontok alapján veszi számba az opus szenttamási színhelyű műveit. A regények térelemeihez szimbolikus jelentéseket társít, felfedezi a szereplők nevének etimológiáját, felvázolja az opus szereplőinek szövevényes kapcsolatrendszerét, többszöri előfordulásukat az életmű más-más darabjában, a helytörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi anyag és a mitologikus folklór lokális elemeinek beépülését a művekbe, példákkal illusztrálja az életmű darabjainak kontextuális mezőt kialakító kölcsönös játékát. Az írás aktusával az egyéni és nemzedéki élmények verbalizálódnak, a dekomponált fiatalkori emlékek az irodalmi fikció részévé válnak. A nemzedéki emlékezet szegmentumaiból kikövetkeztethetők a Gion-művek szereplőinek modelljei, és adatokkal bővül a művek keletkezéstörténete. Az opus szenttamási helyszínű regényeinek vonulatába tartozik a magántörténeti mozzanatok köré szerveződő *Latroknak is játszott*¹⁴ tetralógia is. A regény elemzése teret ad a Gion-próza térszemléletének, a szülőhelyhez kötődés kérdéskörének körbejárására. A tetralógia szövegvilága fikatív és valóságos elemekből építkezik. A tárgyyszerűség elemei, a konkrét helyszínmegnevezések, a szereplők, a családtagok élettörténetébe beleszövődő történelmi események és a családtörténeti dokumentumok lokális kontextusba helyeződnek, ezáltal megfigyelhetővé válik a művei értelmezéséhez Gion Nándor által megadott kód, a dúsitott realizmusnak nevezett

¹³ Gion Nándor: *Az angyali vigasság. Ifjúsági regények. [Engem nem úgy hívnak, Postarablók, A kárókatonák még nem jöttek vissza, Sortűz egy fekete bivalyért, Az angyali vigasság, Zongora a fehér kastélyból]*. Noran Kiadó, Budapest, 2010. (Életmű/3)

¹⁴ Gion Nándor: *Latroknak is játszott [Virágos katona, Rózsaméz, Ez a nap a miénk, Aranyat talált]*. Noran Kiadó, Budapest, 2007. (Életmű/1)

alkotói módszer működése. Az interpretáció kitér a térbeli metaforák és a hely, a peremlét identitásformáló szerepének problematikájára is.

A Gion-próza motívumait vizsgáló fejezet azoknak a motivikusan vizsgázható elemeknek a jelentésrétegeit fedi fel, amelyekkel eddig nem, vagy alig foglalkozott a recepció. A vizsgált motívumok sokrétű jelentésének feltárása négy főlérendelt fogalom köré csoportosítva történik: *testrészek* (kéz, ujj, öngyilkosság/gyilkosság előtti és utáni arc), *természeti motívumok* (nap, fény), *tárgyak, jelenségek* (sírkő, sírhant, jóslás), *a kivonulás helyei és eszközei* (tenger, sziget, hajó). A gioni motívumvilág komplex vizsgálata a jövő feladatai közé tartozik.

A Gion-próza multimedialitása az életmű eddig szinte nem is vizsgált területe. A Gion-művek több közlési közeget, médiumot integráló textusait vizsgáló fejezet a szövegek intertextuális viszonyrendszerében a kép, a zene és a szöveg kapcsolatára koncentrál, kijelöli a textuális, akusztikus és vizuális mozzanatok metszéspontjait a szövegekben. A szöveg, a kép és a zene médiumának egymásra hatására, a cselekménybe integrált képek, karikatúrák, emblémák, falrajzok, szobrok és zenei intertextusok szövegben betöltött funkciójára világít rá. Az elemzés rámutatott, hogy az életműben mennyire sokrétű a vizuális és akusztikai beágyazások szerepe, többek között a regények metaforikus szerkezetének elemei, másik dimenzióba vezető víziók katalizátorai, kabalák, vágyakat materializáló felületek, a szövegek mise en abyme-jei, a gonosz, az emberi rossz megnyilvánulása elleni harc eszközei, látványuk alapján történetek konstruálódnak, lehetővé teszik a terek közötti átjárást, sztereotípiákat vetítenek ki, dialógusok indukciós bázisai, determinálják a helyszínek karakterét, megnyitják a zárt tereket, anticipálnak, történetet mesélnek, hangulatokat hordoznak. A zenei motívumok a szépség, a harmónia megjelenítésének eszközei, ugyanakkor összekapcsolódnak a bánattal, korrupcióval, félelemmel, halállal és a politikai ideológiákkal is.

Az interdiszciplináris szellemi terek című fejezet az író kultuszának kiépülését és kanonizálásának folyamatát rajzolja meg a Vajdaságban, Magyarországon és Európában. Gion Nándor művei megjelenésüktől napjainkig produktívan hatottak/hatnak a kulturális termelésre, kiadják, olvassák, interpretálják, tanítják, megfilmesítik, színre viszik, rádióra alkalmazzák őket. A Gion-életmű inspirációs forrásnak számít, emiatt egyes kánon-értelmezések szerint kanonikusnak tekinthető. A fejezet első része számba veszi a kánonformáló elveket és erőviszonyokat, amelyek hatására az életmű beépült a befogadói köztudatba, felrajzolja a kanonikus pozíció felé vezető út szakaszait, a médiumot váltott (dramatizált, megfilmesített) művek utóéletét, a fordítás és a kánon összefüggéseit, az író szülővárosában, Szenttamáson ki-

alakult kultusz történeti kibomlásának folyamatát pedig dokumentumokkal és képanyaggal illusztrálva ismerteti. A fordítás aktusával a mű bekerül a világirodalmi áramlatokba, a befogadó kultúra részévé válik, bővül az olvasói és értelmezői tábora, és új kánoni rangot biztosíthat egy másik hagyományban. A Gion-művek fordítása a hetvenes években vette kezdetét, a fordítások mögött a művek esztétikai értéke, a régió többnyelvű, multietnikus jellege és politikai érdek, a titói Jugoszlávia testvériség-egység ideológiája állt, a nemzeti kisebbségek műveit Jugoszlávia nemzeteinek nyelvére ültették át, és fordítva. Negyven év alatt a Gion-műveknek tíz nyelven huszonnégyszer átültetése készült, ezek közül tizenegy teljes kötetnek, a többi egy-egy novellájának és a vele készített interjúnak a fordítása. Gion Nándor műveinek fordításai nyelvi transzformáción keresztül közvetítik a magyar kultúrát tíz másik kultúrában élők számára. A Gion-művek lefordításának máig tartó igénye arra enged következtetni, hogy ezek a szépirodalmi alkotások a más kultúrában élő olvasóknak is igen széles körét képesek megszólítani.

A kánonszerű szemlélet és az oktatás kölcsönösen feltételezi egymást, az iskolai irodalomtanítás az irodalmi kánon intézményes autorizációjának formája. Az intézményes oktatás és az azt szolgáló tankönyvek egy-egy közösség tagjai számára hatásosan közvetítik és éltetik a kánont. A *Kánon a tanteremben* című alfejezet felvázolja a Gion Nándor-kép alakulását az 1970-es évektől máig használatban levő általános iskolai és középiskolai olvasókönyvek irodalmi anyagában található Gion Nándor-művek és a szemelvényekhez kapcsolódó didaktikai apparátus alapján.

Gion Nándor munkásságáról és műveinek recepciójáról nem készült még részletes bibliográfia, ami megkönnyítené az életművét kutatók munkáját. A dolgozatot kiegészítő apparátus, a *Gion Nándor írói bibliográfia* teljességre törekedve regisztrálja a Gion Nándor által írt nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt műveket, műfordításokat, a művei alapján készült fordításokat, hangoskönyveket, hangjátékokat, filmeket, színházi előadásokat, számot ad a kéziratokról, az író szöveggondozásairól és szerkesztői munkáiról, a filmforgatókönyvekről, fényképekről, a róla szóló dokumentumfilmekről és az életére, munkásságára vonatkozó ún. szekunder irodalomról. A szekunder bibliográfia az életmű recepciójának szakaszait teszi áttekinthetővé. Az anyaggyűjtés nem zárult le, a korpusz folyamatosan bővül.

Az értekezés anyaga Gion Nándor kiadatlan kézirataira, a megjelent kötetekre, a hazai és anyaországi recepcióra és a Szenttamáson felkutatott források, dokumentumok anyagára, adataira támaszkodik. Párbeszédet folytat a szakirodalmi örökséggel, és ahol szükséges, feloldja az eddig megjelent kritikák, elemzések ellentmondásait, bizonytalanságait, megválaszolja az

életrajzra vonatkozó kérdéseket, pótolja a hiátusokat. Az értekezés árnyaltságában, összetettségében igyekszik megragadni az alkotó munkásságát, forrásanyaga, a kéziratok, dokumentumok, az írói bibliográfia a Gion Nándor-kutatók jövőbeni munkáját segíti.

Gion Nándor írói opusának számtalan területe még nincs felkutatva: a kutatókra vár a korai álnéven írt szövegek és a hatvanas évek első felében, a Magyar Szó napilapban publikált írásainak felkutatása, a szenttamási Gion-hagyaték és az Országos Széchenyi Könyvtárban elhelyezett kéziratok feltárása, a filmforgatókönyvek, hangjátékok, színházi adaptációk elemzése; közéleti karrierjének, az Újvidéki Rádióban és az Újvidéki Színházban töltött évek munkásságának feldolgozása, a szenttamásiak, a barátok, a kortársak, az iskola- és az évfolyamtársak visszaemlékezéseinek összegyűjtése. A részletes életrajz összeállítása, valamint a sok egyéb mellett az író műveinek szövegkritikai kiadása is várat még magára. Mindezek olyan lehetőségek a szerző és életműve behatóbb megismerésére, amelyeket nem szabad kihagyni.

LOCAL CONTEXT, NARRATOR ROLES AND INTERTEXTUAL RELATIONS IN NÁNDOR GION'S OPUS

The dissertation endeavours to research Nándor Gion's comprehensive and complex opus, his creative world, specific worldview and artistic description. Through six thematic chapters she analyses the works in the opus, their relationships and branching points. The seventh unit of the work is the bibliographic description of Gion's works.

The dissertation approaches the works from the aspects of history and theory of literature with comparative methods. The interpretation of the texts emphasises the three aspects highlighted in the title. Methodologically it is built on a longer empirical founding research whose result was the bibliography of Nándor Gion's works; this served as a secondary aid which gave a comprehensive view of the writer's opus and the background of his reception.

Keywords: pretexts, decomposition, rewritings, biographical fiction, contexts of locality, motifs, multimediality, interdisciplinarity, translation, canon, strategies of teaching literature, cult, bibliography

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
kalic@eunet.rs**NYELVI ATTITÜDÖK
A VAJDASÁGI MAGYARSÁG KÖRÉBEN***Language Attitudes among
the Hungarian Population in Vojvodina*

A nyelvi attitűdvizsgálat a vajdasági magyarság anyanyelvével, valamint a szerb nyelvvel szemben kialakult véleményét tartalmazza. A szociolingvisztikai kutatások kitértek a nyelvek szépségi fokának, valamint hasznosságának, presztízsének a megítélésére is. A kutatás rétegzett mintavétel alapján kérdőíves gyűjtés eredménye, melynek során a tematikus egységeket a következő független változók alapján végeztük: nemek szerint, Bácska és Bánát, valamint a tömb és a szórvány vonatkozásában, továbbá iskolai végzettség és életkor szerint is levontuk a következtetéseket, igazoltuk vagy elvetettük hipotézisünket. Az expozé összegzi az említett változók vonatkozásában kimutatható eredményeket. Az expozé a vizsgált nyelvi tényanyag alapján leszögezi, hogy a kommunikáció nyelve a legnagyobb mértékben a kommunikációs partner nyelvtudásától függ. További konzekvenciaként jelenik meg, hogy a vajdasági magyarságban pozitív attitűd él mind a magyarral, mind a szerb nyelvvel szemben. A magyar nyelv választást illetően az expozé kitekint határokon kívül élő magyarság összességére, összegzi és áttekinti a hasonlóságokat és különbségeket.

Kulcsszavak: nyelvi attitűd, kétnyelvűség, a magyar nyelv helyzete és tekintélye, függő és független változó, nem, életkor, iskolai végzettség, tömb és szórvány, Bácska és Bánát, nyelvhasználati szinterek.

A magyar szociolingvisztika egyik legfőbb területe az országhatárokon kívül élő Kárpát-medencei magyarság nyelvének, valamint a Magyarországon élő nyelvi kisebbségek nyelvének a vizsgálata. A kisebbségi helyzet magával vonja a többségi nyelv kisebbségi nyelvre gyakorolt hatásait, a nyelvi változások különböző folyamatait és aspektusait. Így szembesülhetünk pl. a kétnyelvűség, a nyelvcseré, a nyelvmegtartás, a nyelvhalál, a nyelv választás, a kódváltás, a kontaktusváltozat és az ezekhez kapcsolódó nyelvi attitűd fogalmával. „Az attitűd... egyszerre rendelkezik tudás-, érzelm és viselkedéskomponensekkel, s elválaszthatatlan a kommunikációtól: Az attitűdök mindig valamilyen társadalom által létrehozott, társadalmilag konstruált dologra

(eszmére, tárgyra, személyre, folyamatra, eseményre stb.) vonatkoznak.” (BARTHA Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Bp. 2005)

A Kárpát-medencei magyarság körében a nemzeti identitás nem etnikai (vérségi leszármazás és összetartozás) jelentésértelmezésben szerepel, hanem inkább a kultúrához és az érzelmi aspektusokhoz kötődik. A magyar nemzethez való kötődést az anyanyelv, a kulturális, valamint a történelmi, vallási hagyományok jelentik (Göncz: A magyar nyelv Jugoszláviában). Kárpát-medencei vonatkozásban ez utóbbiak Magyarországon és Vajdaságban mutatnak a legkevésbé pozitív képet.

A nemzeti identitás egyik fontos összetevője az anyanyelvvél, a nyelvjárással stb. szemben kialakult nyelvi attitűd. A kisebbségi csoportok nyelvi attitűdjei egyaránt kialakulhatnak saját anyanyelvükről és a többség nyelvéről is. A nyelvi attitűdöt befolyásoló faktorok azonosak a nyelvcsere és a nyelvmegőrzést befolyásoló tényezőkkel, számuk nem határozható meg. A társadalmi, demográfiai és nyelvi faktorok közösségenként az idő függvényében változnak.

Az attitűdvizsgálat folyamán a következő, a nyelvi attitűdre ható külső faktorok, azaz független változók (szociolingvisztikai változók) szerint határoztuk meg az egyes témakörök tematikus menetét a kutatás folyamán: a teljes mintát követően Bácska és Bánát, valamint nemek, iskolai végzettség, életkor szerint; végül pedig a tömb és a szórvány vonatkozásában szóltunk a magyar nyelvi attitűdről.

Munkánk Szabadka, Csantavér, Kishegyes, Zenta, Szenttamás, Kúla, Temerin, Újvidék, Csóka, Nagybecskerek, Magyarittabé, Kisorosz, Tamásfalva, Torda, Ürményháza és Sándoregyháza magyar anyanyelvű lakosainak véleményét összegzi. Összesen 1165 adatközlő nyilatkozott a téma kapcsán. Főként az élőnyelv irányában kialakított nyelvi attitűd vonatkozásában vizsgáltunk, amikor a település magyar beszélt nyelve és a magyar köznyelv között vontunk párhuzamot. Arra is választ kaptunk, hogy az egyes szituációkban mely nyelven, ill. nyelveken kommunikálnak egymással az adatközlők. A dolgozat a továbbiakban a magyar és a szerb nyelvet állítja párhuzamba. Ez utóbbi kapcsán szépségi és hasznossági fokozatokat állítottunk fel, majd az adatközlők értékelték magyar és szerb nyelvtudásukat. A kisebbségi lét és a vele együtt járó kétnyelvűség a Vajdaságban feltételezi a szerb nyelvi hatást, ezért a magyar élőnyelvben jelen lévő szerb nyelvi szókészletre is kitértünk.

A kutatás értelmezett mintán végzett (bizonyos kritériumok szerint; pl. nem, életkor stb.) szociolingvisztikai terepvizsgálat, ezen belül kérdőíves gyűjtés eredménye, mely a nyílt és a zárt típusú kérdéseket és azok altípusait egyaránt tartalmazza. Minden témakört zárt típusú kérdés vezet be, a nyílt

típusú kérdések pedig az előttük álló zárt típusú kérdésre vonatkoznak. Ez a sorrend igen hasznosnak bizonyult a kutatás folyamán, mivel az adatközlőknek csak azután kellett önálló véleményt formálniuk például a település beszélt magyar nyelvről vagy a magyar köznyelvről, miután az általunk feltüntetett válaszlehetőségek segítségével állást foglaltak anyanyelvükről, valamint az említett nyelvváltozatok szépségét és hasznosságát illetően is nyilatkoztak. Emellett nyílt típusú kérdések formájában határozták meg azokat a szituációkat, amelyben a magyar és a szerb nyelv használatát hasznosnak vélik.

A százalékarányos kimutatás mellett kétmintás t-próba és egytényezős varianciaanalízis egyaránt szerepel a statisztikai feldolgozások között attól függően, hogy két vagy kettőnél több mintát vizsgáltunk. Ez utóbbiak az átlagtól való eltérés mértékét szemléltetik. Ez azért vált fontossá a kutatás során, mert az átlagon belül bizonyos esetekben nagyobb eltérést is tapasztaltunk. A szignifikáns differencia, azaz a lényeges eltérés az a különbség, amelynél nagyobb eltérés már nem tulajdonítható a véletlennek. Ilyen különbséggel az iskolai végzettség és az életkor szerint elvégzett statisztikai számítások folyamán találkoztunk a leggyakrabban.

A vajdasági válaszok 58%-ában az adatközlők a gyermekkorban elsőként megtanult nyelvet tekintik anyanyelvüknek, további 25% az anyanyelvvel való azonosulást tartja a legfőbb ismérvnek. A legnagyobb különbséget iskolai végzettség és életkor szerint tapasztaltuk.

A 90-es évek második felében elvégzett kutatások (Göncz) a magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatos sztereotípiákat vizsgálták. Az adatközlőknek arra kellett válaszolniuk, hogy hol beszélnek a legszebben magyarul. A vajdasági adatközlők Budapestet és Vajdaságot jelölték meg leggyakrabban, a Kárpát-medencei magyarság más régióiban pedig Erdély kapott a legtöbb megjelölést. Ennek a kutatásnak a folytatása az anyanyelvváltozatok szépségi fokának és hasznosságának megítélése, amelyen belül azt kutattuk, hogy a magyar köznyelv és a vajdasági települések beszélt magyar nyelvét illetően melyik a szebb és a hasznosabb az adatközlők véleménye szerint.

A legtöbb vajdasági adatközlő (52%) mind a magyar köznyelvet, mind pedig a település beszélt magyar nyelvét szépnek találja, azonban a válaszok 68%-ában a magyar köznyelvet vélik hasznosabbnak. A település beszélt magyar nyelvét a megkérdezettek kisebb arányban ítélik szebbnek (17%), mint a magyar köznyelvet (31%), ezért 1. sz. hipotézisünk nem igazolódott be. Azok vannak legtöbben, akik egyaránt szépnek látják mindkét nyelvváltozatot. Az a feltételezésünk viszont beigazolódott, mely szerint a magyar köznyelvet többen tartják hasznosnak (68%), mint a település beszélt ma-

gyar nyelvét (32%). Adatközlőink közül legtöbben azért vélik hasznosnak a település beszélt magyar nyelvét, mert ezzel kommunikálnak, továbbá mert ezt szokták meg, ezen rendelkeznek a megfelelő nyelvi kompetenciával (nyelvi repertoár), ezt kedvelik a leginkább. 2. sz. hipotézisünk igazolást nyert, mivel az adatok 60,79%-ában az adatközlők azért ítélik hasznosnak a település beszélt magyar nyelvét, mert az a kommunikálás eszköze a számukra. Ugyanakkor településük beszélt magyar nyelvét megszokták a megkérdezettek, az identitás megőrzésének és az érvényesülésnek az eszköze a számukra. Mindezt alátámasztja a 90-es évek közepén a Kárpát-medencei magyarság körében a területi kötődést vizsgáló kutatás, mely úgyszintén a nemzeti identitás kapcsán került feltérképezésre.

A magyar köznyelvet a hasznossági szempontok sorában – a település nyelvéhez hasonlóan – a legtöbbször a kommunikációval hozzák összefüggésbe az adatközlők. Ezt követi a normatudat, azaz: a köznyelv a követendő minta, a helyes nyelvváltozat. Emellett az adatközlők szépnek vélik a magyar köznyelvet, és választékos szókincset tulajdonítanak neki. Feltételezésünk – mely szerint az adatközlők a köznyelvet egyetemessége miatt, valamint az érvényesülés okán vélik leginkább hasznosnak – nem igazolódott be, mert mind a köznyelv, mind pedig az egyes települések beszélt magyar nyelvének hasznossági megítélése a legtöbb esetben a kommunikációhoz kapcsolódik.

Fishman a nyelvcsere és a nyelvmegőrzést befolyásoló faktorok közül fontos szerepet tulajdonít a nyelvhasználati színtereknek: „nyelvhasználati színtereken azt értjük, hogyha a nyelvhasználatban a résztvevők, a hely, a téma és a hozzájuk tartozó kód (nyelv, nyelvváltozat stb.) együttesen tömörülnek egy-egy egységgé. Fishman öt prototipikus nyelvhasználati színteret sorolt fel: otthon, barátság, egyház, oktatás és munka.” (BARTHA 2005)

A magyar nyelvválasztást a felsőöri magyaroknál a részt vevő személye és életkora, a felvidéki magyarságnál a formális és az informális beszédhelyzetek (faluk és a környező falvak), a beszélő életkora, iskolázottsága, lakhelyének típusa, a moldvai csángóknál a falu hagyományos színterei (posta, bolt), a közösséghez való szolidaritás, a kárpátaljai magyaroknál a nyelvhasználati színterek (családban a magyar, a közéleti színtereken az ukrán dominál), az USA-beli magyaroknál úgyszintén a nyelvhasználati színterek (család, egyház – magyar kommunikáció), a magyarországi románok kétegyházi közösségében a nyelvhasználati színterek mellett a beszélő életkora, nyelvtudása, társadalmi-gazdasági státusza, a nyelvek presztízse határozza meg. A vajdasági adatközlők közül kizárólag magyarul a leggyakrabban az egyházi személlyel (96%), majd a gyermekekkel (85%), a házastárssal (83%), azt követően a felettessel (36%), a barátokkal (27%) kommunikálnak a megkér-

dezettek, legritkábban pedig a belügyi szervvel (3%), valamint a postán és a bankban (9%) alkalmazzák a magyar nyelvű társalgást.

A többnyire magyarul zajló beszélgetések megjelenése minden szituáció esetében alacsony számarányt mutat. A legtöbbször baráti társaságban (18%), a legkevésbé az egyházi személlyel folyik főként magyar nyelven a társalgás. Borbély Anna szerint amennyiben a kisebbségi közösség kizárólag vagy többnyire anyanyelvén kommunikál az otthon, a baráti társaság és az egyház szinterein, annyiban az stabil kétnyelvű közösségként jellemezhető.

A magyarul és szerbül egyaránt folyó beszélgetések vonatkozásában a szituációk következő gyakorisági sorrendjét állíthatjuk fel a Vajdaságban: a barátokkal (53%), a postán és a bankban (42%), a felettesel (21%), a belügyi szervvel (21%), a házastárssal (7%), a gyermekekkel (6%) és az egyházi személlyel (2%) folytatott beszélgetések követik egymást a gyakorisági sorrendben. A többnyire vagy kizárólag szerb nyelvű kommunikáció a közéleti színterekhez és a beszédpartnerhez kötődik: a belügyi szervekhez, a feletteshez, a postához és a bankhoz. Kizárólag szerb nyelven a legritkábban gyermekekkel, barátaikkal és az egyházi személlyel kommunikálnak a megkérdezettek. 6. hipotézisünk egyik állítása igazolódott be csupán, mivel a nyilvános helyek közül a belügyi szerv tisztségviselőjével társalognak kizárólag vagy többnyire szerbül az adatközlők, azonban a kizárólagos magyar nyelvhasználat nem családon belül a leggyakoribb, hanem az egyházi személlyel. A magyar nyelvnek a formális beszédhelyzetekben való korlátozott használhatósága a kisebbségi helyzetben élő magyarság valamennyi csoportjára jellemző a Kárpát-medencében. Ez viszont azzal a következményekkel jár, hogy a standard nyelvváltozat elsajátítására és alkalmazására kevesebb lehetőség adódik, ezért a nyelv nyelvjárásiasabbá válik (Deme), valamint a kontaktusjelenségek is megjelennek benne. Felmérések bizonyítják, hogy a Magyarországon élő kisebbségek otthon az anyanyelv nyelvjárását tanulják meg, a standard nyelvváltozattal pedig az egyház keretein belül találkoznak. Ugyanígy Erdélyben, a Felvidéken és Kárpátalján is szoros összefüggésben áll egymással a felekezeti hovatartozás és a nemzetiség. Az egyház identitás és nemzetmegőrző szerepe nem csak a Kárpát-medencei magyarságnál, de pl. az USA-ban élő magyaroknál is bebizonyosodott Bartha Csilla kutatásai nyomán.

Amikor a magyar és a szerb nyelvet párhuzamba állítottuk, azt szerettük volna megtudni, hogy adatközlőink mely nyelvet tartják szebbnek és hasznosabbnak a másiknál. Mindkét esetben minden adatközlő válaszolt a feltett kérdésre. Az adatközlők 53%-a a magyart tartja szebbnek, 25%-uk nem foglalkozik a kérdéssel, 21%-uk pedig mindkét nyelvet egyaránt szépnek véli. Arra is választ kaptunk, hogy a szerb és a magyar nyelvet mely szituációban

vélik hasznosnak az adatközlők. A magyar nyelvet leggyakrabban családon belül (38,42%), baráti társaságban (12,81%), valamint a mindennapokban (7,08%) és Magyarországon (7,08%) ítélik hasznosnak a megkérdezettek. Az oktatás a vártnál kisebb számarányban jelenik meg a szituációk sorában, a szituációknak mindössze a 6,54%-át teszi ki. A magyar nyelv hasznosságát példázó szituációk közül egy sem emelkedik ki, azonban a szerb nyelv vonatkozásában igen. Ez utóbbi hasznosságát az adatok 76,47%-ában a közügyek intézésével hozzák összefüggésbe az adatközlők, ahogyan azt feltételeztük is. Az adatközlőknek több mint a fele (53%) az anyanyelvét, azaz a magyart tartja szebbnek, 70%-uk pedig mind a magyart, mind pedig a szerbet hasznosnak véli.

A továbbiakban arra is kitértünk, hogy az adatközlők hogyan ítélik meg magyar és szerb nyelvtudásukat. Az adatközlők 59%-a véli úgy, hogy jól beszél szerbül. A magyar nyelvtudást illetően 30%-ra tehető a magyarul választékosan, és újabb 42%-ot tesz ki azoknak az aránya, akik amellet, hogy jól beszélnek magyarul, nyelvjárási jellemzőket is bőven alkalmaznak. Ezek az adatok azonban csupán adatközlői véleményeket tükröznek, nem pedig a nyelvtudás objektív megítélését tartalmazzák. Feltételezésünk, mely szerint a szerb nyelvtudás az adatközlők véleményeiben többnyire egy meghatározott munkakörre korlátozódik, nem igazolódott be.

Az azonban igazolást nyert, hogy az élőnyelvi kommunikációban alkalmazott szerb és egyéb idegen nyelvi szókészlet a mindennapi élet szükségleti cikkeinek megnevezését tartalmazza (pl. *szokk, majica, trénerka, patika* stb.). Mivel az adatközlőknek fel kellett sorolniuk a magyar nyelvű társalgásban leggyakrabban használt szerb nyelvű szavakat, ezért azok nem szöveghangnyezetben hangoztak el. Ebből kifolyólag nem tudtuk megállapítani, hogy kódváltásról vagy interferenciajelenségről van-e szó, ez egy újabb kutatás tárgya lehetne. A dolgozatban ennél fogva alaktani, helyesírási, valamint a jelentésre, a különböző nyelvi rétegekre utaló jellemzőket tartalmazó adattár található, amely kölcsönszavakat és jövevényszavakat egyaránt tartalmaz. Minderre Kiss Jenő nyomán nyertünk ösztönzést, aki úgy véli: a magyarországi és a kárpát-medencei őshonos magyar nyelvi kisebbségek nyelve között a különbségek leggyakrabban a szókészletet érintik, melyben az idegen nyelvi hatás következtében jövevény- és kölcsönszavak jelennek meg. Az adatközlők a szerben kívül egyéb idegen eredetű jövevényszavakat is felsoroltak, melyek közül a legtöbb a nemzetközi szó (*futball, klub, program, busz, konzerv* stb.), ezt követi a francia (*bicikli, frizsider, blúz, frufru, kamon, konyak, lift, meliroz* stb.), majd az angol szavak (*tréning, komputer, propeller, pulóver, start* stb.) sora. Az adatközlők által felsorolásra került szerb

nyelvű mondatok tényközlést, felszólítást, felkiáltást és kérdést tartalmazó társalgási szófordulatok.

A tematikus csoportok (nemek, Bácska és Bánát, iskolai végzettség, életkor, tömb és szórvány) egymástól való eltérései nem általánosíthatók; pl. nem mondható el, hogy iskolai végzettség tekintetében minden alkalommal lényegesebb és nagyobb különbségekkel találkozunk, mint pl. Bácska és Bánát, vagy pedig a nemek vonatkozásában. Iskolai végzettség tekintetében a felsőfokú és az alacsony végzettségűek közötti különbségek leginkább a nyílt típusú kérdések kapcsán mutatkoznak meg, a 20–30 év közötti és az 51 év feletti felsőfokú végzettségű korosztálynál nagyobb mértékű az anyanyelv, azaz a magyar szeretete, mint társalkategóriáknál. Ugyanakkor minél inkább magasabb szintű nyelvtudást tartalmazó véleményt tükröznek az egyes kérdőívek, annál inkább pozitív értékelést kap mindkét nyelv szeretete és hasznosságának megítélése. Az anyanyelv értékelése és elsajátításának ideje között is párhuzamra lelhetünk. Az adatközlők többsége a Skutnab-Kangas-féle meghatározás-sorozatban anyanyelvét először megtanult nyelvként értékeli (amely anyanyelvjárás is egyben), s talán ezzel hozható összhangban, hogy a későbbiekben az adatközlők nagy többsége úgy véli, hogy kiválóan, jól beszéli anyanyelvét, miközben gyakran alkalmaz nyelvjárási elemeket is. A települések beszélt magyar nyelvének pedig hasznossági szempontból éppen az az egyik legfőbb jellemzője, hogy a megkérdezettek gyermekkoruktól fogva ezt a nyelvváltozatot tanulták, megszokták, szeretik azt, és egyedisége révén büszkéek is rá.

Érdekes, hogy a 20–30 évesek és az 51 éven felüliek véleménye gyakran közelebb áll egymáshoz, mint a harmadik korosztályhoz. Példa erre az anyanyelv definiálása, az egyes szituációk (pl. a barátok, házastársak, elöljáró, belügy) a magyar nyelv helyzete és tekintélye vonatkozásában; a magyar és a szerb nyelv párhuzamba állításán belül a szerb nyelv hasznosságát alátámasztó szituációk, valamint a magyar nyelvtudás értékelése.

Ugyanakkor a tömb és a szórvány minden témakörben nagyobb eltérést mutat, mint ahogyan azt Bácskában és Bánátban tapasztaltuk. Bácskában a tömb mellett a szórványban is szép számban élnek magyarok, ezért a különbség talán nem meglepő. Az eltérések a következő témakörökben mutatkoznak meg: a települések nyelvváltozatainak szépségi és hasznossági fokának mértékében, a települések beszélt magyar nyelvének és a magyar köznyelv hasznosságát példázó indítékokban, számos szituációban, melyben arról érdeklődtünk, hogy mely nyelven, illetve nyelveken kommunikálnak a megkérdezettek (házastárs, posta, barátok, gyermek, belügyi szerv). Az egyházi személlyel való kizárólag magyar nyelvű kommunikáció magas százalékará-

nya azonosnak mondható. Fontos még megemlítenünk, hogy a szórványban nagyobb segítőkészséget mutattak adatközlőink, mint a tömbben. Ez talán összefüggésbe hozható Susan Galnak a felsőöri magyarok körében végzett kutatásával és az ennek kapcsán született következtetéssel, mely szerint az anyanyelv használatát minél inkább gátolják valamely környezeti tényezők (pl. nyelvpolitikai intézkedések, asszimilációs törekvések, a nyelvhasználat korlátozott lehetőségei stb.), az annál inkább ellenáll. Arra is fény derült továbbá, hogy a szórványban élő vajdasági magyarság körében sokkal tudatosabb és pozitívabb az anyanyelv szeretete és ápolása. Ez utóbbi kapcsán a művelődési élet (rendezvények, néptáncsoportok, találkozók) szerepe ugyancsak nagyobb hangsúlyt kap, mint a tömbben.

A magyar és a szerb nyelv párhuzamba állítását tartalmazó IV. fejezetben szinte megegyeznek a bácskai és a bánáti, valamint a tömb és a szórvány adatai, az előbbieket közötti eltérések árnyalatnyi különbséggel magasabbak csupán a tömb és a szórvány eltéréseitől.

A nemek közötti különbségek igencsak megoszlanak. Egyes témakörökben szinte azonosak az eredmények, de számos esetben lényeges eltérést tapasztalunk:

- a férfiak nagyobb arányban tartják szebbnek településük beszélt magyar nyelvét, mint a nők (13,54%; 21,53%);
- a település beszélt magyar nyelvének hasznossági indítékaiban a kommunikáció nagyobb arányban jelenik meg a nőknél (52,08%), mint a férfiaknál (37,04%);
- a nők gyakrabban kommunikálnak barátaikkal és felettesükkel kizárólag vagy többnyire magyarul;
- a férfiak nagyobb arányban tartják hasznosabbnak a magyart (7,69%; 13,54%), a nők viszont magasabb arányban jelölték meg a magyar és a szerb nyelvet egyszerre (73,66%; 64,8%);
- a magyar és a szerb, valamint a főként és kizárólag szerb nyelvű kommunikáció a férfiaknál gyakoribb;
- a nők közül többen gondolják, hogy kiválóan, választékosan beszélnek anyanyelvüket (33,98%; 25,93%), a férfiak pedig magasabb arányban vélik, hogy nyelvjárási elemeket is gyakran használnak beszélgetés közben (37,97%; 47,45%);
- a szerb nyelvtudás értékelésénél a férfiak többször állítják, hogy jól beszélnek szerbül (54,34%; 64,39%).

A kétmintás t-próba egy esetben sem mutatott lényeges eltérést, tehát a nemek, Bácska és Bánát, a tömb és a szórvány vonatkozásában nem tapasztalható lényeges eltérés az átlagtól való szóródás mértékében. Az egyténye-

zós varianciaanalízis ezzel szemben csupán a település beszélt nyelvének és a magyar köznyelv hasznosságának kapcsán nem mutat lényeges eltérést. Tehát a három tényezőt összehasonlító statisztikai számítás szerint életkor és iskolai végzettség tekintetében az egyes vélemények lényegesen eltérnek az átlagtól.

A megkérdezettek állást foglaltak saját nyelvükről és a többség nyelvéről. Státusát tekintve mind a magyarral, mind pedig a szerb nyelvvel szemben pozitív attitűd él az adatközlőkben. A véleményekben egyik nyelvnek sincs nagyobb státusa, a szituációtól válik függővé, hogy mely nyelv a kívánatos. A vajdasági magyarság mind a magyar nyelvváltozatok, mind pedig a magyar és a szerb nyelv használatakor az adott helyzet elvárásainak és kívánalmainak megfelelően kommunikál. A kommunikáció nyelvét a legtöbb esetben a kommunikációs partner nyelvtudása befolyásolja. A beszélgetés résztvevőinek nyelvi jártassága, a szituáció és az iskolai végzettség, valamint az életkor befolyásolja legnagyobb mértékben a nyelv választást. Ezt támasztja alá a közelmúltban az iskolás gyermekek körében elvégzett kódváltásról szóló felmérés is, melyben a szituatív kódváltás bizonyult a leggyakoribb kódváltás típusnak. A nyelvhasználati színtereket illetően a Kárpát-medencei magyarság egyéb csoportjaihoz hasonlóan az egyház dominál, majd a család válik a nyelvhasználat és ezen keresztül az anyanyelv megőrzésének leggyakoribb színterévé.

LANGUAGE ATTITUDES AMONG THE HUNGARIAN POPULATION IN VOJVODINA

This language-attitude concerns the outlook of the Hungarian population in Vojvodina towards their mother tongue and the Serbian language. The sociolinguistic researches encompassed how the respondents graded the languages according to degree of attractiveness, usefulness and prestige. The data gathering was based on stratified sampling through the questionnaire method, in the course of which we applied the following independent variables: gender, Bačka (Bácska) and Banat (Bánát), local majority Hungarians and local minority Hungarians, as well as level of education and age of life, and reached a conclusion which proved or rejected our hypothesis. The exposé sums up the results regarding the above mentioned variables. It also indicates, on the basis of the studied language material, that the language of

communication mostly depends on the partner's command of language. As a further consequence, it is revealed that Hungarians in Vojvodina have a positive attitude to both the Hungarian and the English language. Regarding the choice of language, the exposé looks at all the Hungarian population living outside of Hungary, sums up and surveys the similarities and differences.

Keywords: linguistic attitude, bilingualism, place/situation and prestige of the Hungarian language, dependent and independent variable, gender, age (of life), educational level, Bácska and Bánát, settings of language use

UTASI CSILLA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszék
csilla.utasi@gmail.com**A 16. SZÁZAD SZÉPPRÓZÁJA (HELTAI GÁSPÁR
SZÁZ FABULÁJA A KORABELI SZÓRAKOZTATÓ
OLVASMÁNYOK TÜKRÉBEN)***16th Century Artistic Prose
(A Hundred Fables by Gáspár Heltai as Mirrored
in Contemporary Escape Literature)*

A 16. század magyar szépprózája (Heltai Gáspár *Száz fabulája* a korabeli szórakoztató olvasmányok tükrében) című doktori értekezését áttekintő exposéjában a szerző a korpusz korábbi, ideologikus és vulgáris marxista megközelítésmódjaitól eltérő, új értelmezési javaslattal áll elő. A 16. századi interpretációs szokások és a korabeli kulturális kontextus figyelembevételével a választott korpusz szinte teljes egésze elhelyezhető Heltai Gáspár kiadópolitikájának keretében. Az egységében szemlélt életműben a polgári mentalitás a szövegszervezést is mélyen befolyásoló tényezőnek bizonyul.

Kulcsszavak: a 16. század magyar prózája, ideologikus megközelítésmódok, Heltai Gáspár, a kolozsvári hitújítás, polgári mentalitás.

Dolgozatomban a 16. századi magyar prózaművek egy részét értelmezem újra. A korpusz vizsgálatát az teszi sürgetővé, hogy a művekről negyvenhét éve megfogalmazódott irodalomtörténeti vélemény a kommunista diktatúra hivatalos irodalomtörténetének aktualizáló jegyeit viseli. 1963-as monográfiájában Nemeskürty István a régi magyar próza újraértékelését végezte el: a 16–17. század heterogén tartalmú könyvterméséből a „szépirodalmi igény-nyel készült” köteteket válogatta ki, kötetében nagy ívű kibontakozás-folyamattal szemléltette, hogy a magyar irodalomban a 16. században az idegen minták szó szerinti átültetéseit idővel hogyan váltották föl a forrásművek önálló betétekkel bővített átiratai, végül pedig hogyan születtek meg az eredeti, szépirodalmi formálású munkák. Az eredetiség ismervét azonban ő az osztályharc egykori helyzetének hű tükrözésével egyenlítette ki. Az általa

felvázolt fejlődésív abból az okból is mélyen problematikus, mert az eredetiség elvének az imitációt középpontba állító 16–17. században a legcsekélyebb értéke sem volt. Az ideológiát kiszolgáló értelmezésben az ideológia hatalmi tekintélye hosszú időre mozdíthatatlanul rögzítette a művek keletkezési körülményeiről, befogadásáról kialakult tudást.

Az Akadémiai kézikönyv fejezetének szerzője, Varjas Béla a tágabb szépirodalmi anyagból hét munkát különített el, a bennük megnyilvánuló reneszánsz polgári, haladó jellegűnek minősített szekularizmus alapján. Heltai Gáspár 1566-ban kolozsvári műhelyében *Száz fabula* címen kibocsátott ezópusi gyűjteményét, az 1572-ben ugyanitt kinyomtatott, középkori eredetű kerettörténettel ellátott exemplumgyűjteményt, a *Ponciánus históriáját*, a Heltai halála után a kolozsvári nyomdában megjelent, Leo Archipresbyter 10. századi. Pszeudo-Kalliszthenész regényén alapuló munkájának, a *Historia prelii*nek magyar fordítását: a *Nagy Sándornak históriáját*; a szintén középkori eredetű, latin mű átültetését, a *Salamon királynak, az Dávid király fiának Markalffal való tréfabeszédeknek könyvét* (1577); valamint a Synesius Cyrenacus görög püspök tréfás encomiumának latin változatát átültető, *A kopaszságnak dicsőitit* (1589). A korpuszba tartozik a *Ponciánus* 1573-ban Bécsben, Heltai könyvétől független, Sygrieniusnál megjelent fordítása is, s a Debrecenben Laskai János iskolamester 1592-ben Joachim Camerarius latin fabulagyűjteménye alapján kiadott Aesopus-életrajza is, *Az Aesopus életéről, erkölcséről, minden fő dolgairól való história*. A felsorolt művek egyetlen kivétellel a protestáns állammá váló Erdélyi Fejedelemséghez tartozó, reformációt végrehajtó városok nyomdáiban láttak napvilágot.

Többségük Heltai Gáspár kiadói programjának összefüggésében vizsgálható. Könyvkiadói tevékenységének valamennyi szakasza a kolozsvári reformáció és a korai konfesszionalizáció vonzáskörében bontakozott ki. Közösségét követve háromszor váltott hitet. A vizsgált munkák a jó halálra fölkészítő *Vigasztaló könyvecske*, a Szentírás fordításának folio formátumú kötetei, a keresztény kegyesség hiányosságait ostorozó oktáv formájú munka, *A részegségnek és tobzódásnak veszedelmes voltáról való Dialogus*, a fejedelmi megrendelésre készült, a neofita buzgalomával íródott, az 1571-ben névtelenül megjelentett antitrinitárius propagandamű, az Antonio del Corro vagy Casiodoro de Reyna latin munkáján alapuló *Háló* és az ún. Avenarius-féle imádságoskönyv, a legelterjedtebb németországi imakönyvön alapuló *Imádságoskönyv* sorába tartoznak.

A művek elsődleges kulturális környezetét, az erdélyi hitújítás folyamatát, különösképpen az antitrinitárius mozgalom fejezeteit az elmúlt évtizedekben a társtudományok új eredményeire támaszkodó, átfogó tanulmányok és mo-

nográfiai tárták föl. Az új, eszmetörténeti szempontú szakirodalom a kolozsvári prédikátorszerző működésének legfőbb vonásaként bizonyos mértékű konformizmusát emelte ki. A korabeli Erdély viszonyai között egész életében szembesülnie kellett a reformáció egyéni útkeresőinek gondolataival, sőt alkalmanként e radikálisan gondolkodók személyes jelenlétével is. Heltai következetesen elutasította a városi szerveződés értékrendjét és fennállását veszélyeztető eszméket. A bizalmatlanság polgári értékrendjéből következett.

A múlt század hetvenes éveinek német történetírása több nézőszögből vizsgálta a folyamatot, melynek során a késő-középkorban a városok autonómiája a szakrális területére is kiterjedt. Az autonómia kiszélesedése során a nyugat-európai városok magisztrátusai hatalmukat a *communitas* területén működő, eredetileg az egyház szerveződésébe integrálódott intézményekre is átvitték, a magisztrátusok a városi közösség üdvéért is felelős szervezetté alakultak át. Bernd Moeller szerint az önelvűség kibővítésében a középkorban kialakult polgári mentalitás játszotta a legnagyobb szerepet. A polgárok életterületet, a földi zárandoklat helyszínét a *corpus christianorum*ot kicsiben megtestesítő szervezeti keretnek – üdvközségnek – érezték. A földi zárandoklat helyszínére, a városi létre az örök üdvösséget biztosító szociális képződményként tekintették.

A kolozsvári reformáció evangélikus és szakramentárius szakasza belső feszültségek nélkül zajlott le, az antitrinitárius dogmatikai álláspont elfogadása azonban hosszú évekre megosztotta a közösséget. A meghasonlás egyik oka abban kereshető, hogy a törekvéseiket a reformációt betetőzésének tartó erdélyi antitrinitáriusok a városi közösség szintjénél átfogóbb módon gondolták újra az egyházi szerveződést.

Kérdésként merül föl: ilyen szerepe lehetett az irodalmi műveknek a reformációt végrehajtó városi környezetekben? A művek a morális magatartás kialakítására szolgáltak. A pogány irodalom helyét a reformáció nagy európai központjainak vezetői jelölték ki. A teljes értelmezési tradíció hitelét kétségbevonó, a Szentírás egyedüli tekintélyként elismerő, hamarosan az egyházszerzés és az új egyházak episztemológiai igazolásának feladatával szembesülő reformátorok számára az antik és általában a pogány irodalom helyének és jelentőségének kijelölése éppen abból az okból volt hatalmi kérdés, mert a reformáció a biblia-hermeneutikai fordulata az egész korabeli kultúra átalakítását célzó humanista renovációra épült. A humanista szellemiségű művészeti fakultásokon a 16. század elején Észak-Európában a logikát felváltotta a skolasztika logikára alapozó érvelésmódtól eltérő, dialektikusként meghatározott vitamódszer. Barbara Bauer megállapítja, hogy a Szentírás igaz értelméről és a keresztény dogmák fő pontjairól való egyet-

értés késő-középkori megingásával a szigorúan logikai demonstráció esélyét veszítette. A reformációt megelőző időszakban a hit alapelveit és a bibliai helyek hitelét megkérdőjelező, a hitről való polémiák számára questiones formájában rendelkezésre bocsátó kételyek (dubia) kiszélesedett választékát is a cicerói topikában gyökerező dialektika módszerével alkották meg a vitázók. Az abszolút igazság kétségessé válásával célszerűbbnek látszott az igazság megközelítésekor a vélekedések hitelességük alapján való összevetése. A módszert teológiai kérdések megvitatására is alkalmazni kezdték. A humanista vitamódszerben a skolasztikus disputatio elsődleges célját, az igazság megállapítását az ellenfél álláspontjának a „sedes argumentorum” segítségével való cáfolata váltotta föl. A verum-ot a hihető (probabile) és a közvélekedés (opinio) ismérve, a bizonyítást (demonstratio) pedig a közhelyek (loci communes) alapján elvégzett ítéletalkotás (iudicio) helyettesítette. A fiatal Luther az 1518-as heidelbergi disputáció során e módszer miatt váltotta ki a hallgatóként jelen lévő Martin Bucer csodálatát.

Dolgozatomban négy reprezentatív művet értelmezek. A *Dialogus* esetében Sebastian Franck traktátusa volt Heltai Gáspár forrása. Nem tisztázott, hogy a radikális eszmék e képviselője mennyire volt ismert Erdélyben, s mi késztette Heltait arra, hogy az értekezést átültesse. Franck nevére nem hivatkozik. A német reformáció egyik legfontosabb életművét megalkotó gondolkodó, aki az ígért morális megújulás elmaradását látva meghasonlott a lutheri, majd sorra a reformáció többi irányzatával is, s egyik áramlathoz sem csatlakozott, Rotterdami Erasmus. humanista történetírók, pogány klaszszikusok, a corpus hermeticumot közzétevő és kommentáló neoplatonikus szerzők, valamint a késő-középkori rajnai misztika képviselőinek olvasójaként önálló utat járt be. Heltai Gáspár a német szerző korai, 1531-es iratát dolgozta át, melyben Franck a részegséget és a mértéktelenség minden változatát az istenismeretet meggátló mivolta miatt ítéli el. Heltai két polgár, Antal és Demeter egy héten át folyó párbeszédévé alakította át az eredeti értekezés beszédhelyzetét. Antal, aki egykor maga is a részegesek célhébe tartozott, az egyetemes papságról szóló lutheri tanítás értelmében magyarázza el társának, a részegség és a tobzódás az üdvözülésnek mennyire kárára van. Demeter a mű végére testileg-lelkileg újjászületik. A reformáció propaganda-dialógusát adaptálva Heltai az üdvözülés állapotát megvalósulásként ábrázolhatta.

A Kolozsvárt megrázó antitrinitárius forrongás kezdetén 1566-ban jelentette meg ezópusi gyűjteményét, a *Száz fabulát*. Az 1566-tól 1569-ig terjedő időszakban konfliktusban állt az antitrinitárius irányt támogató világi és egyházi vezetőivel. Waldapfel József a gyűjtemény létrehozását Heltai Gáspár személyes lelkiismereti válságából vezette le. Szerinte közössége megbéké-

lését kívánta szolgálni, amikor dogmatikai kérdéseket nem feszegető, bárkit megszólító művet hozott létre. Ismerjük Heltai fabuláskönyvének német mintáját, a 15. század második harmadában keletkezett, a *Német Ezópusszá* vált Steinhöwel-Brant-Mueling-féle gyűjtemény hagyománytörténetét, az átdolgozás szempontjai azonban a műfaj szerteágazó funkciója miatt csupán széles keretben jelölhetők ki.

A mezopotámiai gyökerekre visszavezethető ezópusi állatmesének az ókortól kezdve folyamatos, bár árnyalatokban eltérő funkciója és használata volt. Görög retorikai felfogása szerint olyan fiktív történet, amelyből igazságra lehet következtetni. A fabulaanyag bölceleti és más munkák állításait megvilágító betétszövegekként, majd a szónokok és más szerzők munkáját segítő, repertóriumszerű gyűjtemények formájában maradt ránk. Kezdetől iskolai tananyag volt. Rómában a satura műfajának betétje. Quintilianus tanúsága szerint oktatási célokra is használták. A római császárkorban három szerző, Phaedrus, Babriosz és Avianus a hellenisztikus magasköltészet ismérvei szerint kötetekbe rendezte az aesopusi anyagot. A keresztény episztémének és a hét szabad művészet rendszerének ötvöződésével egyfelől tovább örökítődött a forma iskolai használata, másfelől az anyagnak a műfaj eredendő amorálisát korrigáló keresztény morális és allegorikus értelmezései születtek. Anyanyelvű változatai a latinul nem tudó szerzetesek morális megújulását szolgálták. Némiképpen eltérő funkciót töltenek be a humanista és protestáns fordítások. A kora-újkorban a vulgáris nyelvű irodalom funkciói sohasem pontos megfelelői a latin nyelvű szerepnek. A szerzők paratextusaikat úgy fogalmazták meg, hogy a latin és a vulgáris nyelvű diskurzusok hatáslehetőségeinek eltérését figyelembe vették elméleti megállapításaik megszövegezésekor.

A protestáns fabula kizárólag evangélikus környezetben virágzott. A nagy wittenbergi reformátorok közül Melanchthon a műfajnak a latin műveltségben betöltött oktatási szerepéről nyilatkozott meg, a különböző helyzetekben, világi és egyházi szónoklataiban elmondott meséit részletesen számon tartja a szakirodalom.

A Luther fabulairó tevékenységéről és elméleti szövegeiről keletkezett friss szakirodalomban arra került a hangsúly, hogy miközben a latin hagyományban kialakult alapvető műfajjegyeket elismerte, a fabula és általában a fikció antropológiai formáló erejét skolasztikus érveléssel az általa hitbizonyossággént megtapasztalhatóként tételezett ontológiai igazság (*verum*) kategóriájával közelítette meg. Hans-Joachim Ziegeler tanulmányában kiemeli, hogy egyetlen mű fikcionalitását sem döntik el szövegszerű jelzései, a jelzések fölismeréséhez szükséges a befogadó kulturális háttere, tapasztalata

vagy a tekintélyek révén megerősített tudás is. Luther a művelődés erőteljes átalakulásának időszakában élt, a fikcióról kifejtett gondolatai ezért Ziegeler véleménye szerint az igazság és a fikció viszonyát újrastrukturáló kora-újkori változások adott pillanatát jelenítik meg paradigmatikusan.

A fikcióról vallott nézeteit Luther a reformáció legenda-vitájához hozzájáruló iratában és a már említett fabuláskönyv előszavában fejtette ki. Luther Aranszájú Szent János legendáját 1537-ben, Wittenbergben, Hans Lufft könyvsajtójában huszonnégy ironikus margináliával és kísérő szövegekkel együtt jelentette meg. Az utószóban „hazugságtraktátust” közöl és egyúttal a fikció igazolását is adja. Értekezésében kétféle hazugságot különböztet meg. Mint írja, egyesek tréfálkozva lódítanak, ezekkel az ártalmatlan hazugokkal állnak szemben az igazi hazudók, akik komolyan végzik tetteiket, meg akarják csinálni és károsítani embertársaikat. Az utóbbi hazugságot is kétféleképpen lehet azonban művelni. Az első fajta, az emberi hazugság csupán testi kárt okoz. Földi jóért teszik, az okozott kár ezért előbb-utóbb fölfedi. Nem így áll a dolog az ördögi hazugsággal, amely lelki dolgokban állít hamisat, ez örök és orvosolhatatlan kárt okoz, mert elrejtett marad.

A legenda bírálata és tisztelete korántsem zárja ki egymást. Az ördögi hazugságokat nem tartalmazó legendát Luther hasznosnak ítélte. A legenda üdvöztető példa és vigasztalás, biztatás az egyetlen boldogító, szerető igazság, Krisztus felé fordulókat számára, akik a szentek szavait és tetteit meg tudják különböztetni a hazugságtól. A szövegek hatása azonban e fölismerések fényében bizonyos értelemben irányíthatatlanná válik. Luther értelmezési alaptapasztalataként kell megjelölnünk, hogy a legenda és általában az irodalom jelentésbeli bizonytalanságát hatásesztétikai jellegüként tételezte.

Az okozott kár fogalmának bevezetésével a legendát minden valóságvonatkozásától megfosztott, a befogadó szempontjából negatív fikciós jelleggel felruházott nyelvi alakzatként határozta meg. A tréfás hazugságok ugyanakkor hatásukban nagyon közel kerülnek az ezópusi állatmese hatásához. A fabulának a hasznos mulatság a célja, ennek ellentéte az öncélú szórakozás és nevetés (Kurtzweil und Gelechter). A fabula, a legendához hasonlóan a költött (ertichtet) műfajok sorába tartozik, a mesemondó életrajzát előszavában Luther *Legenda Esopi*-ként említi.

A szerzőknek a fabula esetében az irodalmi szöveg révén való cselekvés két eltérő válfajára nyílt lehetőségük. A hatásszándék döntötte el, hogy az irodalmi és a morális szférában azonos értékrendszert érvényesítettek-e.

A német evangélikus fabulaszerzők, Erasmus Alberus és Burckhard Waldis köteteket általános használatra jelölték ki. Referenciális részletek sokaságával próbálták meg kiküszöbölni a szövegek hatásesztétikai bizony-

talanságát, az értelmezések során azonban nem jártak el szisztematikusan, hiszen a nyugat-európai könyvkultúra viszonyai között kötetük szerteágazó használatával kellett számolniuk. Heltai elkülönítetten kezelte a szöveggel való cselekvés két lehetőségét. A befogadással járó határesetetiekai bizonytalanságot tartalmi összefüggések kialakításával és a mesék címzetteinek kijelölésével számolta föl, az értelmek megfogalmazásakor pedig a polgári mentalitás értékrendjét érvényesítette.

Azzal egy időben, hogy 1571-ben a dogmatikai útkeresést a katolikus fejedelem Báthory István cenzúrarendelete megfosztotta a nyomtatott szó nyilvánosságától, a kiadókban népszerű históriák és Heltai esetében ezeknél igényesebb történeti munkák láttak napvilágot: históriás ének gyűjteménye, a *Cancionale* és a *Krónika az magyarok dolgairól*. Heltai Gáspárt 1574-ben idős korában elragadta a pestis, özvegye, majd fia vezette a nyomdát. Az erdélyi nyomdákat ebben a korszakban verses históriák füzeteinek sokasága hagyta el. A verses históriák iránti megnövekedett érdeklődést az officinák vezetőinek anyagi érdekeivel magyarázta a szakirodalom. Ebben az elképzelésben azonban hallgatólagosan továbbra is ott kísért a modern befogadásmód visszavetítése. A fejedelmi cenzúrarendelet hatására a reformációt a konfesszionalizáció megállapodottabb helyzete váltotta föl a városokban. A beállt körülmények között immár nem az új eszmék elfogadtatása volt az irodalmi művek feladata, hanem a polgári identitás megerősítése. Ezt a feladatot látja el a Heltai műhelyében megjelent két munka, a *Ponciánus históriája* és a *Salamon és Markalf* is. A konfesszionalizáció kezdetének viszonyai magyarázzák a verses história-műfaj efemerségét is: a 16. század után népszerűsége csökkent. Más típusú kegyességi művek keletkeztek akkor, amikor a dogmák bensővé tételének feladata körvonalazódott.

Legvégül a régi művek megközelítésének egyetlen elméleti kérdésére szeretnék kitérni. Vizsgálódásunk alapjegyének paradoxona abban vonható meg, hogy a 16. századi művek korabeli befogadási szempontjainak rekonstrukciójakor az értelmező nem indulhat ki a 18. század óta létező alaphelyzettel analógiába állítható 16. századi hermeneutikai univerzum létezéséből, az alteritás tapasztalata, a művek megértése azonban a mai értelmező létével azonos hermeneutikai kontinuitás része. Az interpretációs helyzet nyitottságának megőrzését a módszer ismeretelméleti tisztázásánál, egyszer s mindenkorra való rögzítésénél én is fontosabbnak gondolom.

16TH CENTURY ARTISTIC PROSE (*A HUNDRED FABLES* BY GÁSPÁR HELTAI AS MIRRORED IN CONTEMPORARY ESCAPE LITERATURE)

In the exposé of her doctoral dissertation [(Heltai Gáspár *Száz fabulája* a korabeli szórakoztató olvasmányok tükrében), (*A Hundred Fables* by Gáspár Heltai mirrored in Contemporary Escape Literature)] comes forward with a new interpretation differing from the earlier, ideological and vulgar Marxist approach to the corpus. In the light of the 16th century interpretation practices and the contemporary cultural context, practically the entire chosen corpus can be placed within the frames of Gáspár Heltai's publishing policy. In the life work viewed in its unity, civic mentality proved to be a factor which deeply influenced text organization, too.

Keywords: 16th century Hungarian prose, methods of ideological approach, Gáspár Heltai, religious reform in Kolozsvár, civic mentality

**DIPLOMADOLGOZAT
EXPOZÉJA**

BRENNER JÁNOS

Szabadka, Šenoa utca 16/III
brenner.j.janos@gmail.com

A SZÓÖSSZETÉTELI PRODUKTIVITÁS VIZSGÁLATA

*A produktív szóösszetételekre vonatkozó néhány észrevétel
Juhász Erzsébet Határregény című művének nyomán*

*Study on the Productivity of Word-compounding
A few observations on productive compounds on the basis of
Erzsébet Juhász's work Határregény (Frontier Novel)*

A nyelvújítás körülbelül egy évszázados története alatt a magyar nyelv szóállománya számos összetett szóval gyarapodott az addig meglévőkhöz képest. A többnyire német tükörfordítással létrejött új lexikai elemek terjedése fokozatosan odáig vezetett, hogy a szóösszetétellel történő szóalkotás egyre frekvenciátalabb szóalkotásmód lett. Ma már elsősorban összetett szavakkal gyarapodik a magyar szókincs. A szerző dolgozatában erre a jelenségre próbál magyarázatot találni úgy, hogy egy adott korpuszt vizsgálva veszi számba a nyelv különböző lehetőségeit. A korpusz összetételei mögött megbúvó látens logika (tulajdonképpen a minta) feltérképezésével ad választ a jelzős és a jelentéssűrítő összetételek korlátlan termékenységre, és külön hangsúlyt fektet ezen minta aktivizálódására. E minta alaptulajdonsága két N-kategória összekapcsolhatósága és a jelöletlenség, amely lehetőséget nyújt végtelen számú (akár jelentéssűrítő) összetétel alkotására.

Kulcsszavak: összetett szavak, szóösszetételei produktivitás, képző-produktivitás, minta, nyelvújítás, tükörszók, jelzős összetételek, jelentéssűrítő összetételek.

1. A probléma körülhatárolása

A nyelv(ek)ben rejlő újítási lehetőségek egyike a szóösszetételekkel történő szókincsgyarapítás. Ma már e tendencia nyelvünkben egyre fokozottabban érzékelhető. E tény arra ösztönzött bennünket, hogy választ keressünk arra a kérdésre, hogy vajon miért pont ezzel a „módszerrel” élünk. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy e szóalkotási lehetőség milyen szabályoknak, milyen látens mintának „engedelmeskedik”, ezért dolgozatunkban eddig még nemigen tapasztalt nyomatékkal foglalkoztunk a (szó)összetételei produktivitás kérdésével.

A nyelv automatikus adottságait, lehetőségeit, a szóösszetételekkel kapcsolatos problémákat, és tulajdonképpen a szóösszetételi produktivitást egy konkrét korpuszon vizsgáltuk, mégpedig Juhász Erzsébet *Határregény* (JUHÁSZ 2001) című művének összetételein. A produktív szóösszetételeket úgy értelmeztük, hogy azok *termékként* elsősorban a nyelv *belső logikájának* eredményei. Véleményünk szerint a termékenység a nyelv olyan sajátága, amely tulajdonképpen lehetőséget nyújt a lexémák mozgósítására, így újabb és újabb lexikai egységek kialakulását teszi lehetővé. Persze ezek az egységek még véletlenül sem egy kaotikus folyamat termékei, hanem egy „kontrollált”, *látens mintának* az eredményei. Dolgozatunkban tulajdonképpen ezt a minta-problémát jártuk körül alaposan.

2. A vizsgált korpusz – a vizsgálat módja

A választásunk azért esett Juhász Erzsébet *Határregényére*, mert a regény élettörténeteket beszél el a köznyelvhez meglehetősen közel álló hangnemben, világos és tiszta mondatszerkesztésben. E jellemzőkből kiindulva a szöveg egy igényesebbnek tekinthető, beszélt köznyelvi megnyilatkozás-egészhez közelít.

A regény nyelvi vetületei olyan szöveget konstruálnak, amely többé-kevésbé mentes mindenfajta „díszítő”, metaforikus stb. elemtől. Ha ezeket a tulajdonságokat a mű szókészlete felől közelítjük meg, akkor azt tapasztaljuk, hogy csak nagyon ritkán találunk hapaxszerű összetételeket (legalábbis annyit biztos nem, mint Juhász Erzsébet egy korábbi szövegében, a *Műkedvelőkben*¹). Ez a körülmény számunkra azért fontos, mert elsősorban azt vizsgáltuk, hogy a produktív szóalkotási lehetőségeknek milyen megvalósulásai vannak egy hétköznapihoz közelítő nyelvváltozatban.

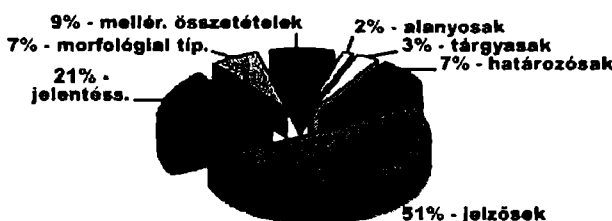
Itt most nem áll módunkban részletezni az egyes nyelvtanok különböző elméleti fejtegetéseit; vizsgálódásunkat elsősorban a MGr. (LENGYEL 2000) szempontrendszerére építettük. Persze strukturális szemléleteknek (KIEFER 1998, KIEFER 2006) is teret adtunk. A szóösszetételek hagyományos két fő kategóriájának – a szervetlen és a szerves – „elcsúsztatásával” alakítottuk ki saját szempontrendszerünket, vagyis a csoportosításokat kisebb-nagyobb megszorításokkal, módosításokkal ugyan, de meghagytuk. Az egyes kategóriák szóösszetételeinek termékenységére azonban külön hangsúlyt fektettünk.

¹ Pl. *porköpeny, kockacsend, (főrc)regény, homokpokol, szellemmozdony* stb.

A MGr. kategóriáit (vö. LENGYEL 2000: 325, az összetett szavak grammatikai csoportjai) alapul véve haladtunk tehát a produktivitás lehetőségét fokozottabban magukban foglaló összetételtípusok vizsgálata felé. Dolgoztunkban először a szervetlen összetételek² jellemzőit vizsgáltuk meg alaposan, majd áttértünk a szerves összetételtípusok részletes elemzésére, és így jutottunk el a két legproduktívabb összetételfajtához: a *jelentéssűrítő* és a *jelzős összetételek*hez.

3. A produktivás lehetőségét magukban foglaló összetételeink

Külön figyelmet szenteltünk tehát a *Határregény* azon összetételtípusainak vizsgálatára, amelyek fokozottabban képesek magukban foglalni a produktivás lehetőségét. Az 1. ábrán szereplő grafikonról könnyedén leolvasható, hogy a *Határregény* jelentéssűrítő és jelzős összetételei milyen arányban fordulnak elő a többi hagyományos összetételi alkategóriához képest:

1. ábra

A műben szereplő összetételek közül összesen 655 lexéma 1130 szóalakját³ listáztuk ki és csoportosítottuk. A grafikon alapján megállapítható, hogy a produktivás lehetőségét korlátlanul magukban foglaló összetételek a listába foglalt egyéb szerves összetételtípus közel 3/4-ét képezik, így ezek kiváló kutatási lehetőséget kínálnak a nyelv (meg)újító jellegének megragadására.

² Itt kell elmondanunk, hogy a szervetlen összetételek produktivitása alig kimutatható, de tetten érhető. E miatt a tulajdonságuk miatt nem foglalkozunk velük részletesen. Hozzá kell tennünk azt is, hogy figyelmen kívül hagytuk, azaz nem tekintettük összetételeknek a földrajzi neveket és az összetett számneveket. Az összetett számneveket az ÚMNY. elméleti megfontolásai alapján ignoráltuk (vö. KIEFER 1998: 269). Az igekötős igéket sem tekintettük (szó)összetételeknek, e probléma részletes kifejtése azonban már egy külön dolgozat témája lehetne.

³ Jelen munkánkban az előforduló szóalakokra nem voltunk tekintettel, csak a lexémáikat vizsgáltuk.

Ebből a megfontolásból az alábbiakban e két kategóriával részletesebben foglalkozunk.

3. 1. *Jelzős összetételek.* A jelzős alárendelések mindegyike termékeny nyelvi folyamat eredménye. Produktivitásukat illetően különösebb megszorításokat nem kell megemlítenünk (kivéve egyet a birtokos jelzőseknél). A folyamat szabadon, korlátozás nélkül működik, erre egyértelmű bizonyíték a *Határregény*beli nagyszámú példa is. Az alábbiakban azonban csak néhány összetételt⁴ csoportosítunk:

a) *Főnévi utótagú jelzős összetételek* – nagyobb kategóriái a következők: *Minőségjelzősek* – pl. *barlangkápolna, kordonhálózat, márványszta, palotasor; Ady-ünnepély; borítólap, evőeszköz, szülőföld; búvkör, nagyháború* stb. A lehető legváltozatosabb példák is megjelennek ezek között az összetételek között: előfordulnak olyanok, amelyek előtagja -i képzős (*útirajz*), vagy éppen önálló szóként nem használatos (*belváros*). Akadnak olyanok is, amelyekről nagyon nehéz eldönteni, hogy jelzős alárendelések vagy jelentéssűrítők (pl. *emlékmise*); *Mennyiségjelzősek* – pl. *kényelvűség, mindennap* stb.; *Birtokos jelzősek* – pl. *emlékáradás, jogfeladás, nyelvérzék, szívspecialista* stb.; *ablakkeret, városháza*⁵ stb.

b) *Melléknévi utótagú jelzős összetételek* – ezek is meglehetősen gyakoriak, és produktív képzésmód eredményei. Itt is megkülönböztetünk *minőségjelzőseket* – pl. *ifjúkori, színmagyar, visszeres, verőfényes* stb. és *mennyiségjelzőseket* – pl. *kétutcányi, húszszázalékos* stb.

A különböző kategóriák példái olykor megtévesztők, hisz több jelzős összetétel akár jelentéssűrítőként is felfogható, elsősorban azért, mert képek komplexebb jelentések hordozására. Éppen ezért talán dolgozatunkban nem követtünk volna el nagy hibát, ha a fent említett *szívspecialista* birtokos jelzős(nek tekintett) összetételt a jelentéssűrítők közé vettük volna föl. Vagyis az összetétel egyszerű birtokos jelzős szó szerkezetté is átalakítható: '*a szív(nek a) specialistája*'; de ha úgy tetszik szerves mondatrészek hozzá-

⁴ Az egyes alkategóriáktól eltekintünk, az egyszerűség kedvéért az összetételeket csak a főbb kategóriákba soroltuk be. Ami egyébként a dolgozatban szereplő példák *tipográfiai megoldásait* illeti, el kell mondanunk, hogy a *Határregény*beli példák félkövérek és dőlt szedésűek, a dolgozatban előforduló más források példái pedig csak döltek.

⁵ A *városháza* jelölt birtokos jelzős összetétel, mivel az utótagon birtokos személyjel van jelen. Ilyen birtokos jelzős összetételek manapság elenyésző számban fordulnak elő nyelvünkben (*bolondokháza, barátfüle* stb.) és nem is keletkeznek újak, sőt az így alkotott összetételek már jelentésváltozáson is keresztülmentek. Mindebből az következik, hogy a *jelölt birtokos jelzős összetételek improduktívak*, a jelöletlenek ezzel szemben teljes mértékben termékenyek.

adásával így is értelmezhető: '*a szív vizsgálatára szakosodott szakember/ orvos*' – azaz jelentéssűrítő összetételnek is felfogható. Persze tévedés lenne azt állítani, hogy például az *ablakkeret* esetében ilyen körülírás nem lenne elképzelhető. A szóösszetételek csoportosításakor azonban mindig arra törekedtünk, hogy az előtag és az utótag közötti grammatikai viszonyt tárjuk fel, vagyis elsősorban szószerkezetekké tudjuk átalakítani őket.

3. 2. *Jentéssűrítő összetételek.* A feljebb elkezdett gondolatmenetet már itt folytatjuk. A jelentéssűrítő összetételek elő- és utótagja között – noha alárendelő jellegűek – a viszony minősége pontosan nem határozható meg, mert szintagmakapcsolatokra, szervesen összefűződő mondatrészletekre vezethetők vissza. Ennek igazolására jó példa a *Határregény*ből származó *békeszerződés* összetétel, amelynek birtokos jelzős szintagmává alakítása nem érvényes, vagy legalábbis nem fedné a valóságot: ** a béké(nek a) szerződése*. Azaz itt már valamilyen komplexebb valósággrészletet ágyaz (tömörít, sűrít) magába a *formailag jelöletlen összetétel*.

Ma már egyre több olyan összetett szó lát napvilágot, amelyek (alkotó) tagjai között jelöletlen a viszony (lásd például a jelzős alárendeléseket is!), vagyis két ragtalan, jeltelen szó összekapcsolásával keletkeztek. Természetesen a *Határregény* is bővelkedik efféle jelöletlen, jelentéssűrítő összetételekben. Ezeknek a szóösszetételeknek két nagy típusát különböztettük meg:

a) *Tisztán jelentéssűrítést magukban foglaló összetételek* – akadnak közöttük például olyanok, amelyek *többszörös összetételek*: *anyanyelvélmény* stb.; *egyedi, stiláris többletjelentést magukban foglalók*: *fényár, kísértetmúzeum* stb.; *hétköznapi használatúak*: *hintaszék, karóra* stb.

b) *Hasonlító jelentéstartalmat hordozó összetételek* – szófajukat illetően lehetnek: *főnevek*: *úloompanoráma, vihariram* stb. és *melléknevek* *vérvörös, világnagy* stb.

4. A minta fogalma, a jelöletlenség és a jelentéssűrítés kérdései – következtetések

Már utaltunk arra, hogy termékenységen elsősorban bizonyos látens *minták* működését értjük, ehhez a megállapításhoz részben az ÚMNy. terminológiai bázisát is alapul vettük. Így produktivitáson elsősorban egy adott minta termékenységet értjük, pl. az N–N mintáét – hisz a fenti összetételekben többnyire két főnév kapcsolata alkotja az összetételt. Az eddig megjelent különböző nyelvtanok, segédkönyvek elméleti hozzáállásai azonban a *minta* terminust poliszémimé tették.

4. 1. *Mintafelfogások.* A *minta* terminussal él már a MMNyR. is, azaz a „kész minták alapján való” összekapcsolás lehetőségében (is) látja az össze-

tételek (*motorszerelő, fejfájás, hérfeszültség*) kialakulását, de konkrétan nem határozza meg a minta szó jelentését. Pár sorral lejjebb „összetételi módnak” minősíti nyelvünk ezen lehetőségét.

E lehetőséget a MMNy. már *tudatos összekapcsolás*nak minősíti, és a MMNyR. által is körvonalazott gondolatokhoz hasonlóan a mondatban létrejövő szóösszetételi folyamat *analógiájával* hozza összefüggésbe. A MGr. is „*tudatos szóalkotással létrehozott*” („szabályokkal létrehozott”) szavakról beszél, amelyekhez a „véletlenszerűen”, „maguktól” (tulajdonképpen a mondatbeli együtthasználát során) kialakulók csak lazán kapcsolódnak.

Nyilvánvaló – alapul véve a MMNyR. fejtegetéseit is –, hogy például a nyelvújítás idején beáramló jelentős mennyiségű tükörszó⁶ kialakított nyelvünk rendszerében egy olyan kezdetben még látens mintát (pl. N–N), ami aztán valóban „megtanított bennünket arra” – B. Lőrinczy Éva szavaival élve (vö. B. LŐRINCZY 1960: 70) –, hogy ilyen mintának engedelmeskedő összetételeket ma is nagy számban alkothassunk. Így a minta maximálisan produktív lesz.

Noha „tanítás”-t emlegettünk, ez véleményünk szerint még véletlenül sem egyenlíthető ki valamifajta *tudatos szóalkotási* mechanizmussal. A minta alkalmazásának tudatosságát nem tartjuk adekvátnak. Ha azonban a „tudatosság” ’szabályokkal való leírhatóság’-ot jelent, akkor már lehetséges szóalkotásról beszélünk. (A gondolatmenetet lejjebb folytatjuk.)

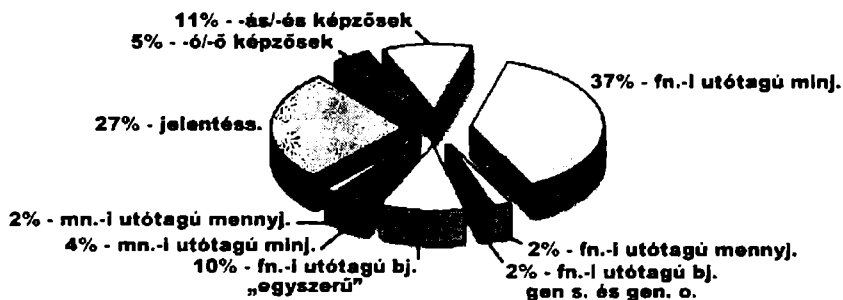
Úgy véltük, hogy a produktív minták meghatározása nem lehet feladatunk, a produktívnak tekintett összetételek listába foglalásához a MGr.-ra és az ÚMny.-ra támaszkodtunk. Nem kívántunk továbbá állást foglalni abban a kérdésben sem – az ÚMny. nyomán –, hogy az *-ás/-és* utótagú összetételek félrevezetők-e, és hogy esetleg nem az N–N minta termékenységet bizonyítják. Az viszont egyáltalán nem kérdéses, hogy *-ás/-és* utótagú szerves alárendelő összetételeinkből sok van (lásd a velük kapcsolatos kérdéseket lejjebb).

4. 2. *Produktivitás és szófajtság – a deverbális képzés mint attribútum.* Ami az összetételek szófaját illeti, a *Határregény* összetételeinek vizsgálatakor dolgozatunkban arra figyeltünk föl, hogy az igék „nem szeretnek” összetételekben előfordulni. Ez abból a tényből is következik, hogy fontosabb szerepük van: a mondat alapstruktúráját szervezik meg. Vizsgálataink alapján a szerves lexémák vonatkozásában az igék aránya alig érte el az 1%-ot, jelenlétük szinte kimutathatatlan. Ami az *-ás/-és*, valamint az *-ó/-ő* képzős származékokat illeti,

⁶ Ezen összetételek zöme két főnév kapcsolata volt (*délkör, színház, szempont, emlékkönyv, bankjegy, nyugdíj* – hogy csak párat említsünk). Terjedésük, elszaporodásuk odáig vezetett, hogy a nyelvújítás idején oly kedvelt szóalkotási mód, a szóképzés háttérbe szorult, és a szóösszetétellel létrehozott szavak száma viszonylag rövid idő alatt megnőtt.

megállapítható, hogy szép számmal akadtak, vagyis a deverbális képzést követően az ige végül is produktív összetételi lehetőséget⁷ alkot.

Egyébként az -ó/-ő képzős utótagú összetételekhez képest majdnem kétszer annyi N. V._{-ás/-és} (esetleges) mintának engedelmeskedő produktív összetételre bukkantunk a *Határregényben*. Megvizsgáltuk azt is, hogy az efféle alakulatok milyen arányban fordulnak elő a többi – a MGr. által produktívnak és gyakori-nak tekintett – összetételhez képest (az egyes csoportokat lásd a grafikonon).

2. ábra

A 2. ábrán szereplő grafikonon jól látható, hogy a termékeny és gyakori összetételek közel egyötöde -ás/-és valamint -ó/-ő képzős, vagyis kijelenthetjük, hogy az ige a deverbális képzést követően igen produktívan vállalnak szerepet a szóösszetételek kialakításában.

4. 3. A jelöltség mint attribútum. Az összetett szavak jelöltségével különösképpen nem foglalkoztunk. Ennek két oka van. Az első indokunk az, hogy a MGr. a ragok megmaradását tömbösödésnek, ragszilárdulásnak tekinti, nem pedig a szintaktikai viszony jelölésének. A MGr. szerint a grammatikai viszony „jelölése” a szóösszetételekben nem kötelező művelet (vö. LENGYEL 2000: 327). Másodsorban azért nem foglalkoztunk a kérdéskörrel, mert mint az az összegyűjtött példáinkból kiválóan látszik, a produktív és gyakori összetételek között elenyészően kevés a jelölt összetett szó (kivéve a határozós alárendeléseket, lásd az említett példákat). Napjainkban tehát az összetételek

⁷ Függetlenül attól, hogy épp mely minta termékenységet „bizonyítja” a deverbális képzés, illusztrálásképpen a következő -ó/-ő és -ás/-és képzős példák sorolhatók föl: *gonosztevő, sorsfordító* – a tárgyas alárendelések közül: *földönfutó, kézenfekvő; együttérzés, kétségbeesés* – a határozós alárendelések közül: *emlékáradás, házasságkötés* – a birtokos jelzős alárendelések közül stb.

jelöletlensége „kötelező” érvényű,⁸ így a ragos előtagú összetételek értelem-szerűen mind improduktívak. Ebből az következik, hogy *egy meghatározott – termékeny – minta kötelező alaptulajdonsága a jelöletlenség is*.

4. 4. A minta mint „mélyszerkezet”. Visszatérve a 4. 1. alfejezet elején elkezdett gondolatmenethez, szeretnénk kiemelni, hogy számunkra nem egy-értelmű a MMNyR. szerint megfogalmazott „kész minták alapján való” össz-szkapcsolás. Elsősorban azért, mert ezen a tankönyv már *meglévő összetett szavak alapján* létrejött szóösszetételt ért, és nem valamilyen látens struktúra szerint szerveződőket (legalábbis meglátásunk szerint). Vagyis például a *fej-fájás* összetétel „meglétéből” következne ezek szerint a *bérfeszültség*, vagy mondjuk az *atomreaktor*, illetve a *rendszerbusz-órajel*⁹ stb. összetett szó. Az említett összetételek alakjában, de elsősorban jelentésükben óriási különbségek merülnek fel. Vagyis a „felszínen”, az összetételek viselkedésében semmilyen analogikus hatás nem feltételezhető,¹⁰ az *összetételek „mélyén” azonban ott van az N–N minta*.

⁸ Ma tehát olyan összetételek kialakulására mutatkozik „igény”, amelyek a „kevés-sel sokat mondó” elvnek felelnek meg. De ez nemcsak az éppen kialakuló összetételeinkre igaz, amelyek még talán a neologizmusok közé tartoznak, hanem a *Határregényben* szereplő – akár hétköznapi – összetett szavak zömére is. (Persze a 19. század végén és a múlt század elején ez a „lehetőség” egyértelműen kerülendő volt. Simonyi Zsigmond egyik rövid cik-kében határozottan elutasítja például a „mindennap olvasható” *észjárás* összetételt („*furcsa észjárásuk van*”). Helyes viszont szerinte az *esze járása* kapcsolat („*esze járásának próká-tori kanyarodásait*”). (Vö. STEINER 1873: 313–14))

⁹ A *fejfájás*, a *bérfeszültség* a MMNyR. példái, az *atomreaktor* és a *rendszerbusz-órajel* a miénk.

¹⁰ Fontos megemlítenünk, hogy a MGr. a *szóképzés* vonatkozásában már nem beszél korlát-lan szóalkotói lehetőségről, sőt a képzők jellemző sajátosságainak egyikeként a „korlátozott termékenységét” jelöli meg – kivételek az *igenévképzők*, az *-ás/-és* főnévképző, a *-at/-het* képző, a műveltető képző stb. (vö. LENGYEL 2000: 309). A MGr. továbbá azt is hozzáteszi, hogy a szóképzés ma már egyébként sem sorolható a „legaktívabb” szóalkotásmódok közé (vö. LENGYEL 2000: 317). Ez utóbbi megállapításból egy másik fontos tény is következik: véleményünk szerint is a szóképzés *nem tudatos szóalkotási eljárás*, hiszen a nyelvhasználók számára egy többé-kevésbé „könnyen megfogható”, zárt (képző)rendszer áll rendelkezésre (pláne, ha csak a körülbelül 20 produktívnak tekintett képzőre gondolunk). Vagyis mi is afelé hajlunk, hogy a képzőkkel történő szóalkotás a *hasonló alaki felépítésű és jelentésű szavak analógiáján alapuló ösztönös szóalkotási mód*, hisz az analógia ilyen csekély számú egység esetén akadálytalanul működhet (a *cukrászda*, *uszoda* stb. *analógiájára* automatikusan ké-ppezhetjük például a *fénymásolda*, *böngészde*, vagy a még extrémebb *gombócda*, *x-elde* sza-vainkat.) A szóösszetételek többségénél más a helyzet, ugyanis az összetételi tagokban „vi-lágosabban” kódolt a jelentés, de a „forma” igen eltérő. Ez – úgy gondoljuk – magyarázatot adhat arra, hogy a szóösszetétel jelenleg a legfrekvenciáltabb szóalkotásmódunk közé tartozik, és egyben köt bennünket a hagyományos leíró grammatikák elveihez. (A „régőbbi” *részgyvi* és az „újabb” *lézerágví* összetételek között sem feltételezünk analogikus hatást.)

5. A szóösszetételi produktivitás, a nyelvi változás és a minta összefüggés-rendszere

A jelentéssűrítő összetételek, mondhatni, a legtisztább példái a jelentés és a „forma” sűrítésének, így nem véletlen, hogy elméleti síkon ezekkel foglalkoztunk a legtöbbet. E tulajdonságaikból fakadóan utalnunk kell B. Lőrinczy azon megállapítására, hogy a jelentéssűrítő összetételek akkor terjedtek el nagy számban, amikor „gyors nyelvi megoldásra” (vö. B. LŐRINCZY 1960: 74) volt szükség. Tulajdonképpen ma is „gyors megoldásokat” keresünk például a számítástechnika szakszókincsének lefordítására, magyarosítására (vö. BRENNER 2007).

A produktivitás – véleményünk szerint – két megközelítési móddal értelmezhető. Egy tágabb meghatározás alapján minden olyan nyelven belüli, szabályozott folyamat, amelynek eredménye egy *adott nyelvi produktum*. A szűkebb értelmezés szerint a nyelvi változás szükségszerű velejárója, olyan tényező, amely építő jellegű, és amely egyben a nyelv változékonyságát, változtathatóságát indukálja. Mint ilyen immanencia, természetesen áthat(hat)ja a nyelv grammatikáját (nyelvtanát), de érinti annak szókészletét is. A produktivitást elsősorban a lexémákra vonatkoztattuk, és persze a szóösszetételekre. Vagyis a témából fakadóan produktivitáson¹¹ azt a folyamatot értjük, amelynek eredményeképpen egy új nyelvi/lexikai egység – azaz (összetett) szó – jön létre.

A számos példa elemzése után tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy a produktivitás szükséges velejárója, alapja egyfajta nyelvi (akár kognitív értelemben is veendő) *minta*, amely lehetővé teszi új szavak alkotását. A „lehetőség” pedig egy a külső világ változása, szüntelen (meg)újulása következtében megformálódó „kényszer” következménye. A világ változása tehát magával hozza a nyelv változását is, de erre a változásra elsősorban a szókészlet reagál. A szókészlet – a „kényszernek” eleget téve – állandó, gyors változást mutat, különösen a mai tendenciákat szem előtt tartva. Úgy gondoljuk, a változás ténye befolyásolja a nyelv „mélyebb” struktúráját is,

¹¹ Az OH. a teljes szóösszetételi folyamatot „nagyon produktívnak” minősíti – nyilván ezen az „éppen születő” összetételeket érti, és ezek szerint nem sorolja ide a szervetlen szóösszetételeket. Nyilvánvaló az is, hogy más aspektusokból vizsgálja a produktivitást, mint mondjuk a MGr. Azokat a nyelvi jellemzőket, tulajdonságokat, változásokat veszi figyelembe, amelyek – mondhatni – az összetétellel válásban csapódnak le. Ilyenek a már említett *jelentésváltozás*, a *jelölletlenség* és a *hagyomány*.

vagyis a nyelv *flexibilis* mivolta „beengedte”¹² működésébe a *két jelöletlen szó* összekapcsolásának lehetőségét, azaz szerkezetébe felvette a *minta látens logikáját*, amely alapján aztán újabb szóösszetétel-sorozatok „gyártását” is lehetővé tette.

Ez a *látens logika* ma már bonyolult tudattartalmak kifejezésére, magába zárására meglehetősen *produktív nyelvi folyamatot* alkot. Elég, ha az általunk vizsgált szöveg címére (*Határregény*¹³) gondolunk, amely – némi túlzással – szinte a teljes szüzsét képes magába olvasztani. Valahogy úgy viselkedik a szöveg is, mint a „cím-összetétel”, amely annak úgymond jelölője. Juhász Erzsébet posztumusz műve ugyanis egy kisregény formába „gyömöszölt” nagyregény: egy nagy, szerteágazó családregény (is). Ezen tulajdonságot jobb esetben csak a nagyobb műformák képesek magukba ágyazni. Az alkotói megoldások, a narráció ebben a szövegben olyan lehetőségeket feszegetnek, amelyek egyedülállóak a vajdasági magyar irodalomban. Kisregénybe van itt foglalva a „családáradás”, a közép-európai kultúrkör és emlékezet határok nélküli (Linz, Pozsony, Szeged, Szabadka, Újvidék, Temesvár), szinte már végtelen kontextusa stb. De nem akarjuk ennyire absztrahálni a produktivitással kapcsolatos észrevételeinket, mindenesetre mind a szöveg címe, mind pedig a szöveg a sűrítettség kiváló metaforájaként is értelmezhető, felfogható.

6. Záró gondolatok

Mivel véleményünk szerint a szóösszetétellel történő szóalkotás jelenleg egyértelműen vezető pozícióban van minden más egyéb módhoz képest, ezért úgy gondoljuk, hogy a hagyományos grammatikáknak is fokozottabban kellene figyelembe venniük a produktivitást (is) mint nyelvi műveletet. Emiatt fontosnak tartjuk a strukturális és a hagyományos nézetek együtt látá-

¹² Mint már arról szó volt, a jelöletlen összetételi mód sokáig heves vitákat gerjesztett, viszont Deme és B. Lőrinczy is arra hivatkoztak (vö. B. LŐRINCZY 1960 és DEME 1953), hogy ez a szerkesztésmód nem volt idegen nyelvünk szellemétől. Vagyis valamilyen oka biztosan volt annak, hogy a jelöletlen összetételfajták különösebb gond nélkül képesek voltak meghonosodni nyelvünkben. Ezt szerintünk az is alátámasztja, hogy a nyelvben teljesen rendszeridegen változások nem következnek be. Deme szerint egy „csírájában már meglévő” új magyar szóalkotásmód kapott erőre elsősorban a német nyelv hatására a nyelvújítás során. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nyelvújítás ideje alatt ez a szóalkotási lehetőség, a minta tulajdonképpen aktivizálódott, s ma már nyelvünk érzékelhetően *aktív komponense*.

¹³ A minta nemcsak köznyelvi egységek, hanem hapaxszerű alakulatok alapját is képezi. A *határregény*, *kordonhálózat*, *emlékáradás*, *kísértetmúzeum* stb. összetételekre gondolunk itt elsősorban.

sát, illetve együtt láttatását. Már csak azért is, mert így az általunk oly sűrűn emlegetett *minta* terminus jelentése és szükségessége élesebben körvonalazódik. Ebből következően a *Határregény* szóösszetételeit dolgozatunkban két nagy főkategóriába soroltuk: az *improduktív műveletekkel keletkezett összetett szavak* csoportjába (ezen összetételekkel jelen munkánkban nem állt módunkban foglalkozni) és a *produktivitás lehetőségét magukban foglaló összetételek* csoportjába. Végül arra a következtetésre jutottunk, hogy a hagyományos nyelvtanok szempontrendszerének és hozzáállásainak is egyértelműen erre az irányvonalra kellene ráállniuk.

Kiadás

JUHÁSZ Erzsébet 2001. *Határregény*. Forum, Újvidék

Irodalom

- BRENNER János 2007. A Magyar Szó Komputer rovatának számítástechnikai szakszavai. *Tanulmányok* 40: 117–22.
- DEME László 1953. A jelöletlen határozós összetételek kérdéséről. *Magyar Nyelv* 49: 140–56.
- B. LŐRINCZY Éva 1960. Szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavainkról. *Magyar Nyelv* 56: 63–75.
- MGr. = LENGYEL Klára 2000. A szóösszetétel. In: KESZLER Borbála szerk., *Magyar grammatika*. Budapest. 321–36.
- MMNy. = VELCSOV Mártonné 1974. Alaktan. A szóösszetétel. In: Rácz Endre szerk., *A mai magyar nyelv*. Budapest. 151–65.
- MMNyR. = B. LŐRINCZY Éva 1961. A szóösszetétel. In: Tompa József szerk., *A mai magyar nyelv rendszere*. Budapest. 421–58.
- OH. = LACZKÓ Krisztina – MÁRTONFI Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest
- STEINER [= Simonyi] Zsigmond 1873. Birtokos összetételek birtokraggal. *Magyar Nyelvőr* 2: 313–14.
- ÚMNy. = KIEFER Ferenc 1998. Alaktan. Az összetételek. In: É. KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter: *Új magyar nyelvtan*. Budapest. 262–89.

STUDY ON THE PRODUCTIVITY OF WORD-COMPOUNDING

A few observations on productive compounds on the basis of Erzsébet Juhász's work Határregény (Frontier Novel)

During the approximately hundred year history of language reform, the corpus of the Hungarian language has increased by a substantial number of compound words compared to the number existing before that time. The spread of new lexical elements, which were mainly loan translations from German, has lead to the situation that word formation by compounding has become an increasingly frequent way of forming new words. Today, it is mainly compounds that enrich Hungarian vocabulary. The author tries to find an explanation for this phenomenon by examining the various possibilities of the language on a given corpus. By mapping the latent logic behind the compounds of the corpus (in fact the model), he gives an answer to the unlimited productivity of attributive compounds and compounds with condensed meaning (jelentéssűrítő) by laying emphasis on the activizing of the latter. The basic characteristics of this model are the possibility of combining two N-categories and unmarkedness, which present the potentiality for the formation of an indefinite number of compounds (even compounds with condensed meaning).

Keywords: compound words, compounding productivity, affix productivity, model, language reform, calques, attributive compounds, compounds with condensed meaning

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL

A MAGYAR TANSZÉK TANÁRAI ÉS MUNKATÁRSAI

- Dr. Andrić Edit, egyetemi rendes tanár
(Magyar nyelv, A magyar mint idegen nyelv)
- Dr. Cseh Márta, egyetemi rendes tanár
(Szókészlettan és alaktan, Szókészlettan és szójelentéstan, Magyar nyelv)
- Dr. Faragó Kornélia, egyetemi rendes tanár
(Irodalomtudományi irányzatok, Irodalomelmélet, Verstan)
- Dr. Göncz Lajos, egyetemi rendes tanár
(Pedagógiai pszichológia, Fejlődéslélektan)
- Dr. Harkai Vass Éva, egyetemi rendes tanár
(A 20. század magyar irodalma, Kosztolányi stúdium, A modernség kezdete és kora)
- Dr. Jung Károly, egyetemi rendes tanár
(Népköltészet, Etnológia)
- Dr. Káich Katalin, egyetemi rendes tanár, a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar dékánja (Művelődéstörténet)
- Dr. Láncz Irén, egyetemi rendes tanár, tanszékvezető
(Bevezetés a nyelv tudományba, Általános nyelvészet, A nyelvvizsgálat mai módszerei, Szemantika)
- Dr. Molnár Csikós László, egyetemi rendes tanár
(Fonetika, Fonológia, Az egyszerű mondat, Mondattan, Beszédművelés)
- Dr. Rajsli Ilona, egyetemi rendes tanár
(Magyar nyelvtörténet, Szociolingvisztika, Dialektológia, A történeti nyelv-tudomány alapjai)
- Dr. Csányi Erzsébet, egyetemi rendkívüli tanár
(Világirodalom I–II., Shakespeare-kurzus)
- Dr. Hóza Éva, egyetemi rendkívüli tanár
(A vajdasági magyar irodalom, Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok, A magyar nyelv és irodalom tanításának módszertana)
- Dr. Katona Edit, egyetemi rendkívüli tanár
(Nyelvművelés, Az összetett mondat, Mondattan, Magyar nyelv)
- Dr. Bence Erika, docens
(A XIX. század magyar irodalma, A magyar felvilágosodás irodalma)
- Dr. Bertók Rózsa, docens, Pécsi Tudományegyetem (A filozófia alapjai)
- Dr. Ispánovics Csapó Julianna, docens
(A tudományos kutatás módszertana)
- Dr. Ivanović Josip, docens (Interaktív pedagógia)

Dr. Kovács Rácz Eleonóra, docens

(A nyelvvizsgálat mai módszerei, Dialektológia, Szociolingvisztika, Magyar nyelv)

Dr. Pál Tibor, docens

(A magyarok története, Önálló magyar királyság)

Dr. Toldi Éva, docens

(Verstan – versértelmezés, Vajdasági magyar irodalom, Sinkó Ervin stúdium)

Dr. Horváth Futó Hargita, asszisztens

(A magyar nyelv és irodalomtanításának módszertana, Magyar nyelv)

Pásztor Kicsi Mária mgr., asszisztens

(Fonetika, Fonológia, Szótan, Magyar nyelv)

Dr. Utasi Csilla, asszisztens

(A középkor és a reneszánsz irodalma, A reformáció és a barokk kora)

Szabó Szilvia, asszisztens

(Verstan/versértelmezés, Irodalomtudományi irányzatok, A modernség kezdetei és kora, Narratológia/prózaelemzés) 2010. szept. 10-ig

Tüskei Vilma, asszisztens (Savremeni mađarski jezik, Magyar nyelv)

Csorba Béla, lektor (Magyar nyelv)

Móricz Tünde, könyvtáros

Milánovics Valéria, titkárnő

A TANSZÉK HALLGATÓI A 2010/2011-ES TANÉVBEN

I. év

1. Adankó Marianna 2. Bakota Timea 3. Baló Krisztina 4. Bencsik Timea 5. Dudás Szilvia 6. Dusnoki Adrianna 7. Juhász Irma 8. Hernyák Zsóka 9. Hudányi Tünde 10. Kiss Anita	11. Lányi Klára 12. Magó Attila 13. Majoros Anikó 14. Páll Annamária 15. Pintér Nikoletta 16. Szalma Brigitta 17. Szalma Gábor 18. Varga Csongor 19. Vicei Éva 20. Zolcer Andrea

II. év

1. Benedek Miklós	10. Nagyballi Tamara
2. Berkes Gabriella	11. Oláh Tamás
3. Bognár Dorottya	12. Penovác Sára
4. Evetovity Klára	13. Rajnai Anita
5. Fehér Dorottya	14. Rekecki Dóra
6. Horvát Ivett	15. Szécsényi Krisztina
7. Kelemen Emese	16. Szollár Anna
8. Léphaft Ágnes	17. Tar Erika
9. Merzsa Ildikó	18. Zséli Emese

III. év

1. Bakos Erika	13. Kovács Hédi
2. Bicskei Magdaléna	14. Mikuska Judit
3. Bicskei Melinda	15. Orovec Márta
4. Bíró Tímea	16. Petro Ildikó
5. Fábrik Attila	17. Rác Zósef
6. Fekete Adrianna	18. Raska Szabina
7. Francišković Róbert	19. Ricz Natália
8. Hallai Hajnalka	20. Rohacsek Aurél
9. Horvát Tímea	21. Romoda Renáta
10. Ilcsik Gabriella	22. Tomik Larisza
11. Jaksi Nelli	23. Török Lívia
12. Jónás Tünde	24. Vuković Ildikó

IV. év

1. Anitics Márta	11. Kovács László
2. Buka Brigitta	12. Kozma Rita
3. Csuvik Krisztina	13. Losonc Zsuzsanna
4. Döme Szabolcs	14. Pálity Beáta
5. Gyantár Edit	15. Pálity Tamara
6. Đurđev Jasna	16. Paróczy Rita
7. Fejsztámer Orsolya	17. Pásztor Zsuzsa
8. Kalapáti Szabrina	18. Tosztás Andrea
9. Kocsis Árpád	19. Tóth Bagi Ágota
10. Koncz Hajnalka	20. Zabos Ákos

A mesterfokozat hallgatói

1. Berta Attila	12. Kormányos Katona Gyöngyi
2. Boldizsár Anna	13. Kőműves Tímea
3. Bózsó Mónika	14. Krabók Csilla
4. Brenner János	15. Matyis Angéla
5. Cini Zoltán	16. Mészáros Gabriella
6. Csesznek Tímea	17. Ördög Mónika
7. Fodor Anikó	18. Pásztor Kornélia
8. Herédi Károly	19. Péter Krisztina
9. Huszta Orsolya	20. Pintér Noémi
10. Karcsú Márta	21. Soós Georgina
11. Kis Tamás	22. Turi Angelika

A régi program szerint diplomáztak

1. Tápai Renáta: A keresztnevek választásának alakulása Bácsgyulafalván 1900-tól napjainkig
2. Fehér Ábel Andrea: Jókai Mór török tárgyú regényei
3. Cini Zoltán: A halál motívuma a kortárs vajdasági magyar önéletrajzi regényben
4. Dulka Gyöngyi: Prózapoeitikai jellemzők Balázs Attila Kinek észak, kinek dél című regényében
5. Fodor Anikó: Szórendi kérdések a magyar nyelvben
6. Fekete Szuzanna: A Kalangyában és a Hídban megjelent Majtényi-novellák értelmezése és tipológiája
7. Bata Mária: Mitikus fantázia és zoo-antropomorf lények Balázs Attila szövegvilágában
8. Hajnal Tímea: A szerb és a magyar nyelv frazeológiájának összevetése két szótári vezérszóhoz tartozó kifejezések alapján
9. Pintér Andrea: Berzsenyi Dániel költészetének műfaji jellemzői
10. Szép Gabriella: Németh László regényének recepciója
11. Rúzsza Mária: Kézírtas bírósági jegyzőkönyvek helyesírása az újmagyar korban
12. Szlancsik Enikő: A vándorlás és keresés jelentései (Jókai Mór: Erdély aranykora és Háry János: Dzsigerdilen című művének összehasonlítása)
13. Papp Melinda: A ballada és a novella diskurzusa Mikszáth Kálmán korai novellisztikájában

14. Brenner János: A szóösszetételek és produktivitásuk Juhász Erzsébet Határregény c. művében
15. Mészáros Hajnalka: Jókai Mór: A köszívű ember fiai című regényének műfaji sajátosságai
16. Tóth Klára: A nempreferenciális különbségek szociolingvisztikai vizsgálata Magyarokanizsán
17. Munkás Melinda: A bezdáni magyar nyelv a kétnyelvűség tükrében
18. Bíró Julianna: A hontalanság kérdése Végel László esszéiben
19. Tóth Edit: A bohóc mint mutatóváz és közvetítő Herceg János regényeiben
20. Ördög Mónika: A szonett változatai a későmodern lírában

Az új program szerint diplomáztak

1. Barlog Károly	10. Kőműves Timea
2. Berta Attila	11. Kurcinák Árpád
3. Boldizsár Anna	12. Matyis Angéla
4. Bózsó Mónika	13. Mészáros Gabriella
5. Csesznek Tímea	14. Pásztor Kornélia
6. Herédi Károly	15. Péter Krisztina
7. Huszta Orsolya	16. Pintér Noémi
8. Kiss Tamás	17. Soós Georgina
9. Karcsú Márta	

A mesterfokozaton diplomáztak

1. Nagy Kanász Viola: A novella „peremén”: műfaji dilemmák az újabb vajdasági magyar irodalomban
2. Patócs László: Az érzelmek poétikája a jelenkori magyar prózában
3. Janovics Mária: A nőirodalom története(i) a magyar irodalomtörténetírásban
4. Mészáros Krisztina: Narráció és vizualitás (Vizuális narratív szerkezetek Majtényi Mihály prózájában)

A doktori iskola hallgatói

1. Ujvári Tóth Anita I. év	5. Crnkovity Gábor II. év
2. Patócs László I. év	6. Lódi Gabriella II. év
3. Tüskei Vilma I. év	7. Szabó Szilvia II. év
4. Laki Boglárka I. év	

Magisztráltak

1. Takács Izabella: Konfliktus és tragikum Arany János balladáiban
2. Kecsenovics Szabó Dóra: Verses regény a kortárs magyar irodalomban
3. Mák Ferenc: Maradtam máig eleven tiltakozásnak – Babits Mihály liberális konzervativizmusa

Doktoráltak

1. Kovács-Rácz Eleonóra: Nyelvi attitűdvizsgálatok a vajdasági magyarok körében
2. Petrik Emese: A szubjektum önreflexiója Weöres Sándor költészetében
3. Utasi Csilla: A 16. század magyar szépprózája (Heltai Gáspár Száz fabulája a korabeli szórakoztató olvasmányok tükrében)
4. Horváth Futó Hargita: Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁSOK

Irodalmi konferencia

Tanszékünk és az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya november 29-án és 30-án *Intimitás és irodalom* címmel közös konferenciát rendezett. A tudományos tanácskozás a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia és az MTA együttműködésének keretében került megrendezésre. Láncz Irén tanszékvezető üdvözlő szavai után Angyalosi Gergely és Faragó Kornélia nyitotta meg a konferenciát. A tanszék tanárain kívül előadást tartott:

Angyalosi Gergely (Budapest): Fellebbenteni a nyelv fátylát? Bergson és Esterházy

Földes Györgyi (Budapest): Vonalak, ha találkoznak. Testek és viszonyok Tóth Krisztina *Vonalkód* című kötetében

Bányai János, nyugalmazott egyetemi tanár: „Ne bántsod Velencét!” Az intimitás hatalma. – Márai Sándor: *Vendégjáték Bolzánóban*

Sági Varga Kinga: A történelem az intimitás terében (Lovas Ildikó: *Kijárat az Adriára*, Nedjeljko Fabrio: *Város az Adrián*)

Gerold László, nyugalmazott egyetemi tanár: Az intimitás diszkrét bája Molnár Ferenc és Szép Ernő drámai opusában

Pomogáts Béla (Budapest): Kóborló délután. Dsida Jenő bukolikája
Szénási Zoltán (Budapest): Test, beszéd. (Borbély Szilárd *A Testhez* című kötetéről)

Gazsó Hargita: Az intimitások intimitása (A magánéleti levélbeszéd kutatásának etikai kérdései)

Kappanyos András (Budapest): Obszcenitás és prűdéria nálunk és más nemzeteknél

Deczky Sarolta (Budapest): A néma tapasztalat (Tompá Andrea: *A hóhér háza*)

Patócs László: A kimondatlan poétikája (A néma érzelem: Darvasi László, Kukorelly Endre és Lovas Ildikó prózája)

Berényi Emőke: Üveg cipő és szaténruha (Szexualitás és aszexualitás Gergely Boriska *Varrótűhercegnő* c. kisregényében)

Nyelvészeti konferencia

November 17-én és 18-án tartotta meg tanszékünk a hagyományos Egyetemi Nyelvészeti Napokat. Az idei konferencia témája: *A beszéd módozatai* volt. A tanácskozást Lánicz Irén tanszékvezető nyitotta meg, majd a rendezvény vendégelőadója, dr. Wacha Imre nyugalmazott egyetemi tanár (Budapest) *Retorika, műfaj, műnem* címmel tartott előadást. A tanszék tanárai mellett referátummal szerepelt a tanszék nyugalmazott tanára, Danyi Magdolna: *A beszédszerűség mondat- és gondolatalkazatai* Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versében; valamint a doktori stúdium hallgatói:

Vukov Raffai Éva: Egyéni jegyek a nyelvhasználatban

Ujvári Tóth Anita: A verbászi magyar ajkú diákok kódváltása

Grabovac Beáta: Az érzelmi működés nyelvi reprezentációja egy- és kétnyelvű személyeknél.

A mesterfokozatról Brenner János számolt be kutatásairól: *A szóösszetételei produktivitás kérdése és vizsgálata* címmel.

A továbbiakban a tanszék nyelvészei a 2010. évi projektumi kutatásaikat ismertették:

Andrić Edit: Az újvidéki magyar általános iskolások kétnyelvűsége

Katona Edit: A metaforikus konstrukciók grammatikai és stilisztikai sajátosságai

Lánicz Irén: Deák Ferenc szerzői utasításai a *Légszomj* című drámában

Molnár Csikós László: A vajdasági magyar nyelv fonológiai sajátosságai

Pásztor Kicsi Mária: A lead típusai iniciális kommunikatív szakaszuk jellemzői szerint, különös tekintettel az ágenskiemelő leadre

Rajsl Ilona: Az esztétikai aspektusok szerepe a vajdasági utónévadásban.

RENDEZVÉNYEK

Március 15-e

Tanszékünk ünnepi műsorral emlékezett meg az 1848/49-es forradalomról és szabadságharcról. Akárcsak az elmúlt években, az idén is a tanszék elsőéves hallgatói mutatkoztak be a *Költők, korok, forradalmak* címet viselő műsorban, amelyet Bence Erika állított össze és rendezett. Az ünnep kapcsán Bence Erika tartott bevezető előadást.

KÖLTŐK, KOROK, FORRADALMAK*

A történelmi múlt világhátalakító, nagy pillanatairól – megszoktuk –, hogy ódai emelkedettséggel beszélünk, a történelmi narratívák nagy formáiban, s kultuszversekben gondolkodunk. A *Hymnust*, a *Szózatot*, a *Nemzeti dalt* történelemértelmező, időszembesítő, erőteljesen retorizált versszövegekként interpretáljuk. Keletkezéstörténetüket, alkotóikat a legenda fényörve veszi körül.

Csokonai Vitéz Mihályt gr. Rhédey Lajosné nyitott sírja mellé képzeljük, amint egzaltált beleéléssel, zuhogó esőben mondja el a *Halotti verseket*, minekutána tüdőgyulladást kap, és nemsokára belehal. Berzsenyi Dánielt a világtól elfordultan, niklai magányba helyezi el a kollektív emlékezet, amint sibarita vázzá alacsonyodott nemzetéhez intéz dörgedelmes versbeszédet. Csalódottnak, jövőben kétkedőnek látjuk a *Hymnust* papírra vető, „kamuti szemű” Kölcseyt. S mély depresszióba süllyedt, nemzethalált festő Vörösmartyt rajzolnak elének az irodalomtörténeti kánonok. Pedig szinte bizonyos, hogy egyik sem teljesen igaz és hiteles kép.

Petőfi Sándort a Nemzeti Múzeum lépcsőjére képzeljük, a *Talpra magyart* szavalja mély beleéltséggel, s a refrént vele skandalálja a tömeg. Pedig lehet, hogy soha meg sem történt...

Csak a fiatal és a férfikor teljében levő Kossuth Lajos arcát ismerjük, ezt tartja számon a közmegegyezés. A Kasszandra-levelet író, a saját legendáját is túlélni kénytelen turini öreg képe – jobbára ismeretlen előttünk.

Az újabb felfogások értelmében – keletkezéstörténeti körülményeit szem előtt tartva – a *Hymnust* sem lehet csak és kizárólagosan nemzeti történelmet reprezentáló versként számon tartani. Csorba Sándor, illetve Borbély Szilárd izgalmas értelmezése szerint Kölcsey verse „a kalendáriumok és népkönyvek világértelmezéseinek nyomait mutatja”, s lehetetlen átsiklani létrejötté dátumának

* Az ünnepen elhangzott bevezető szerkesztett változata.

jelentései felett: január 22-e Vince napja, a csillagászati év kezdete, borivó nap; január 23-a a karácsonyi ünnepkör lezárása – a költemény „a vízkereszti népszokások köszöntőinek, önbeteljesítő jóslatainak, jókívánságainak nyelvi formáival és szövegvilágaival mutat ki meggyőző rokonságot” (BORBÉLY 1995; 39), s nem utolsósorban: a kanásztánc-dallamra kifejezetten jól ütemezhető. Mi több, Erkel Ferenc zenéje is népszerű dallamelemeket tartalmaz.

El tudjuk-e képzelni nemzeti himnuszunkat úgy, hogy a magyar kanásztánc dallamára énekeljük, s hogy nemzeti sorslátomás helyett népszokások, ünnepek ihletkörében keletkezett, felszabadultabb, kötetlenebb hangulatú versként értjük.

Szabad-e – miként újabb irodalmunkban – a *Zalán futásáról* és a *Szózatról* a paródia nyelvén szólni? „Mert mit jelent az a gyönyörűen hangzó felszólítás, hogy: itt élned, halnod kell? Azt jelenti, hogy Magyarország »hamm!«: bekapja a magyart! Mint egyént bekapja, és mint közösséget kiokádja, átengedve őt a nagyszerű halálnak.” (MÁRTON 2007; 132–133) Leírható-e irodalmi szövegben a „Nekem nagyon vörös ez a Marty”-féle szójáték? (Uo.)

Elképzelhető-e a lángoszlop Petőfi Barguzinban – még ha az ironia versnyelve jeleníti is meg, mint kit „Barguzinban régen tép medve, régen tép farkas”, „Rógyina málya, mulatja ríván”, s „jobtvaju” (PARTI NAGY) – mondja. S lehet-e – az angol fordítást (Makkai Ádám) visszaületetve magyarra (Eörsi Sarolta–Varró Dániel) viccet csinálni a *Nemzeti dal*ból: „Kelj fel, magyar, szólít a hon! / Most változtass a sorsodon!”, „Hol sírunknak lesz dudora, / Imádkozik száz unoka...”

„Itt a vers, a versed mása / dúlt idegzet, Kölcsey! / Itt a vers, hogy haldoklása közben / A nyelvét öltse ki!” – intonálja Kölcsey-versét Orbán Ottó. „Majd nyit” – reflektál Petri verse a „Sors! Nyiss nekem tért” – felszólításra.

A felvilágosodás szellemi mozgalmának tudománynépszerűsítő elvéből, a Látó, a Jövendőmondó író szerepéből teljesedett ki a világmegváltó törekvéseket, a forradalmi gondolatot generáló irodalom képze, hogy a romantika világértése formázza meg számunkra a vátesz-népvezér-forradalmár attribútumok jelölte költő-zseni képét, aki – miként Orbán Ottó interpretálja erős ironiával – „segít / a századokon át nem gyógyuló bajon / mert ő a képzelet és a forradalom” (*A XX. század költői*), hogy ugyanő fejtse ki *Ars politica* című – egy másféle hitvallást („Költő vagyok – mit érdekelne engem a költészet maga?”) átlényegítő – költeményében: „Költő vagyok, mi / érdekelne, ha nem a / költészet maga?”

Mert van, él bennünk és haez a másik költő-kép is: a XX. századot elképzelő „jámbor költő” (CSOKONAI), az „írás”-ba vetett hitet hiúságok hiúságának bélyegző (KÖLCSEY), a „szárnyas idő” megsemmisítő ereje felett borongó

(BERZSENYI), a „lesz még egyszer ünnep a világon” (VÖRÖSMARTY) reményébe kapaszkodó „vén cigány” (költő) képe. Vagy a később megszólaló költőké, kik „oly korban” éltek, „mikor a költő is csak hallgatott” (RADNÓTI). Versolvasóként úgy véljük, hogy e deheroikus korban – ahol „az ember hol nagy / hol parány” (ORBÁN) – mi volna jobb mint, „verset írni” (JÓZSEF Attila), jó verset egy „új reneszánsz” (ORBÁN) álomról, még ha – feleli egy másik költő – „a világ itt tart, rokkó még”, s „helyben szokás Istent írni”. (LÁSZLÓFFY). E világértési horizontból, az önmaga világmegváltó szerepét dekonstruáló irodalom perspektívájából igennel válaszolhatunk a korábbiakban feltett kérdésre: lebonthatók-e az irodalmi legendák. De ugyane szemléleti kontextus indukálja a következő kérdést: nem lehet-e, hogy az elzúgó forradalmak mellett, helyett vagy velük egyenrangú világalkotó tett maga a műalkotás, a versírás, vagy akár az intellektus és a megőrzés költői vágya: a Zrínyi-látomás, Széchenyi valós és jelképes hídjai, Liszt Ferenc zenéje, a magyar népdal tisztelete, a nyelvteremtés, vagy pedig az anyanyelv- és hazavesztés traumájából új versbeszédet létrehozó költői teljesítmény, a magyar nyelvet megszólító, vagy az egyszerű, világos dolgokat kifejező (öröm)óda, a halotti beszéd, vagy a hagyomány legitimációját kereső, s versekkel virtuálisan irodalomtörténetet szintetizáló „halott vajdasági költők” olvasása, mi több, a költőként való létezés maga: a „költő vagyok”, „verset írni volna / nem volna jó” (JÓZSEF), a nem (én) vagyok az „ég kabátja”, s „nem leszek Isten fia”-meggyőződéssel megélt egyedi/egyszeri létforma (ORBÁN).

Költők, korok, forradalmak című összeállításunk a hitvallás, látomás, építés, alkotás, nyelv- és irodalomteremtés fogalmi rendszereiben állít fel költői diskurzusokat eszméről, korokról, költészetéről és forradalmakról; a költő és a forradalmár egylényegű szerepéről.

A világ megváltoztatásának, jobbá tételének igénye nem okvetlenül jelenti a tömegélmény forradalmi cselekedeteit és tartalmait. A versek, amelyek ma itt elhangzanak majd, nem „forradalmiak” a szó klasszikus értelmében, és nem szólítják fel a nemzetet a barikádokra. Annál súlyosabb igénnyel lépnek fel a nemzeti-nyelvi önidentifikáció és magatartás megőrzése, az érte való kiállítás érdekében. Szellemi értelemben forradalmiak. Nem hiába lettek kultuszversekké az irodalmi köztudatban. Épp annyira, mint a *Nemzeti dal*, a *Szózat* vagy a *Hymnus*.

Hivatkozások

- Borbély Szilárd (1995): *A Vanitatum vanitas szövegvilágáról*. A Kölcsey Társaság füzetek 7., Fehérgyarmat
- Márton László (2007): Minerva bűvőhelye. Jelenkor Kiadó, Pécs

KÖLTŐK, KOROK, FORRADALMAK

A Magyar Tanszék hallgatóinak ünnepi műsora

– *Ars politica*

Orbán Ottó: **Ars politica** (Léphaft Ágnes)

Lászlóffy Aladár: **Ars poetica** (Szollár Anna)

– *Magyar! Hajnal hasad*

Csokonai Vitéz Mihály: **Magyar! Hajnal hasad!** (Rajnai Anita)

Berzsenyi Dániel: **Poézis hajdan és most** (Berkes Gabriella)

Orbán Ottó: **Berzsenyi** (Oláh Tamás)

Kölcsey Ferenc: **Zrínyi második éneke** (Tar Erika)

– *Széchenyi emlékezete*

Illyés Gyula: **Széchenyi hídja** (Horváth Ivett)

Széchenyi István naplója (részletek) (Szollár Anna, Mészáros Ákos)

Arany János: **Széchenyi emlékezete** (részletek) (az első évfolyam)

– *A XIX. század költői*

Kölcsey Ferenc: **Hymnus** (Oláh Tamás)

Petőfi Sándor: **Nemzeti dal** (Kancsár Loretta)

Adam Makkai – Eörsi Sarolta – Varró Dániel: **National Song** (részlet)

(Benedek Miklós)

Vörösmarty Mihály: **Liszt Ferenchez** (Nagybali Tamara)

Petőfi Sándor: **XIX. század költői** (Oláh Tamás)

Vörösmarty Mihály: **A vén cigány** (Kancsár Loretta)

– *A magyar népdalhoz*

Orbán Ottó: **A magyar népdalhoz** (Rekeczki Dóra)

Faludy György: **Óda a magyar nyelvhez** (részlet) (Szécsényi Krisztina)

Szilágyi Domokos: **Bartók Amerikában**: (részletek) (Léphaft Ágnes, Szollár Anna, Kancsár Loretta)

Kosztolányi Dezső: **Halotti beszéd** (Bognár Dorottya)

Márai Sándor: **Halotti beszéd** (Nagybali Tamara)

Oravecz Imre: **Örömóda** (Merzsa Ildikó)

– *A XX. század költői*

Radnóti Miklós: **Töredék** (Zséli Emese)

Fenyvesi Ottó: **Halott vajdaságiakat olvasva** (Kelemen Emese)

Orbán Ottó: **A XX. század költői** (Penovác Sára)

Orbán Ottó: **Hallod-e te sötét árnyék...** (Kelemen Emese)

Lászlóffy Aladár: **Orbán Ottó halálára** (Kancsár Loretta)

A Költészet Napja

A Költészet Napja alkalmából a tanszék Beszédművészeti Műhelye *Lakik a házunkban egy költő* címmel ünnepi műsort rendezett. Harkai Vass Éva köszöntötte a jelenlevőket és méltatta az ünnepet.

Tisztelt hallgatóság – kedves vendégek, kollégák, barátaink!

Április 11-e, József Attila születésnapja előtt vagyunk, amit évről évre a Magyar Költészet Napjaként ünnepelünk. Ennek jegyében az elkövetkező percekben az újvidéki BTK Magyar Tanszékének hagyományos költészet-napi műsorát fogják hallani a Tanszék Beszédművészeti Műhelyének előadásában. Verseket a század- és ezredfordulóról. Azt, hogy 4x, 5x, majd 60, 70, 80 év... (Kit ne érintenének érzékenyen saját, tulajdon, megélt vagy várható életévei?) Továbbá azt, hogy a költők verseik által egymást intonálják, egymásnak adják át a szót. Játszanak a halállal, míg nem végül maguk is halállal halnak – és mégis élnek tovább: abban a szóban, amit egymásnak adtak és adnak át. Vagy valóságosan: kortársainkként.

„Most harminckét éves vagyok...” – „Harminckét éves lettem én...” – „Harminckettő hogy telhetett...” – „Ha negyven éves elmúltál...” – „Ha negyvennégy is elmúltál...” – „Immár magával ötven, mint a kéve...” – „a test méri a földi tért...”, majd 60, 70, 80 év..., s a költő közben, míg „rímet rágdal, [...] kirajzolódik, átragyog a lét csikorgó prézlijén”.

Végül minden szépen összeáll: „fésű a földben, karóra víz alatt...” – az 50-es, 60-as, 70-es és későbbi évek életvalósága a himnusz, a popzene és a mobiltelefonok letölthető csengőhangjain.

És majdnem minden egyre megy: „Ami völgy így, az úgy a hegy.” Csak a fák állnak ugyanúgy: már-már időtlenül, csupaszon és mégis szépen – Wiepersdorffban és Újvidéken, ahol „fordul a part a víz felett”.

A költészet pedig..., az ezredforduló költészete – „nem egészen úgy, mint a falvédőn” – néha összetett, néha egészen egyszerű. Mint a szellem és a szerelem. S ami nincs a versben, az is behallatszik ide. Kovács András Ferenc Pannoniust idézi, Tóth Krisztina Orbán Ottót, Orbán Ottó az Orbán Ottó nevű költővel diskurál, Parti Nagy Lajos József Attilát és a Bánk bánt, Kántor Péter Radnóti Fanniját idézi meg, Kukorelly és Orbán Ottó Pilinszkyt, újra Kántor Péter Tandorit, s azt kérdezi Vörösmarty hangján, hogy „ment-e könyvek által elébb a világ”.

Ment-e a költészet által elébb a világ? Vagy a költő csak tétlen mákdarál, zsemlemorzsat és hódarát hint, kopár, avult fragmentumokat ír? S derül azon, hogy minden Egész eltörött, újra szétesett? Vagy összeáll? Nem folytatom.

Csoda-e, ha miközben a költők egymás után szép sorban haladva a Parnasszus felé lépkednek – közben évre év –, lépteik zajába belecsikordul az ezredév?

A szövegek között pedig énekhangok fognak – felcsikordulni és felcsendülni: Drozdik-Popović Teodóra nem mással, mint Kálmán Imre *Csárdáskirálynőjének* dallamával fogja felvezetni Karafiáth Orsolya versét, majd Szabó Lőrinc *Szél hozott, szél visz el*, Mészáros Anikó pedig Babits Mihály *Új leoninusok* című versét fogja elénekelni.

Kérem, hallgassák meg műsorunkat.

Lakik a házunkban egy költő

József Attila: *Az Ars poetica záróstrófája* /Soós Georgina/
[*A multkor, szerda este...*] /Jónás Tünde/

– 4 x, 5x ...

Kosztolányi Dezső: *A bús férfi panaszaiból* /Kozma Rita/ – József Attila: *Születésnapomra* /Pásztor Kornélia/ – Tóth Krisztina: *Porhó* /Péter Krisztina/ (Részletek)

Kosztolányi Dezső: *Ha negyvenéves...* /Soós Georgina/

Kovács András Ferenc: *Álmatlanság* /Horvát Tímea/

Tóth Krisztina: *Delta* /Kozma Rita/

Parti Nagy Lajos: *Mintakéve (Mesterszonett)* /Pintér Noémi/

Balla Zsófia: *Szonett egy koszorúból* /Pásztor Kornélia/

Parti Nagy Lajos: *Egy lopott kádé* /Bicskei Magdaléna/

jaj, cica... (dallam Kálmán Imre *Csárdáskirálynőjéből*) /Drozdik-Popović Teodóra/

Karafiáth Orsolya: *jaj lajos* /Icsik Gabriella/

Kovács András Ferenc: *Téli prézli* /Mészáros Anikó, Kozma Rita, Bicskei Magdaléna/

Kovács András Ferenc: *Tíz év múlva* /Kocsis Lenke/

– Összeáll

Kántor Péter: *Összeáll* /Pásztor Kornélia/

Rakovszky Zsuzsa: *Dal az időről* /Icsik Gabriella/

Kukorelly Endre: *Két dal* /Pintér Noémi, Kozma Rita/

Kántor Péter: *A hetvenes évek* /Kocsis Lenke/

Kukorelly Endre: *A szomszédban egy* /Jónás Tünde/

Térey János: *Popzene* /Pásztor Kornélia/

Tóth Krisztina: *Letölthető csengőhangok* /Pásztor Kornélia, Mészáros Anikó, Jónás Tünde/

– *Sodrás*

Kemény István: *Kesztyű* /Péter Krisztina/

Balla Zsófia: *Wiepersdorf* /Mészáros Anikó, Ilcsik Gabriella/

Balla Zsófia: *Csupasz fák* /Horvát Tímea/

Balla Zsófia: *Töredék* /Mészáros Anikó/

Tóth Krisztina: *Sodrás* /Bicskei Magdaléna/

Krusovszky Dénes: *Kihajolni legalább* /Kocsis Lenke/

Babits Mihály: *Új leoninusok* /Mészáros Anikó, ének/

– *Nem egészen úgy van, mint a falvédőn*

Kemény István: *Kétszerkettő* /Mészáros Anikó/

Menyhért Anna: *Jó* /Péter Krisztina/

Kukorelly Endre: *Nem egészen úgy van, mint a falvédőn* /Drozdik-Popović Teodóra/

E. E. Cummings: *hozzádérhetek...* /Pintér Noémi/

Szabó Lőrinc: *Szél hozott, szál visz el* /Drozdik-Popović Teodóra, ének/

– *Lakik a házunkban egy költő*

Krusovszky Dénes: *Valahol zene* /Mészáros Anikó/

Kovács András Ferenc: *Kopár; avult fragmentumok* /Kocsis Lenke/

Orbán Ottó: *Lakik a házunkban egy költő* /Gázsó Hargita/

Tóth Krisztina: *Program* /Péter Krisztina/

Parti Nagy Lajos: *Szívlapát* /Gázsó Hargita/

Kántor Péter: *Ló nyerít* /Soós Georgina/

Kukorelly Endre: *Szív* /Péter Krisztina/

Orbán Ottó: *Holtak szellemével társalog* /Soós Georgina/

Kántor Péter: *A könyves mente* /Mészáros Anikó/

Kántor Péter: *Közös sétánk* /Horvát Tímea/

Kovács András Ferenc: *Kosztolányi japánokat műfordít* /Mészáros Anikó, Pintér Noémi, Péter Krisztina/

(A versválogatás és a felkészítés Harkai Vass Éva munkája.)

Tanszéknapi

Október 21-én tartotta meg tanszékünk hagyományos tanszéknapi rendezvényét. Elsőként Láncz Irén tanszékvezető ünnepi köszöntője hangzott el:

Hölgyeim és Uraim, kedves vendégeink, barátaink, kollégák, hallgatók!

Tisztelettel köszöntöm Önöket a tanszék napja alkalmából szervezett rendezvényünkön. Köszönöm, hogy eljöttek, hogy velünk vannak most is, mint az elmúlt években. Jelenlétükkel ezúttal is bizonyítják, hogy fontosak vagyunk az Önök számára, bizonyítják azt is, hogy tudják, érdemes eljönniük a tanszékre – de nemcsak akkor, amikor ünnepet ülünk –, hanem máskor is, mert tanszékünk Önöknek is tudást közvetít. Ezt tudjuk nyújtani, ezért vagyunk.

Ötvenegy éves lett gazdag hagyományokkal rendelkező intézményünk, melynek tevékenységét jól megalapozták a tanszék tudós tanárai. Nekünk és azoknak, akik majd utánunk jönnek, van mire építenünk. Jól tudjuk, tovább kell munkálkodnunk azon, hogy a bizony nem is egyszerű feladatoknak, melyeket szűkebb környezetünk és egyáltalán társadalmunk elvár tőlünk, eleget tegyünk. A tanszéken folyó sokrétű tevékenység céljait is megalapozták ötven egynéhány évvel ezelőtt, ezeket minden bizonnyal folyamatosan finomítanunk kell, de lényegében nem kell változtatnunk rajtuk a jövőben sem. Ugyanis az elmúlt öt évtizedben is arra törekedett a tanszék, az volt a célja, hogy az oktatás is és a kutatás is kellő színvonalú legyen. Nem tudom, más karokon és tanszékeken miként alakult eddig a két fő tevékenység, azt azonban tudom, hogy tanszékünkön mindig is a minőség élvezett előnyt. És a most megkezdődött tanév sem lesz kivétel. Törekvéseink tehát nem változnak, nincs is szükségünk olyan kinyilatkoztatásokra, amelyek a színvonal emelésére vonatkoznak. És mindjárt hozzá is teszem, a felsőoktatási rendszer mindennemű megszorítása, egyáltalán a keretek szabta határokon belül mi, ahogy eddig is, a legjobb tudásunk szerint megteszünk mindent annak érdekében, hogy hallgatóink tárgyi tudás birtokába jussanak a tanszéken művelt tudományok mindegyike köréből, továbbá, hogy készségek, jártasságok és képességek alakuljanak ki bennük, hogy kreatívak legyenek, és problémákat – tudományos problémákat – tudjanak megoldani. És nem feledkezünk meg arról sem, hogy gondolkodásra kell készítenünk hallgatóinkat. Mindehhez még valamit fontosnak tartok hozzátenni: a műveltséget. S most a Magyar Tudományos Akadémia elnökét idézném: „A műveltség az önálló gondolkodás erejében edződik. Feltétele, hogy közünk legyen ahhoz, amit megtudunk: hogy az ismeret értelmet nyerjen a saját életét irányító, másokért is felelős emberben.” A tudásból tehát ne

hiányozzék a műveltség. „[A] gondolkodás idomít minket a világhoz és tesz kíváncsivá, és műveltség engedi, hogy bárhová biztonságban elkalandozhassunk.” Az igazi műveltséget az alapok, és nem a részletek ismerete jelenti – ezek is az akadémia elnökének szavai.

A tanszéknek arra kell törekednie, hogy elmélyült alapokat nyújtson, hogy hallgatóink sajátjukká tegyék a nálunk szerzett ismereteket, továbbá, hogy kialakuljon bennük az a képesség, hogy a világunkban és a különböző tudományokban (irodalomtudományban, nyelvtudományban, pedagógiában, pszichológiában – és nem folytatom tovább a felsorolást) felmerült kérdésekre saját válaszokat találjanak.

Jól tudjuk, hogy a tanítás több a módszernél: szemlélet, helytállás és példamutatás is egyben. Ha szemléletet mutatunk be, ha példát mutatunk, nevelünk is. És ez is feladatunk. Megfelelő hozzáállást a tudományos kérdésekhez, felelősségtudatot tőlünk kell tanulniuk hallgatóinknak. Amit elmulasztunk a négy vagy öt éves stúdium alatt, már nem vagy csak nehezen pótolható.

Egyszóval: nemcsak ismereteket kell továbbítanunk. Persze ismereteket is, tényanyagot is, nem feledkezve meg arról, hogy gyorsan változó világunkban, a tudományok világában is az ismeretek egy része gyorsan elavul. Vagyis el kell érünk, hogy hallgatóink képesek legyenek az ismeretek folyamatos megújítására, hogy ne maradjanak a tudományok történeteinek kívül.

Gróf András, Amerikában élő mérnök mondta a változással kapcsolatban a következőket: „Ez most olyan, mint mikor vitorlásban ülünk, és hirtelen megváltozik a szélirány. Ha nem veszed észre rögtön, mert leszaladtál a kabinba, akkor a vitorlás fölborul. Ami addig jól működött, az nem működik többé, a hajót gyorsan új irányba kell kormányoznod, mielőtt bekövetkezik a baj...”

Szóval, nekünk is figyelniünk kell a szélirányra. De nemcsak az elmondottakból következően. Mert változik a széliránya a felsőoktatási rendszernek is. Hogy jó-e ez nekünk? Maradjon a kérdés ezúttal megválaszolatlan. Tény az, hogy nehézségek egész sorával kell szembenéznünk, jó megoldásokat kell találnunk, például azért, hogy volt hallgatóink ne érezzék kárát a nem mindig kellően átgondolt változtatásoknak. De hogy ne legyek ünneprontó, nem folytatom.

Tény az is, hogy a sokféle nehézség ellenére kitartóan vesszük az akadályokat, tanítunk (jórészt nem tantermekben, hanem annak kinevezett, eredetileg más célt szolgáló helyiségekben) és kutatunk. A következőkben két kollégánknak kutatásainak eredményeiről hallhatunk. Több évtizedes hagyomány a tanszéken, hogy az egyetemi rendes tanárok bemutatkozó előadást

tartanak. Harkai Vass Évát tavaly, Cseh Mártát tavalyelőtt választotta meg rendes tanárrá az Újvidéki Egyetem Szenátusa.

A továbbiakban Harkai Vass Éva: „A szó esztétikája” címmel és Cseh Márta: Az *is* szóról címmel tartott előadást. Az előadások után átadták a 2010. évi Sinkó Ervin Irodalmi Díjat, amelyet a bizottság (Utsi Csilla elnök, Bence Erika és Hózsá Éva) Czérna Ágnesnek ítélte oda. A díjazott munkásságát Utsi Csilla méltatta.

A 2010. évi Sinkó-díj laudációja

Tisztelt közönség, kedves barátaim!

Az idei Sinkó-díjat a sajátosan vajdasági jelenség, a Tanyaszínház első harminc évét bemutató monográfiája szerzőjének, Czérna Ágnesnek ítélte oda a bírálóbizottság. A Forum Kiadó fiatal szerzők számára kiírt tanulmány pályázaton első helyezést elnyert munka esetében hiánypótló műről van szó, hiszen mindeddig senki sem kísérelte meg a Tanyaszínház teljes működésének áttekintését. A szerző a közsínházak intézményes rendszerén kívül működő, sajátos igényeket kielégítő, egyetlen előadássorozat erejéig minden nyáron újraszerveződő vándortársulat krónikáját két módszer ötvözésével alkotta meg. Következésképpen és a korszerű követelményeknek megfelelő módon tudományos megközelítéssel vetette forráskritikai vizsgálat alá a fellelhető dokumentumokat, kritikákat, jegyzeteket, kötetekben mintegy háromszáz hivatkozással támasztotta alá állításait. Ezen túl pedig tudatosan helyet adott nemcsak a mozgalomban résztvevők személyes visszaemlékezéseinek, hanem a Tanyaszínházhoz fűződő élményeinek is. A kötet személyes hangú ajánlásában, a *Krónikás előszavában* fölidézte, a Tanyaszínház előadásainak légkörét gyerekkorában tapasztalta meg először, majd 1992-ben az *Állatfarm* előadásában eljátszhatta Molly, a csikó szerepét. Később, budapesti magyar és esztétika szakos egyetemi hallgatóként mindvégig figyelemmel kísérte a vándortársulat munkáját, miközben a színházteremtés merőben más módjait is művelte már. Abból az okból jár így el, mert objektív eszközökkel a színházi előadás performativitását nem tartja megragadhatónak, ám abból a megfontolásból is, mert e módon, a kapott értékek megőrzésének és „viszaszolgáltatásának” folyamatában válik az olvasó számára is átéltetvé a Tanyaszínház-mozgalom erős kulturális és művészi kisugárzása. A monográfiába fektetett munka nagyságát akkor mérhetjük föl, ha tekintetbe vesszük, hogy legtöbbször alkalmi, teljességre nem törekvő dokumentumok alapján kellett a Tanyaszínház harminc évadának valamennyi előadását egyformán magas színvonalon helyreállítani. A fénymásolatok, a cédulák anyagának értékelé-

sére Vajdaságtól messze, Walesben került sor. Czérna Ágnes ma Antwerpenben él, előtte Londonban töltött el hosszabb időt, a magyar nyelvet származéknnyelvként birtokló diákoknak nyelvet és irodalmat tanított, s emellett egy mozgásszínházat művelő társulat tagjaként működött.

A külföldi tanulmányok szélesebb távlatot biztosítanak, e többlettel mégis egy sajátosan vajdasági színházi jelenség leírására vállalkozott úgy, hogy nem csupán a vajdasági, hanem a magyarországi olvasók figyelmére is számított. Sinkó Ervin, a díj alapítója annak idején maga is messziről érkezett haza, hogy tanszéknnyitó beszédét megtartsa, s később sem telepedett le állandó jelleggel itthon. Úgy érzem, idei döntésünket megnyugodva hagyná jóvá, ha bárkinek közölünk megadatna a jövőbe látás képessége, ha módunkban lehetne a jelen és a jövőbeli helyzetek strukturális hasonlóságát fölmérni.

Egyik interjújában Czérna Ágnes azt nyilatkozta, színháztörténeti kutatásait a peremvidéki alternatív színházak történetének megírásával szeretné folytatni. Ehhez a még átfogóbb nagy munkához erőt és kedvet kívánunk. Szeretettel gratulálunk a Sinkó-díjhoz! Megköszönve, hogy vállalkozott a hosszú útra, arra szeretném kérni Czérna Ágnest, fájradjon ki, és vegye át a díjat.

Szakmai továbbképzés

Tanszékünk ebben az évben két alkalommal: november 6-án és december 4-én szervezte meg az általános és középiskolai magyartanárok szakmai továbbképzését. Az első találkozón elhangzott előadások és műhelymunkák a következők voltak:

Plenáris előadások:

Bence Erika: Mikszáth Kálmán áltörténelmi regényei

Németh Ferenc: Mikszáth Kálmán Bánátban

Bertók Rózsa: Módszertani kihívások

Faragó Kornélia: Egy régi vers mai olvasata (Petőfi Sándor: Szeptember végén)

Ezután a tanárok kiállítást tekinthettek meg a tanszéki könyvtár új könyveiből, kiadványaiból.

1) Az általános iskolai tanárok szekciója

Bence Erika: A hetedik osztályos tankönyv irodalmi szövegeinek értelmezése

Pásztor Kicsi Mária: A chatnyelv hatása a fiatalok írásbeli nyelvhasználatára

Kovács Rácz Eleonóra: A változó nyelvi kód tudatosítása

2) A középiskolai tanárok szekciója

Csányi Erzsébet: A bolyongás toposza (Homérosz és Joyce)

Bertók Rózsa: Etika és módszertan

(Horváth Futó Hargita és Hózsza Éva vitavezetésével: A magyartanítás gyakorlati kérdései)

Horváth Futó Hargita: A képiség problémája Ottlik Géza regényében

Katona Edit: Műhelymunka – stilisztikai gyakorlatok

A második találkozó programja:

Plenáris előadások:

Faragó Kornélia: Önéletrajziség és önéletrajzi műfajok az irodalomtanításban

Molnár Csikós László: Stilisztikai problémák az iskolában

Toldi Éva: Új jelenségek a vajdasági magyar irodalomban

Ivanović Josip: Az osztályozás tudománya

A tanszék végzős hallgatói: A vizsgatanítás mint modell

1) Az általános iskolai tanárok szekciója

Raffai Judit: Hogyan tanítsuk a népmesét és a mesemondást az általános iskola felső tagozatain?

Ispánovics Csapó Julianna: A nőregény (Szabó Magda és Mirmics Zsuzsa)

Horváth Futó Hargita: Gion Nándor művei az oktatásban

2) A középiskolai tanárok szekciója

Hózsza Éva: Irodalomtanítás a szakközépiskolában

Jung Károly: Szent Száva egyik csodája Magyarországon

Utsi Csilla: Zrinyi Miklós epikus műve mint házi olvasmány

Andrić Edit: A magyar és a szerb nyelv frazeológiai szempontjai

Rendhagyó órák a tanszéken

Dr. Schein Gábor egyetemi tanár, az ELTE tanára február 25-én *Alternatív modernségek – az irodalomtörténet-írás alternatívái* címmel tartott előadást.

Április 21-én dr. Balázs Mihály, a Szegedi Tudományegyetem tanára *Forráshasználat és esztétikum* (Megjegyzések Kemény Zsigmond *A rajongók* c. regényéről) címmel tartott előadást.

December 6-án Tolnai Ottó volt a tanszék vendége. Rendhagyó irodalom-órájának címe: *Kék ekék*.

December 8-án dr. Bókay Antal, a PTE Modern Irodalomtudományi Tanszékének tanára *A szelf megalapítása az európai kultúrában – Hamlet és filmjei* címmel tartott előadást.

Költők vendégségben

Május 6-án a budapesti József Attila Kör szerzői voltak a tanszék vendégei: Berta Ádám, Deák Botond, Ijjas Tamás, Magyar Andrea és Tallér Edina, valamint Orbán György, a Ráday Könyvesház igazgatója és Pavlics Tamás, a Collegium Pannonica Alapítvány igazgatója.

Ösztöndíj

Janovics Mária a Schumann Alapítvány egyhónapos gyakornoki ösztöndíjával volt az Európai Parlamentben, Brüsszelben és Strasbourgban.

Versenyegek

Tosztás Andrea harmadéves hallgató április 9-én és 10-én részt vett a Kazinczy Szép Magyar Beszéd Versenyen Egerben, az Eszterházy Károly Főiskolán. Kísérőtanára Molnár Csikós László volt.

Hallai Hajnalka harmadéves hallgató november 5-én és 9-án részt vett a Kossuth Szónokversenyen Budapesten, az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Kísérőtanára Molnár Csikós László volt.

Díjak

A 2010. évi Híd Irodalmi Díjat Faragó Kornélia kapta.

Faragó Kornélia Budapesten átvette a Déry Tibor-díjat. Az alábbiakban közöljük a laudáció szövegét:

Mint az Újvidéki Egyetem irodalomprofesszora, mint folyóirat-szerkesztő s nem utolsósorban mint irodalomelméleti művek és kritikák szerzője azok közé tartozik, akik a határon túl a legtöbbet teszik a magyar irodalom és nyelv ügyéért. Tudósként kitűnő irodalomelméleti tanulmányokban járja a maga eredeti fölfedező útját, pedagógusként pedig hatékony ösztönzője annak, hogy a tanítványai komoly szerepet vállaljanak a szerbiai magyar nyelvű kultúra fölvirágoztatásában.

Irodalomkritikái és tanulmányai kezdetben az újvidéki *Új Symposion*ban, később a *Híd*ban és a jugoszlávai/szerbiai szerb és magyarországi folyóiratokban jelentek meg. 1977-től 199-ig a zágrábi székhelyű Lexikográfiai Intézetben a Jugoszláv Enciklopédia magyar nyelvű kiadásának szerkesztőjeként dolgozott, a háború után pedig az újvidéki BTK Magyar Tanszékén és a Belgrádi Egyetem Filológiai Kara Hungarológia Tanszékén irodalomelméletet, narratológiát és kortárs magyar irodalmi kultúrát tanít.

Az irodalmi lapszerkesztésbe már 1977-ben, a legendás *Új Symposion* idején bekapcsolódott – ma pedig a *Híd* című folyóirat főszerkesztőjeként tölt be igen progresszív szerepet, s nem utolsósorban kitűnő kritikákat ír.

2001-ben *Térirányok távolságok. Térdinamizmus a regényben* címmel jelent meg térpoétikai kötete. 2005-ben Schöpflin Aladár Kritikus Ösztöndíjban részesült, 2006-ban *Kultúrák és narratívák* című könyvéért Híd Irodalmi Díjjal jutalmazták, 2010-ben az újvidéki Forum Könyvkiadónál megjelent *A viszonyosság alakzatai* című kötetéért kapta meg a Híd Irodalmi Díjat. Szerb nyelven is jelent meg könyve 2007-ben, *Dinamika prostora, kretanje mesta* címmel a geokulturális narratológia témakörében.

A tanszék tanárai és munkatársai 2010-ben a következő tudományos tanácskozásokon és rendezvényeken tartottak előadást:

– *Ritmikai és retorikai tradíció a kortárs magyar lírában. Nemzetközi tudományos konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán. 2009. nov. 27–28.*

Faragó Kornélia: A Másképp, mint lenni (Kezdjük a legújabbal)

– *Irodalom és referenciális igazság. Irodalmi konferencia az MTA Irodalomtudományi Intézetének Modern Magyar Irodalmi Osztálya és az Újvidéki BTK Magyar Tanszékének szervezésében. Budapest, 2009. dec. 7–8.*

Bence Erika: Történelem és napló(regény)

Harkai Vass Éva: A naplóíró Csáth

– *Magyar kultúra napja Erdélyben és a Partiumban. Irodalmi Karaván a Bod Péter Kovászna Megyei Könyvtár olvasótermében. Sepsiszentgyörgy, jan. 20.*

Faragó Kornélia: Nyílt struktúrák

– *Irodalmi Karaván Székelyföldön. A Hid Szebeni Magyarok Egyesületének székhelye, Nagyszeben, jan. 21.*

Faragó Kornélia: A vajdasági magyar irodalmi kultúra szerkezetéről

– *Irodalmi Karaván a Székelyföldön. A Márton Áron Gimnázium díszterme. Csíkszereda, jan. 22.*

Faragó Kornélia: A Hid szerkesztési elvei és a vizuális mellékletek

– *Irodalmi Karaván a Székelyföldön. Városi Könyvtár látvány- és hangzóanyag részlege. Székelyudvarhely, jan. 23.*

Faragó Kornélia: Maurits Ferenc, Végel László és Virág Gábor a vajdasági magyar kultúrában.

– *Intermagyar. A határon túli magyar sajtó találkozója. Magyar Újságírók Országos Szövetsége. Budapest, márc. 19–20.*

Faragó Kornélia: Az irodalmi folyóirat kapcsolata a helyi és az anyaországi értelmiséggel, mint szerző- és olvasógárdával

– *Vajdasági Irodalmi Karaván. A Hid c. irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat bemutatkozó estje. Mohács, márc. 24.*

Faragó Kornélia: Böndör Pál és Lovas Ildikó

– *Vajdasági Irodalmi Karaván. A Hid c. kulturális folyóirat baranyai bemutatkozó körútja. Művészetek és Irodalom Háza. Pécs, márc. 25.*

Faragó Kornélia: A vajdasági irodalmi kultúra és a geokulturális látásmód

– *Rendhagyó irodalomóra a Művészetek és Irodalom Házában. Pécs, márc. 25.*

Faragó Kornélia: Amikor az idő megölte a teret. A vajdasági magyar irodalom térpoétikai kérdései az ezredfordulón – költészet, próza

– *The First International Conference on Discourse, Culture and Representation. Sapientia – Erdélyi Tudományegyetem, Humán Tanszék, Csíkszereda, apr. 23–24.*

Bence Erika (Janovics Máriával): Language and Identity in Erzsébet Juhász's Border Novel

– *A 12 legszebb magyar vers-program. Hajnali részegség-konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szombathely – Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, ápr. 23–25.*

Faragó Kornélia: Látványnyílás az időkre. Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség

Harkai Vass Éva: A Hajnali részegség későmodern versbeszéde

Toldi Éva: A Hajnali részegség verses olvasatai

– *InterRegioSci 2010. Naučna konferencija, Novi Sad, Izvršno veće AP Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj, ápr. 28.*

Csányi Erzsébet: Nizovi džez-akorda u džins-prozi = Book of abstracts the fourth scientific-technical meeting–Knjiga izvoda iz saopštenja peti naučno-stručni skup. 88.

– *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért. Nemzetközi konferencia az 50 éves nyitrai magyar pedagógusképzés tiszteletére. Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, ápr. 28–29.*

Bence Erika: A peremvidék műfaja: A „határregény”

– *Pécsi Irodalmi Fesztivál. „Review within Review” – Nemzetközi irodalmi találkozó. Művészetek és Irodalom Háza – Breuer Marcel terem. Pécs, máj. 6–7.*

Faragó Kornélia: Az idegen elem

– *Kosztolányi Dezső születésének 125. évfordulóján – tudományos ülés-szak a Magyar Tudományos Akadémián, Budapest, máj. 7.*

Hózsa Éva: Kosztolányi-versek, korabeli német fordítások

– *Szabadkai Nyári Akadémia az Észak-bácskai Magyar Pedagógusok Egyesülete szervezésében, Szabadka, aug. 6.*

Horváth Futó Hargita: Iskolai kontextus a magyar irodalomban

– *A felnőttképzés perspektívái. Nemzetközi konferencia. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kara, Kaposvár, szept. 17.*

Bence Erika: A folytonosan történő irodalom – Továbbképzési tapasztalatok

– „... Káromkodásból katedrálíst?” *Ki viszi át a Szerelmet-konferencia. Nyugat-magyarországi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szombathely – Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Tanszék, Veszprém – Ajka – Iszkáz, szept. 24–26.*

Faragó Kornélia: Kérdések és válaszok kísérletek. Reflexiók a *Hajnali részegség* című kötetről

Harkai Vass Éva: Nagy László pró és kontra, avagy a *Ki viszi át a Szerelmet* az életmű és a kritikai recepció kontextusában

Toldi Éva: Mai hőszok

– *I. Kárpát-medencei Mentálhigiénés Kollégium. Debrecen, okt. 7–9.*

Horváth Futó Hargita és Hózsá Éva: Határon átvágó kapcsolatok: Oktatógyár és mentálhigiénés „rámozdulás”

– *Alakmások – hamismások – alteregók – heteronimák. 5. konTEXTUs konferencia. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. Újvidék, okt. 23.*

Bence Erika: Anagorízis és pezsudo-valóságos alakítás a kortárs történelmi regényekben

Csányi Erzsébet: HOMO DUPLEX. (Stevenson–Kosztolányi–Crnjanski)

Horváth Futó Hargita: M. Holló János, a Gion-próza alteregója

Hózsá Éva: Nincs olyan Don Quijote, aki ne maradna egyedül (Kosztolányi Dezső figurájának intertextuális mozgása)

Ispánovics Csapó Julianna: A női alakmás hitelessége Herceg János Anna búcsúja c. regényében

Utasi Csilla: Beavatás és heteronimák. Danyi Zoltán *Hullámok után a tó sima tükre* című novelláskötetéről

– *Regionalna konferencija Srpskog PEN centra. Memoari: činjenice ili fikcija? – Memoirs: Faction or Fiction? Belgrád, nov. 5.*

Faragó Kornélia: Narativna struktura identiteta. O žanru javne subjektivnosti

– *Egyén és közösség. A MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézete és a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet nemzetközi interdiszciplináris társadalomtudományi konferenciája, Zenta, nov. 5–6.*

Csorba Béla: Sinkó Ervin vajdasági tevékenysége

– *Debreceni Irodalmi Napok. A Korunk (Kolozsvár) és a Hid (Újvidék) folyóiratok bemutatkozása a 60 éves Alföld meghívására. Kölcsey Központ, Debrecen, nov. 11–12.*

Faragó Kornélia: Irodalom, fordítás, folyóiratcultúra.

Egyetemi Nyelvészeti Napok, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, nov. 17–18.

Andrić Edit: Tegezés és magázás a magyar és szerb nyelvben

Csányi Erzsébet: A regénybe ágyazott szónoklat formái és eszközei

Cseh Márta: Szókészleti elemek a beszédben

Katona Edit: Stilisztikai jegyek és gondolatiság összefonódása egyetemistáink szónoklataiban

Kovács Rácz Eleonóra: Az élőnyelvi kommunikáció nyelve a vajdasági magyarság körében

Láncz Irén: A kötetlen beszéd pragmatikai jellemzői

Molnár Csikós László: A vajdasági magyar nyelvrétegek fonológiai sajátosságai

Pásztor Kicsi Mária: A hangsúly szerepe a beszédben

Rajzsi Ilona: A népetimológia egy típusa Apor Péter *Metamorphosis Transylvanie* című művében

– *Irodalom és intimitás. MTA, Irodalomtudományi Intézet, Budapest – Újvidéki Egyetem BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék, nov. 29–30.*

Faragó Kornélia: A megoszthatatlan narratívája (Intimitás-értelmezések Szerb Antal *Utas és holdvilág* c. regényében)

Harkai Vass Éva: Intimitás a lírában (Tóth Krisztina költészetéről)

Toldi Éva: Érzelembeszéd (Demény Péter: *Visszaforgatás*)

A tanszék tanárainak egyéb tevékenysége

Bence Erika

Aug. 6.: *A Másra mutató műfajolvasás* c. könyv bemutatója a szenttamási könyvtárban.

Okt. 16.: Gobby Fehér Gyula és Paszkal Gilevszki méltatása – A Szenteleky- és a Bazsalikom-díj átadása Szivácon.

Harkai Vass Éva

Okt.: Tolnai Ottó költészetéről. Csépe-nap, Kishegyes.

Okt. 29.: Szentés – Topolya. Író–olvasó találkozó Cserna-Szabó András-sal, Topolya, Népkönyvtár.

Nov. 12.: Tóth Ferenc költészetéről. Tóth Ferenc 30 (1940—1980). Jung Károllyal. Topolyai Múzeum.

Író-olvasó találkozók, könyvbemutatók:

Topolyai Múzeum (a Sárszegtől délre könyvbemutatója)

Kishegyes, Könyvtár (a Sárszegtől délre könyvbemutatója)

Szabadka, Danilo Kiš könyvesbolt (a Sárszegtől délre könyvbemutatója)

Horváth Futó Hargita

Aug. 13.: Elek Tibor *Gion Nándor írói világa* című könyvének bemutatója. Szenttamási Népkönyvtár.

Aug. 14.: A Gion Nándor Emlékház kiállításának megtervezése és a megnyitó ünnepség szervezése.

Hózsá Éva

Febr. 9.: Próza, retour. Beszélgetés, olvasás. Az irodalmi est vezetése. Városi Könyvtár, Szabadka.

Febr. 19.: A Csáth-allé (és kitérők) című kötet bemutatója. Danilo Kiš Könyvesbolt, Szabadka.

Márc. 9.: Kosztolányi-kisértetek. Előadás. Svetozar Marković Gimnázium, Szabadka.

Márc. 26.: Kosztolányi és a fordítás. A tanácskozás vezetése. Kosztolányi Dezső Napok, Szabadka.

Márc. 27.: Az olvasási módszerek „élvezetes” integrálása. Előadás a pedagógus-továbbképzésen. TANOM, Vajdasági Magyar Pedagógusok Egyesülete, Újvidék

Ápr. 6.: A vajdasági novella. Pannon Televízió – Vajdasági Módszertani Központ, Szabadka.

Ápr. 23.: Desiré. Kosztolányi kultusza a Vajdaságban. S. Gordon Klára könyvének bemutatása. Danilo Kiš Könyvesbolt, Szabadka.

Máj. 20.: A Csáth-allé (és kitérők) című kötet bemutatója. Könyvtár, Magyarokanizsa

Júl. 8.: Elbeszélői kommentárok – módszertani újítások – előadás. Apáczai Nyári Akadémia, Újvidék.

Szept. 18.: Jódal Rózsa gyerekkönyvei (a tanulmány megírása). Herczeg Ferenc Napok, Versec.

Szept. 25.: Részvétel a Kosztolányi-konferencia kerekasztal-vitájában (Az irodalmi tér poétikája és emlékezete. Szervező: a Fiatal Írók Szövetsége). Palicsi Városi Könyvtár.

Okt. 18.: Irodalmi est – beszélgetés Závada Pál íróval. Városi Könyvtár, Szabadka.

Okt. 19.: Portré és irodalom (előadás). Az idő arcai című portrékiállítás kísérőrendezvénye. Városi Múzeum, Szabadka.

Nov. 16.: Novellák, naplók, levelek. Irodalmi ankét. Részvétel a Csáth Géza rajzaiból szervezett kiállításon. Meghívás az irodalmi ankétra. Közép-európai Kulturális Intézet, Budapest.

Nov. 29.: Irodalmi est vezetése: Verebes Ernő versei és a kötet illusztrációi. Városi Könyvtár, Szabadka.

Toldi Éva

Aug. 20.: Ki megy ma Firigyházára? A nyolcvanéves Németh István köszöntése. Szenteleky-emléknap, Szivác.

Aug. 20. és okt. 16.: A Szenteleky Napok Tanácsának elnökeként a Szenteleky Napok megszervezése.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Andrić Edit

Az idegen szavak adaptálása a magyar és a szerb nyelvben. Hungarológiai Közlemények, 2010/2. 53–63.

Kontrastivna istraživanja srpsko(hrvatsko)g i mađarskog jezika (Srpski jezik u poređenju sa drugim jezicima, Knjiga 1. Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti. Urednici Ivan Klajn i Predrag Piper. Beograd, 2010. 9–40 p.

Egy Kosztolányi-vers két szerb fordításáról. Régió-lapozó: Kód – irodalom – kultúra – régió V. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék 2010. 47–59.

Esti Kornél, avagy Kornel Večernji = Alterego, Alakmások-hamismások-heteronimák, KonTEXTUS könyvek 5. Szerk.: Csányi Erzsébet, Bölcsészettudományi Kar és Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010. 191–214.

Oslovljavanja u mađarskom i srpskom jeziku. Zbornik radova petog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma »Susret kultura«. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2010. 515–522.

Az újvidéki diákok kétnyelvűsége. Hungarológiai Közlemények, 2010/4., 94–114.

Bence Erika

Művészetszmény és irodalomértés (Kazinczy Ferenc Tövisék és virágok című kötetében) = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Szerk.: Debreczeni Attila, Gönczy Mónika. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 52–57.

Tárművészeti diskurzusok: kép az irodalmi szövegben = Kultúrák határán I-II. Szerk.: Bányai Éva, RHT Kiadó, Bukarest – Sepsiszentgyörgy, 2010. 189–198.

A Módosulások várostörténeti/magánmitológiai aspektusai = Herceg János centenáriuma. Összeállította Fekete J. József. Forum, Újvidék, 2010. 97–104.

Művészetszmény és irodalomértés Kazinczy Ferenc Tövisék és virágok című kötetében = Létünk, 2009.[2010.]/4., 31–38.

Istorijka pozadina autobiografije = Dometi, 2009. [2010.] 36. god., jesen i zima: 138–139., 42–48.

Asztaltársaság és hírlap. A regényképző anekdota forrásai Mikszáth Kálmán regényírásában = Létünk, 2010/1., 52–61.

A gyermeki perspektíva és beszédmód a gyermekirodalom oktatásában = Iskolakultúra: Veszprém, 2010/2., 134–139.

A Gion-perspektíva. Gerold László: Gion Nándor. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 82–89.

Egy (még) névtelen műfajtypus jelenléte. Márton László, Schein Gábor és Vasagyi Mária regényírásáról = Forrás, Kecskemét, 2010/9., 95–108.

Az iskola terei. Horváth Futó Hargita: Iskola-narratívák. Iskolakultúra: Veszprém, 2010/10., 130–132.

A peremkultúra műfaja: „határregény” = Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért. Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu. Science for Education – Education for Science. Absztraktok. Abstrakty. Abstracts. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, 2010. 11.

Anagorizis és pseudo-valóságos alakmás = Alakmások – Hamismások – Alteregók – Heteronimák. 5. konTextus konferencia. Rezümékötet. Filozofski fakultet. Univerzitet u Novom Sadu – VMFK, Újvidék, 2010. 14.

A folytonosan történő irodalom. Továbbképzési tapasztalatok = A Fel-nőttképzés Perspektívái Nemzetközi Konferencia – Fel-nőttképzési műhelyek jó gyakorlatai. Kaposvár, 2010. Szerk.: Belovári Anita. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kara, Kaposvár, 2010.

Csányi Erzsébet

Farmernadrágos próza vajdasági tükörben. A vajdasági Magyar jeans-próza természetrajza. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felső-oktatási Kollégium. Újvidék, 2010. 245 p.

Lírai szövegmezők. Vajdasági magyar versterek, kultúraközi konextusok. VANU, Újvidék, 2010. 96 p.

Jazzes akkordmenetek a jeans-prózában. = Mediális áttelekesítés. Zene – beszéd – irodalom. (konTEXTUS Könyvek 4.) Szerk.: Csányi Erzsébet. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium. Újvidék, 2010. 107–117.

Expresszionista ecsetkezelés Herceg Jánosnál. = Buzás Márta – Sági Varga Kinga: Herceg János centenáriuma (1909–2009). Tanulmányok, emlékezések. 71–73.

Redukált világ (Végel László Egy makró emlékiratai című regényének narrátori nézőponttechnikái). = Horváth Futó Hargita, Hózsá Éva, Ispánovics Csapó Julianna: Régió-lapozó: Kód – irodalom – kultúra – régió V. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék 2010. 81–85.

Homo duplex. (Stevenson-Kosztolányi-Crnajnski) = Alteregó. (konTEXTUS Könyvek 5.) Szerk.: Csányi Erzsébet. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010. 9–18.

Jeans mint stigma – szövet és szöveg. Létünk, 2010/2. 131–139.

Svilena nit sećanja. Rukovet, 2010/1-4. 63–64.

Modeliranje interkulture mreže jeans proze u Vojvodansko-madarskoj književnosti. Polja, 2010/462. mart-april, 140–143.

A morálfilozófus beatnik. (Végel László: Egy makró emlékiratai) Vár Ucca Műhely, Veszprém, 2010/3. 61–73.

Az átteoretizált művészet. (Preteoretisana umetnost.) Ex Symposion, Veszprém, 2010/72.

Gion-replay. (Szimulálás és újrajátszás Gion Nándor Testvérem, Joáb c. regényében). Tanulmányok, 2010., 30–40.

Cseh Márta

Gyógynövénynevek szójegyzéke (szak- és népnyelvi adatokkal). Hungarológiai Közlemények, 2010/4., 143–175.

Csorba Béla

Szent Rozália – miért? (Egy pestisszent helyi kultuszának gyökerei). Létünk, 2010/3., 98–103.

Kothay Nándor szobrászművész (1921 – 2000) [A művész temerini gyökereiről] Temerini Újság, 2010. február 4., 5.

Most már biztos: közel hat és fél ezren vesztek oda Járekon. Magyar Szó, Kilátó, 2010. február 27., 28., 23.

Közel ezer gyermek halt meg Járekon. Magyar Szó, Kilátó, 2010. március 13., 14., 23.

Was erzählen uns Sterbebücher des Vernichtungslager JarekDer Donauschwabe Mitteilungen (Ulm), Nr. 4, 15. april 2010, 5-7.

Jó a kezdet. Az Állatfarm temeriniek előadásában. Temerini Újság, 2010. április 22., 6.

A járeki „lóger” temerini áldozatai. Temerini Újság, 2010. május 6., 7.

Kováts Antal évfordulói. Temerini Újság, 2010. május 13., 7.

Akiknek sem bölcső, sem koporsó nem jutott... A járeki táborban született és meghalt csecsemőáldozatokról (1945) Temerini Újság, 2010. május 27., 9.

A zöld gyep és a kocsmai pódium ígézetében. (Ádám István: Játék pirosban, fehérben, feketében, Temerin, 2010.) Magyar Szó, Kilátó, 2010. július 17., 18.

Agyagból asszonyt, kőből katonát... Egy szobrász nyomában. [Mihály Árpád: Agyagból asszonyt, kőből katonát, fémből figurát, Szeged, 2010. kis-monográfiája Kothay Nándorról.] Temerini Újság, 2010. augusztus 19., 7.

Szent Rozália és a járszági gyökerek. Temerini Újság, 2010. szeptember 9., 9.

Alsó-Bácska újratelepítéséről 1–3. Temerini Újság, 2010. október 7., október 14., október 21.

Járek magyar gyermektemető is. Magyar Szó, Kilátó, 2010. október 30., 31., 24.

Faragó Kornélia

The questions and perspectives of geocultural narration. The “referential productivity” of fiction. = Anachronia, Hamburg, 2010/january. Nr 10. 100–113.

Romanat kato insztitucija na pametta. = Szlovoto. Pregled na szavremenata szrbszka literatura. Szófia, 2010/augusztus. 78–81.

The Novel as an Institution of Memory. = Golden Beam, 95–96. sz. 2009/9–10 . 64–66.

A viszonyosság alakzatai. Transzkulturális jelentésmények. = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica Tomus XV. Fasciculus 1. Szerk. Horváth Zita. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2010. 51–59.

A kérdés végtelenje. Babits Mihály: Esti kérdés. Hungarológiai Közlemények, 2009/3., 6–63.

A teoretikus érzékek térideje. Radnóti Miklós: Levél a hitveshez. = A tizenkét legszebb magyar vers 5. Levél a hitveshez. Szerk.: Füzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 2010., 60–166.

Neidentifikovana globalna subjektivnost. Kako iznuditi priznavanje različitosti i mnoštva u kontekstu globalizacije? Zlatna greda, 97. sz. 2009/11., 21–22.

Látványnyílás az időkre. Kosztolányi Dezső: Hajnali részegség. = Hajnali részegség. A tizenkét legszebb magyar vers 6. Szerk.: Füzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 2010. 260- 267

Kult Italije u mađarskoj književnosti. Antal Serb: Putnik i mesečina. Dnevnik. 2010. szept. 10. 14.

Mesto i značaj medijskih studija za međuregionalnu saradnju. Zbornik radova. Szerk. Faragó Kornélia, Dubravka Valić Nedeljković, Violeta Rakić. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2010.

Harkai Vass Éva

Sárszegtől délre. Négy portré. Lavik 92 - TIMP, Topolya, 2009.

Verstörténések. Verselemzések, líratanulmányok és -kritikák. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010.

A Hajnali részegség későmodern versbeszéde - Hajnali részegség. A 12 legszebb magyar vers. Szerk.: Füzfa Balázs. Savaria University Press, Szombathely, 2010. 384- 396.

Születésnapok - újra(írás). Gerold László 70. születésnapjára. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 1- 27.

Már-alakulat, még-alakulás. avagy hibázni jó (Kukorelly Endre: Mennyit hibázok, te úristen). Híd, 2010/10., 88-99.

A naplóíró Csáth. Hungarológiai Közlemények, 2010/4., 17- 25.

„A szó esztétikája”. Tanulmányok. 2010., 1-12.

Horváth Futó Hargita

Gion Nándor. Bibliográfia. Családi Kör, Újvidék, 2010.

Történetalkotás a festő vásznán (Képi elbeszélés A szemüveges lány című novellában). Tanulmányok, 2009., 23-26.

M. Holló János, a Gion-próza alteregója. = Csányi Erzsébet szerk.: Hasonmások-hamismások-alteregók-heteronímák. Rezümékötet. Bölcsészettudományi Kar - Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010.

Fény-játékok (A nap és a fény mint a szövegek kohéziós anyaga Gion Nándor A kárókatónak még nem jöttek vissza című regényében). = Régiólapozó. Kód irodalom - kultúra - régió V. Szerk.: Horváth Futó Hargita, Hózsá Éva, Ispánovics Csapó Julianna. Újvidék . Bölcsészettudományi Kar, 2010. 86 -90.

M. Holló János, a Gion-próza alteregója - Csányi Erzsébet szerk.: Alteregő. (konTEXTUS Könyvek 5.) Bölcsészettudományi Kar - Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010. 121- 134.

Hózsá Éva

Játéknak indult. = Ágoston Pribilla Valéria, Hózsá Éva, Ninkov K. Olga (szerk.): „Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”. Csáth Géza földesi naplórajzainak és rajzfüzetének atlasza. Városi Könyvtár, Szabadka, 2010., 43–46.

Kihez vagy mihez hű? Tanácskozás fordításról, ferdítésről és nem fordításról – Kosztolányi szellemében (Előszó). = Ágoston Pribilla Valéria, Hózsá Éva, Hicsik Dóra (szerk.): Kihez vagy mihez hű? Városi Könyvtár, Szabadka, 2010. 7–10.

Ouverture és továbbtétel... = Csányi Erzsébet szerk.: Mediális áttelekiesítés. Zene – beszéd – irodalom. konTEXTUS 4., Bölcsészettudományi Kar és Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010., 61–70.

Német fordítás, franciás fortély (A Mágia című Kosztolányi-kötet három verse német nyelven, 1914). Tiszatáj, Szeged, 3., 2010., március, 54–57.

Zendülés, hangszerelés, kortárs „kispróza”. (Retro Örkeny – Tóth Krisztina: *Hazaviszlek, jó?*). Hungarológiai Közlemények, 2010., 1., 43–56.

Az alakítás (és a rózsa-egybeszövés) mint modell. Filológiai Közlöny, 2010., 1., 71–79.

Kificamodott kontúrok. Új Forrás, 2010. június, 42. évf., 6., 85–91.

A kis csend(ek) víziói. (Herceg János novelláiról). = Fekete J. József (összeáll.): Herceg János centenáriuma (1909–2009). Tanulmányok, emlékezések. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010., 45–51.

A festmény akusztikája. = Dévavári Beszédes Valéria és Silling Léda (szerk.): Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Grafoprodukt, Szabadka, 2010., 463–467.

Verserjedés – fordítói nyugtalanság. (Kalandozás az „előtörténetben”). = Horváth Futó Hargita, Hózsá Éva, Horváth Futó Hargita (szerk.): Régió-lapozó. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010., 60–69.

Figyelj rám, világ! (Mesélő gyerekek és „kicsomagoló” játékok Jódal Rózsa gyermekkönyveiben). = Horváth Futó Hargita, Hózsá Éva, Horváth Futó Hargita (szerk.): Régió-lapozó. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010., 91–96.

Nincs olyan Don Quijote, aki ne maradna egyedül. Kosztolányi Esti Kornéljának intertextuális mozgásai (Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél, Esti Kornél kalandjai* és Esterházy Péter: *Esti*). = Csányi Erzsébet szerk.: Alteregó. Alakmások – hamismások – heteronímák. konTEXTUS 5., Bölcsészettudományi Kar és Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010., 19–34.

Oktatógyár és mentálhigiénés „rámozdulás” (társszerzőként). Tanulmányok, 2010., 62–74.

Ispánovics Csapó Julianna

A jugoszláviai magyar irodalom 2002. évi bibliográfiája. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010. 215 p.

Kötél/tánc/zene. A sláger és a Sziveri-vers. – Mediális áttelekesítés. Zene beszéd irodalom. Szerk. Csányi Erzsébet, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2010. 101–106.

A „női regény” műformái a vajdasági magyar irodalomban. – Hungarológiai Közlemények, 2010/1., 68–78.

Periféria és centrum módosulásai Herceg János esszéiben, jegyzeteiben 1945 előtt. – Herceg János centenáriuma (1909–2009). Tanulmányok, emlékezések. Összeállította Fekete József. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2010. 13–22.

Magyar nyelvű könyvkiadás és kiadói struktúra Bácskában a XVIII. század végétől 1918-ig. Régió-lapozó. Kód - irodalom kultúra régió V. Szerk. Horváth Futó Hargita, Hózsá Éva, Ispánovics Csapó Julianna. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010. 153–166.

A női alakítás hitelessége Herceg János Anna búcsúja c. regényében. = Alteregók. Alakmások hamismások – heteronimák. Szerk. Csányi Erzsébet. Újvidék, Bölcsészettudományi Kar, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, 2010. 179–190.

A magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok alakulása Jugoszláviában/Szerbiában a jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiájának a kontextusában. = Tanulmányok, 2010., 75–84.

Katona Edit

Nyelvről nyelvre. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2010. 180 p.

„Tükör által homályosan” vagy fordítás által értelmezve? Hungarológiai Közlemények, 2010/4., 115–126.

Kovács Rácz Eleonóra

Idegen nyelvekből származó szavak a magyarban. Hungarológiai Közlemények, 2010/2. 64–78.

A nyelvjárással szemben kialakult attitűd a vajdasági magyarság körében. Hungarológiai Közlemények, 2010/3. 170–179.

A magyar és a szerb nyelv helyzete, alkalmazása a vajdasági magyarság körében (Részlet a vajdasági magyarság körében végzett attitűdvizsgálatból). Létünk, 2010/3. 104–119.

Láncz Irén

Szarvas Gáborék Kazinczy nyelvújításáról. = Debreczeni Attila – Gönczy Mónika (szerk.): Ragyogni és munkálkodni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010. 65–71.

Kazinczy Ferenc európai mintái. Hungarológiai Közlemények, 2010/2., 11–20.

Evropski model jezika i književnosti i pokret obnove mađarskog jezika. = Susret kultura. Zbornik radova. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2010., 695–700.

Deák Ferenc szerzői utasításai a *Légszomj* című drámában. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 116–128.

Beszédaktusok és stratégiák = Dévavári Beszédes Valéria – Silling Léda (szerk.): Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 2010., 13–25.

Molnár Csikós László

Magyar személynevek használata Szerbiában. Hungarológiai Közlemények, 2009/4., 16–30.

A magyar nyelvújítás helye az európai nyelvek megújulásában. = Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok, Ada, 2010. A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület kiadása, 43–50.

Természetes nyelvújulás, mesterséges nyelvújítás. Hungarológiai Közlemények, 2010/2., 4–10.

A nyelvújítás utóélete. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 141–155.

Különleges adatai szavak. = Dévavári Beszédes Valéria – Silling Léda (szerk.): Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 2010., 41–51.

Pásztor Kicsi Mária

Upotreba člana u informativnim tekstovima vojvođanske štampe na mađarskom jeziku. Susret kultura, Novi Sad UNS FF, 2009 vol. II, 791–796.

Nyelvújító módszerek a chatelésben. Hungarológiai Közlemények 2010/2., 44–52.

A hír helye a tömegkommunikációs műfajok rendszerében. Hungarológiai Közlemények 2010/3., 156–169.

Citativ és indirekt modalitás vajdasági magyar informatív szövegekben = Horváth Futó Hargita, Hózsa Éva, Ispánovics Csapó Julianna: Régió-lapozó. Kód – irodalom – kultúra – régió V. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010., 24–45.

Rajslí Ilona

A viselet stílusfunkciói Mikszáth Kálmán novellisztikájában. (*Tóth atyafiak – A jó palócok*) Létünk, 2010/2. 122–131.

A magyar növénynevek fejlődéstörténetéből. (A tömörítő jellegű növénynevekről). Hungarológiai Közlemények, 2010/2., 21–29.

Lippay János Posoni kert című művének nyelvi vizsgálata. = Dévavári Beszédes Valéria Silling Léda (szerk.): Szenvedély és szolgálat. Tanulmányok a hatvanesztendő Silling István tiszteletére. Bácsország Vajdasági Honismereti Társaság, Szabadka, 2010. 26–41.

Régi mesterségek, foglalkozások szavai családnevekben. Tanulmányok, 2010., 85–92.

Az esztétikai szempontok érvényesülése a vajdasági magyarok névadásában. Hungarológiai Közlemények, 2010/4., 84–93.

Toldi Éva

Egyetlen történeteink. Miskolc, Felsőmagyarország Kiadó, 2010. 278 p.

Olvasókönyv az általános iskolák 8. osztálya számára. Beograd, Zavod za udžbenike, 2010. 172 p.

A saját és idegen tapasztalatának néhány aspektusa a vajdasági magyar irodalomban. = Kultúrák határán I–II. Szerk.: Bányai Éva. Bukarest–Sepsiszentgyörgy: RHT Kiadó, 2010. 117–129.

A Hajnali részegség verses olvasatai. = Hajnali részegség. Szerk.: Füzfa Balázs. Szombathely, Savaria University Press, 2010. 397–408.

Szógyűjtők és más idegenek. = Utazás a magyar nyelv körül. Szerk. Csernicskó István et al.. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010. 73–79.

Az ars moriendi regénye (Péterfy Gergely: Halál Budán). Hungarológiai Közlemények, 2010/1., 57–67.

Újvidék-narratívák. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 90–99.

Az otthonosság és idegenség alakzatai a rendszerváltozás idején a vajdasági magyar irodalomban. Budapest, Szín. A Magyar Művelődés és Képzőművészeti Lektorátus folyóirata, 2009. október. [2010] 98–107.

Párbeszéd, átköltés, kultusz (Fenyvesi Ottó: Halott vajdaságiakat olvasva). Békéscsaba, Bárka, 2010/1., 89–92.

Egy motívum az intermedialitás és intertextualitás határhelyzetében. Hid, 2010/6., 74–79.

Az egyetlen történet labirintusában (Balázs Attila: Kinek Észak, kinek Dél). Kecskemét, Forrás, 2010/6., 91–104.

A Másik megértésének stratégiái. Tanulmányok, 2010., 93–103.

Az autotextualitás változatai. Hungarológiai Közlemények, 2010/4., 40–48.

Tüskei Vilma

A nyelvújítás selejtjei. Hungarológiai Közlemények, 2010/2., 30–43.

Sintetičnost i analitičnost mađarskog i srpskog jezika iz aspekta glagolskih prefiksa = Zbornik radova Simpozijuma Susret kultura. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, 2010., 763–770.

Lippay János Virágoskertjének színnévvizsgálata. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 180–196.

A jelöletlen szóösszetételek és a zéró morféma. Létünk, 2010/2.

Utasi Csilla

A 16. századi verses história műfaji kérdései. = Peti međunarodni interdisciplinarni simpozijum „Susret kultura“, Zbornik radova, II. kötet, szerk. Ljiljana Subotić, Ivana Živančević Sekeruš, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010, 1093–1098.

A zene mint metafora, Domonkos István Kitömött madár című regényének elbeszélői szövegei = Mediális átlelkedés, Zene-beszéd-irodalom, szerk. Csányi Erzsébet, VMFK – Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010., 79–86.

Rotterdami Erasmus eszméinek vonzásában. Pesti Gábor fabuláskönyvének kísérő szövegei. Hungarológiai Közlemények, 2010/3., 66–81.

Az aiszóposzi műfaj jegyei = Régió-lapozó, Kód, irodalom, kultúra, régió V., szerk. Hózsza Éva, Ispánovics Csapó Julianna, Horváth Futó Hargita, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010., 97–107.

Beavatás és heteronimák. Danyi Zoltán Hullámok után a tó sima tükre című novelláskötetéről = ALTEREGÓ, Alakmások – hamismások – heteronimák, konTEXTUS könyvek, Irodalomtudományi és interdiszciplináris kutatások, VMFK – Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, 2010., 113–120.

**IN MEMORIAM
UTASI CSABA
(1941–2010)**

BÚCSÚBESZÉD*

A Magyar Tanszék nevében búcsúszom dr. Utasi Csabától, kedves tanárunktól, kollégánktól, az irodalomtörténészről és kritikusról.

Évek óta nincs már velünk, régóta nincs alkalmunk látni őt, beülni hozzá, leülni vele beszélgetni. Hosszabb ideje hiányzik közlünk, elment tőlünk, bár maradhatott volna még. De jó volt tudnunk, hogy bár megnőtt közöttünk a távolság és megszűntek a kapcsolatok, a közelmúltban még foglalkoztatták az irodalom kérdései. És reméltük, lesz még alkalom a találkozásokra. Sajnos, nem így történt. Végleg eltávozott, de mi megőrizzük emlékezetünkben.

Nem feledhetjük el, hogy sok mindent köszönhetünk neki, sok minden megtanulhattunk tőle, s nemcsak irodalmi ismereteket, hanem emberi tartást is.

Utasi Csaba olyan státuszban volt tanszéken, amelyhez meghatározott szerep tartozik. Olyan egyéniség volt, hogy következetesen szerepének megfelelően viselkedett. A maga választotta szerepre jól fel volt készülve. Biztos tudásából következett, hogy mindig magabiztosan viselkedett a maga státuszában. Szerepéből soha nem lépett ki. Mindig megfelelő határozottsággal lépett fel, és hallgatói mindenkor szerepének megfelelően viszonyultak hozzá. Jól teljesítette tanári feladatait, ezért tiszteltük. A hallgatók tisztelete egyfajta jutalom, amelyet vállalt szerepének megfelelő fellépésével, viselkedésével, emberi tartásával érdemelt ki.

Tisztában volt szerepével, tisztelte státuszát. Szavait mindig megbecsülés övezte. A megbecsülés és tisztelet háttérében következetessége és szavahihetősége rejtett. Mert Utasi Csaba mindvégig következetes volt, s ez több mindenre vonatkozik: következetes volt elveihez és módszereihez, meg következetes volt a hallgatóival szemben is.

Tudományterületének jól képzett tudósa volt, mellyel példaértékű személyisége párosult. Tanári munkássága során igyekezett olyan irodalmi gondolkodásmódot megalapozni, amelyet mindenkor elvártak a tanszékes hallgatóktól. Mondandóját mindig világosan fogalmazta meg, okfejtései logikusak voltak, s ezzel segítette a hallgatók részéről történő befogadást. Arra törekedett, hogy hallgatói aktív módon sajátítsák el az irodalmi tényeket, erre serkentette őket. S ha nem úgy alakult, ahogy szeretne volna, mindig felkészült volt meggyőző és elfogadható magyarázatokat adni, ezzel is pótolván és javítván a hallgatók hiányos és nem egyszer pontatlan megközelítéseit, értelmezéseit.

* Elhangzott Utasi Csaba temetésén.

Mikor ő tanított, még másként alakult az élet a tanszéken (is), más módszerek járták, nem volt divatban az interaktív oktatás. Szabályos, klasszikus előadásokat hallhattunk, természetesen tőle is. Jegyzetekkel jött az órákra, és attól kezdődően, hogy megkezdte előadását, minden más megszűnt számára, kirekesztődött a külvilág, egy másik világba, az irodalom világába lépett.

Mint tanulmányaiban és kritikáiban, előadásaiban is széles horizontot nyitott meg. S tehetette ezt sokrétű, alapos tudásának, tájékozottságának meg a világ dolgai iránti érzékenységeinek köszönhetően. S ami az irodalom jelenségeinek megközelítési módjával kapcsolatos, megemlítenéd: a külön utas megoldások és következtetések. Megannyiszor tapasztaltuk, hogy mindent kritikusan szemlélte, a nagy tekintélyeket idézte ugyan, hivatkozott rájuk, de hol finoman, hol keményebben opponált is velük, külön véleményt és meglátást fogalmazva meg. Megfogalmazásai precízek, pontosak voltak – ezt kritikusai is kiemelte már évtizedekkel ezelőtt. Szóbeli megnyilatkozásaiban is és írásaiban is mindig minden mondat a helyén volt és jól meg volt szerkesztve, mert igényes volt a nyelvi kifejezés tekintetében is. A pontos fogalmazást, minden részletet meggondoltan leírva várta el azoktól is, akiknek tudományos munkáját értékelte.

Kedves volt tanárunk és kollégánk halk szavú, megfontolt, toleráns és mindig nyugodt – meg egy kicsit zárkózott volt. Elvárta, hogy hozzá is toleranciával viszonyuljanak, hogy higgadtan hallgassák meg, mert ő is így viszonyult másokhoz. És érzékeny is volt. Érzékenyen reagált a keményebb hangra, és érzékeny volt a mindennapok történései iránt is. Sajátos módon élte meg világunkat (és kisebbségi irodalmunkat), s több sorából én azt olvastam ki, hogy nem mindig érezte jól magát benne. Egyébként nem írta volna azt, hogy hálóban vergődünk, meg hogy süllyedünk. Még akkor is, amikor arról volt szó szövegében, hogy nekik, irodalmároknak kell ellátniuk irodalmunk értékelésének és átértékelésének feladatát. Most őt idézem: „Mert süllyedünk. Mert messze vagyunk. Mindentől. Önmagunktól is.”

És most mi is távol leszünk tőle. De emlékét megőrizzük.

Azzal búcsúszom, hogy minden vele töltött idő: az órákon is és azokon kívül is értékes volt mind hallgatói, mind munkatársai számára. Ezentúl könyvei, tanulmányai, kritikái szólhatnak hozzánk, majd velük leszünk dialógusban.

Utasi tanár úr, Csaba, nyugodj békében!

LÁNCZ IRÉN

IN MEMORIAM UTASI CSABA (1941–2010)

Tisztelt gyászoló gyülekezet – családtagok, kollégák, barátaink!

Két nappal ezelőtt Utaşi Csabától, a szerkesztőtől, az egyetemi tanártól, jelentős irodalmi tanulmányok, esszék és kritikák szerzőjétől búcsúztunk, s most, a búcsúzás fájdalmas felhangjával újra ezt tesszük, annak az intézménynek a falai között, amelynek Utaşi Csaba a 60-as évek elején egyetemi hallgatója, a 70-es évek elejétől pedig tanársegédje, később docense, rendkívüli, majd rendes tanára volt, végigjárva az egyetemi ranglétra fokozatait. Az alma mater falai között vagyunk hát, abban a nemcsak fizikai dimenzióban létező, hanem szellemi térben is, amely Utaşi Csaba mintegy 3,5 évtizedes tanári, irodalomtörténeti pályafutásának szellemi tere, s amely egyben közös szellemi terünk is volt. Ahol gondosan előkészített óráit tartotta, ahol tudományos konferenciákon szerepelt, s ahonnan más intézmények tudományos konferenciáira indult, hogy egyetemi és tudós hallgatóságával, szakmabelikkel megossza irodalomtörténeti tapasztalatát, szemléletét – kétségeit. És irodalmi élményeit is. Mert a magasfokú szakmai felkészültség, a széleskörű olvasottság ténszerű kontextusából, Utaşi Csaba tiszta és pontos megfogalmazású mondataiból az is kiérezhető volt, hogy az irodalom és irodalomtörténet nem csupán kötelező olvasmány, elsajátított és elsajátítandó tényanyag, hanem – akár olvasóként, akár tanulmány- vagy esszéíróként, kritikusként – életre szóló szenvedélyes szellemi tevékenység és megszállottság is. Tanárként és irodalomtörténészként ezzel a szenvedélyességgel és megszállottsággal, de közben ugyanakkor a ráció higgadtságával, figyelmes és alapos elemzőkészséggel és a megnevezés pontosságával közelített a 20. századi magyar irodalom alkotóihoz – Csáth Géza, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond, Déry Tibor, Gelléri Andor Endre, József Attila, Márai Sándor és mások szövegeihez, a jugoszláviai magyar irodalom múltjának, közelmúltjának és jelenének kérdéseivel. Ennek a rá jellemző csendes visszafogottságnak a kérge alatt munkáló megszállottság, szenvedélyes olvasói és irodalomtörténeti gesztus mutatkozott meg olyankor is, amikor – némi kesernyés rezignációval – kedvenc költőinek sorait idézte: „Láttam a boldogságot én, / lágy volt, szőke és másfél mázsa” – „kanadából sohasem indul hajó” – „A part ellenségem!” – „Háború lesz.” A legújabb balkán háború idején íródott naplójegyzetei, az ezek tárgyát képező

történesek s az általuk kiváltott néma rettenet és félelem bizonyítják, hogy a kételyek, a szkepszis, a kesernyész rezignáltság tájunkon a múltban is és a közelmúltban is kellő táptalajra talált.

Ennek az évezrednek a folyamán több alkalommal szoltam, írtam a Symposion első korosztályáról. Arról a korosztályról, amelynek Tolnai Ottón, Domonkos Istvánon, Bányai Jánoson, Gerold Lászlón, Végel Lászlón és másokon kívül Utasi Csaba is meghatározó tagja, személyisége – jelentős kritikusa – volt. Többen leírták, hogy a vajdasági (akkor még jugoszláviai) magyar irodalomba új, másfajta irodalmi szemléletével paradigmaváltást hozó korosztály irodalmi programjának határokra is átnyúló hatása többek között abban rejlett, hogy tagjai ennek az irodalomnak a kritikai recepcióját is létrehozták. E kritikai recepció első hangjainak leütésében és létrejöttében Utasi Csaba tanulmányai, esszéi és kritikái jelentős szerepet tölthettek be. Többek között ennek az irodalomnak az utóélete, képviselőinek a későbbi évtizedekben (mintegy öt évtizeden át) kifejtett irodalmi tevékenysége is bizonyítja, visszamenőleg is, hogy Utasi Csaba irodalmi térségünk egyik legmegbízhatóbb kritikusa volt. Akkor is, amikor a 60-as évek végén induló Symposion-nemzedék irodalmának és a térben és időben szélesebb irodalmi mezőny értékeit affirmálta, s akkor is, amikor irodalmunk zökkenőktől sem mentes indulását és történetét vizsgálva a dilettantizmust és a vidékiességet bírálta.

A vajdasági magyar s az ennek szellemi keretein túlnövő irodalmi gondolkodásban ilyen értelemben fontos szerepet, küldetést töltenek be Utasi Csaba tanulmányokat, esszéket és kritikákat egybegyűjtő kötetei: a *Tíz év után* (1974), a *Vonulni ha illőn* (1982), a *Vér és sebek* (1994), a *Mindentől messze* (2002). Ezekben – különösen a korai kötetek kritikáiban – fiatalos hévvel, kíméletlenül bírálja a „hurraoptimizmustól túlcsonduló zengedelmek”-et, a „plakátos nagy szavak zuhanyá”-t, a „vezércikkli líraiatlanság”-ot, a „felsukló pátosz”-t, de a „békés idillek”-et, a „vérző szív”-et, a „mélán selypítő, eltikkadt jelzőkbe fulladó”, „névnapi köszöntők stílusában” írott, „édeskés” és „felszínes szólamversek”-et, az „ibolyaszínű verselés”-t, a „lila rigmusokat”, a „hamis öntudattól táplált líratelevény”-t is – irodalmunk azon negatív jelenségeit, amelyek a költészetben és szépirodalmon innen helyezhetők el. De szerzőjük ugyanakkor finom szenzibilitással érez rá a gyötrő magányra, a magába hullásra, a verssel vívott csaták tétjére – a *Kormányeltörésben* egzisztenciális dadogására, a *Lola-versek* leheletfinom miniatűr-jellegére... A *Tíz év után* és a *Vonulni ha illőn* tanulmányai, kritikái lényeges szerepet játszottak a korai Tolnai- és Domonkos-líra, valamint Koncz István költészetének kanonizálásában, de Ladik Katalin, Jung Károly, Böndör Pál, Danyi Magdolna lírájának affirmálásában is. Az említett két kötetben olvasható

Kalangya-beli kalandozások és vizsgálódások pedig 1984-ben a Kalangyáról írott folyóirat-monográfiához vezettek. Külön kiemelném a *Csak emberek* című, 2000-ben kiadott kötetet, mely műfaját tekintve hiánypótló tájunkon: 50 verset és versesszét – kommentárt – tartalmaz a vajdasági magyar irodalom köréből.

1974-ben, amikor a *Tíz év után* megjelent, harmadikos-negyedikes gimnazista voltam. Nem csoda, hogy irodalmi eszmélkedésem, az irodalommal való tudatos foglalatosságom kezdetén a reveláció erejével, szinte katartikusan hatottak rám Utasi Csaba kritikái s a belőlük leszűrt felismerés, hogy így is lehet irodalomról írni. Hogy a „lila rigmusokra” vonatkozóan ki lehet és ki kell mondani, hogy „lila rigmusok”. A következő katartikus élményt alig néhány év múltán a Bölcsészkar Njegoš utcai épületében tartott József Attila-gyakorlatok jelentették, ahol Utasi Csabától, akkor még tanársegéd-től, olyan, számunkra, a nemrég még a tekintélytisztelő középiskolai oktatás szellemi poggyászával érkező leendő filozofok számára szentségtörőnek tűnő, ám példákkal gondosan alátámasztott kijelentésekkel lehetett szembe-sülni, miszerint az első kötetét közreadó József Attila versei nem feltétlenül a költészet magasából szólnak hozzánk. Azaz Utasi Csaba gyakorlati órái tanszéki nevelődéstörténetünk fontos adalékai voltak, nem kis mértékben járulván hozzá irodalomszemléletünk alakításához. De nem lehetett hidegvérrel olvasni az *Irodalmunk és a Kalangya* fejezeteit sem, amelyekben a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalomról és a folyóirat egyes alkotóiról szólva lélegzetelállítóan metsző kritikát fogalmazott meg, kitérve arra a szellemi háttérre és azokra az erőkre is, amelyek Szenteleky irodalmi harcát megnehezítették.

Számomra utána – néhány év kiesés után – következtek az „inasévek”, amelyek egyik alapélményét egy idő után az Utasi Csabával együtt végzett vizsgáztatások képezték – talán mondanom sem kell –, újfent a széleskörű olvasottság, a pontos emlékezet jegyében – s a másik oldalról hasonló módon: a hallgatóktól is az olvasottság s a pontos megfogalmazás, a fogalmi tisztaság számonkérésének jegyében.

„A ditirambikus öröm csak pillanatnyi metamorfózisa a lélek folyamatosan háborgó honkeresésének, csak a létezés problémáinak pasztellszínekké váló átolvadása” – írja a fiatal Utasi Csaba 22 évesen, első kötetének bevezető írásában, hogy életében megjelent utolsó kötetében, a *Ráadásban* a Szenteleky-, a József Attila-blokkot és néhány más irodalmi tanulmányt követően háborús naplójában adjon számot az „abszurdumok abszurdumának” évről, a rettenet, a félelem valóságos megtapasztalásáról, amelyet tanszéki találkozásaink során valamennyien közösen éltünk, vészeltünk – szenved-

tünk – át. És megbeszéltük, amennyire a tiszta ész logikájával az abszurdumok abszurdumáról egyáltalán szólni, beszélni lehetett. Miközben dohányra vadásztunk, ki-ki a maga vadászterületén. Utasi Csaba ebben az időszakban szenvedélyes rádióhallgatóként igyekezett összefüggéseket találni szűkebb világunk abszurd történései között.

Ezt a mindannyiunkat sújtó rettenetet, félelmeinket meg tudtuk vele osztani. Ám a szenvedésnek azokon a személyes és nagyon magányos stációin, amelyeket az utóbbi háromnegyed évben kellett bejárnia, akaratunk ellenére sem lehettünk vele, csak tájékozódhattunk felőle, s szoronghattunk a legyűrhetetlen betegség jeladásai miatt. Pedig szurkoltunk Neked, Tanár Úr. Szorongtunk és szurkoltunk, abban bízván, hogy Te, aki akkora szenzibilitással tudtad átérezni a „semmi ágán” József Attila-i egzisztenciális szituációját, a Pilinszky-líra kollektív és a kései Kosztolányi-líra individuális szenvedéstörténetét és -metaforáit, erőt merítesz ezekből a szövegekből, olvasmányaidból – az irodalomból mint léttapasztalatból. Hogy könnyebbé és elviselhetőbbé teszik számodra a szenvedést. Közben – épp ezen a nyáron, arra utazván – testközelből láttam vörösmarti szülőházadat: a falán magyar nyelven van kiírva, hogy Gyógyszertár. S ez akár némi optimizmusra is okot adhatott: a tudat, hogy életre születünk, hogy ha a nyelvben, akkor a világban is, az életben is otthon vagyunk, lehetünk, s van gyógyszer, mely gyógyít és elűzi a kórt. Nem így történt.

A könyvek túlélik alkotójukat. A Te könyveid is velünk maradnak, tanzéki és otthoni könyvtárunk polcain, de nem pótolják személyes hiányodat. Marad a vigasz, hogy egy ismeretlen Úr vendége – korrekt vendége – voltál, még ha e vendégség nem is volt mindig kifogástalan.

Nyugodj békében.

Újvidék, 2010. szept. 6.

HARKAI VASS ÉVA

UTASI CSABA

(1941–2010)

Tisztelt gyászoló, emlékező gyülekezet, Piroska, Anikó és Csilla!

Engedjék/engedjétek meg, hogy néhány keresetlen szóval emlékezzek Utasi Csabára, barátomra, kritikus- és tanártársamra, akivel, ahogy ő írta *Vér és sebek* című könyvének ajánlásában „hasznos” áruló» utakon” jártunk hosszú éveken, sőt évtizedeken át, ami okán az alábbiakban, legalábbis kezdetben, az illőbbnél is talán személyesebb hangon fogok szólni. Ezt a barátság és a halál okozta szomorúság okán engedem meg magamnak, amiért előre is elnézést kérek.

Utasi Csaba szeptember 1-jén hunyt el, az idei tanévkezdés napján, napra pontosan ötvenöt évvel az után, hogy mi ketten először találkoztunk. Ez 1955. szeptember 1-jén történt itt Újvidéken a gimnáziumban, ahol együtt, egy osztályban kezdtük meg középfokú tanulmányainkat. Azóta, ötvenöt éven át társak, barátok voltunk és maradtunk iskolában, irodalomban, munkában, s részben a magánéletben is. Hogy csak a fontosabb évszámokat említsem: 1955 után 1959-et, amikor a BTK Magyar Tanszékének hallgatói lettünk, ugyanabban az évben, mindketten 1962-ben kezdtünk publikálni a Symposionban, s egyazon évben, 1963-ban kaptunk oklevelet, majd a kötelező katonai szolgálat után ugyanott, a Forumban kezdtünk dolgozni, ő a kiadóban, ahol mindenekelőtt a Symposion-könyvek szerkesztőjeként végzett jelentős missziós feladatot (első könyvem szerkesztője volt). én pedig a Magyar Szóban, majd a hetvenes évek elején néhány hónap eltéréssel, szinte együtt jöttünk át a tanszékre, s éltük itt nyugdíjba vonulásunkig asszisztensi meg tanári éveinket, diplomáztattunk (hármasban Bányaival), konferenciáztunk 1974-től évente felváltva Pesten, illetve Újvidéken, s közben írtuk kritikáinkat előbb az Új Symposionba, majd a Hídba. Az utóbbiban jelent meg Utasi Csaba két utolsó írása, egy Domonkos-kritika és egy felkérésre írt kommentárja az általam szerkesztett utolsó számban.

Nem részletezném tovább barátságunk, kapcsolatunk egyéb mozzanatait, kötődésünk, összetartozásunk ennyiből is nyilvánvaló, és ezt csak erősítette, hogy mindketten alapfokon kritikusként kívántunk megnyilatkozni, sőt, hasonló elveket követve, vallva írtunk, ő szebben, én talán harciasabban.

Itt, a tanszéki kommemoráción, tudom, elsősorban Utasi Csabáról, a tanárról kellene szólni. Ezt személyes tapasztalatok híján nem tehetem, de tudom, hogy munkáját kivételes felkészültség, alaposság jellemezte, meg-

jegyzései, észrevételei célratorók voltak, fogalmazása pontos, maximálisan igényes volt, ami tanulmány- és kritikáirói munkásságát is jellemezte.

Egy kiváló monográfiája, a Kalangyáról készült doktori értekezése, és hat, tanulmányokat, kritikákat, esszéket tartalmazó kötete jelent meg. Mind jellegzetesen pontos, találó címmel. A *Tíz év után* című első, 1974-ben megjelent kötete valóban egy évtized kritika- és esszétermésének legjavát tartalmazza. Hangsúlyos bemutatkozás volt, amit kialakult, megbízható értékrend, maximális szakszerűség, hozzáértő elemzőkészség és végtelenül pontos fogalmazás jellemzett. A gondosan szerkesztett kötet törzsanyagát, miután három esszében az irodalom, a költészet iránti hitéről vall, mintegy bemutatkozásképp, mint későbbi könyveiben is, vajdasági kötetekről írt bírálatai képezték. Kritikái sorát következő két kötetében folytatja talán még nagyobb elszántsággal és felelősséggel. Előbb a kötet címéhez illően azt kívánta bizonyítani, hogy a vállalt feladatot csak illően vonulva lehet, sőt szabad csinálni, majd jelezte, hogy a kritika cseppet sem veszélytelen, aki kritikák írására vállalkozik, az óhatatlanul is sebeket ejtő véres tevékenységet végez. A *Vonulni ha illőn* 1982-ben, a *Vér és sebek* pedig nem kevesebb, mint tizenkét évvel később jelent meg. Majd újabb szünet következett Utasi Csaba kritikusi munkásságában. Igaz, hogy 2000-ben megjelent a *Csak emberek* című – ötven vajdasági verset esszészzerűen elemző, líratörténeti galériának is tekinthető – kötete, de kritikusi ébersége fáradni látszott. Ezt tanúsítja a címe – *Mindentől messze* – alapján akár jelképesnek is tekinthető következő, 2002-ben megjelent kötete, mely zömmel konferenciákra írt irodalmi tanulmányokat és néhány irodalmi esszét tartalmaz, például Domonkos István és Harkai Vass Éva költészetéről. Hagyományos értelemben vett kritika alig található a kötetben. Ezek közül is az egyik, melyet Vajda Gábor délvidéki irodalomtörténeti összefoglalójáról írt, inkább az irodalmat fenyegető populista szemlélettel hadakozó vitacikk, akárcsak a kötet záróblokkjának darabjai. Ezekben Utasi elsősorban arra az egyre inkább eluralkodó, szellemi eróziót kiváltó dilettantizmusra figyelmeztet, mely kultúránkat, s ezen belül irodalmunkat fenyegeti, amely a kritika elsatnyulásához, sőt, halálához vezet, amit a fejlemények, sajnos, nagyrészt igazoltak is. Nem véletlen, hogy utolsó, *Ráadás* című 2007-ben megjelent kötetét is nagyrészt tanulmányok töltik ki, s hogy az újabb vajdasági irodalomról írt kritikák helyett történelmi regényeink tematikus áttekintését adja, illetve két költőportrét, Koncz Istvánét és Jung Károlyét. Ahogy az sem, hogy a kötetet három végsőként szubjektív szöveg zárja, 1999. március 24-étől július 17-ig vezetett háborús naplója és az új évezred elején adott két interjúja. Mintha elhallgatott volna a kritikus. Vagy nem is mintha, lévén, hogy a kötet megjelenését követően Utasi Csaba mind-

össze három kritikát publikált. A Híd 2007-es évfolyamában a régi Utasit idéző elemző írást Maurits Ferenc verseskötetéről és egy vesézőt az *Akácok alatt* című délvidéki írók elbeszéléseit tartalmazó förmedvényről. Ezt a sort zárja a már említett Domonkos-kritika, a hosszú hallgatás után megszólaló költő *YU–HU–RAP* című könyvnyi poémájáról, melynek elemzése során a kritikus eljut a „nincsen mibe megkapaszkodni” érzés felismeréséig, ami igencsak analogizált Utasi életérzésével, egyre növekvő kiábrándulásával. Ennek már hangot adott a *Ráadásban* olvasható, 2000-ben adott interjújában, melyben Serer Lenke kérdésére, hogy a „zord időben” mi adott fogódzót a munkához és az itt maradáshoz, így válaszolt: „Dőreségében az ember azt hiszi, hogy miután évei nagy részét lemorzsolta már, illúziótlanul nézhet szét maga körül. Az élet azonban gondoskodik róla, hogy hiú reménykedését újra meg újra kikezdje. Amikor az évtized elején bombázók dörögtek el alacsonyan a város fölött, és virágeseben páncélosok vonultak nyugat felé, be kellett látnom, hogy hasztalan véltem mindig is abszurdnak az életet, hiszen az abszurditás már-már határtalanul »fokozható«. Mi mást tehettem volna? Elővettem az evangéliumokat, Lao-cét, Marcus Aureliust (ha jól emlékszem, Bori tanár úr utolsó olvasmánya is Marcus Aurelius volt!), Hamvas Bélát és más olyan szerzőket, akik az emberi lét lényegét járják körül”. Sajnos, mivel Utasi Csaba „mindig is azok közé” tartozott, „akiket kétkedéssel vert vagy ajándékozott meg a sors, abszolút értékű támpontokig” ezen olvasmányok által nem juthatott el. Elfogadta, sőt „teljes meggyőződéssel” vallotta is az i. e. 4-3. században élt kínai bölcs véleményét, miszerint: „Nemsokára mindnyájan a föld alá kerülünk, azután maga a föld is elváltozik. Majd e változás eredménye is elváltozik a végtelenségig, és e változások eredményei ismét a végtelenségig. S aki elgondolja e fordulatok és változások egymásra toluló hullámozását, gyorsaságát, az megvet minden halandó dolgot”. Ennek jegyében, vélte, alakított ki „olyan lelkiismereti, etikai tartalékot”, amely „egyelőre kellő egyensúlyt biztosít a tartalmatlan, efemer esztelenség ellen”, ami azonban erősebbnek bizonyult Utasi Csaba vállalt hitvallásánál. Mert mielőtt a halál a maga kíméletlen módján közbeszólt volna, Utasi Csaba alkotóként, sokunk bánatára már becsukta füzetét, melybe hibátlan pontossággal rózta szigorú, de nagy becsülettel fogalmazott sorait, véleményét könyvekről, regényekről s a hozzá talán legközelebb álló versekről, melyek egyik legértőbb olvasója és méltatója volt irodalmunkban. Utasi Csaba, s ezt ha valahol, akkor épp itt, a tanszéken, ahol élete és munkássága javát töltötte, kell kimondani, a magyar irodalmi gondolkodásnak, s kivált a kritikának volt, s könyvei tanúsítják, marad példát adó/jelentő művelője. Etalon, aki nemcsak megértéssel közeledett minden irodalmi szöveghez, de minden írásában önmagát

is tesztelte, és – ahogy tíz évvel ezelőtt nyilatkozta –, ha úgy érezte, nem sikerült egy-egy dolgozatában elképzelése szerint a témát kellően körüljárni, föltárni, megvilágítani, elégedetlen volt. Erkölcsi értékét példázza, hogy nem az keltett benne hiányérzetet, amit nem csinált meg, hanem az, amit az asztalra tett. Mi másként érezzük, nekünk hiányérzetünk nem azzal van, amit Utasi Csaba kritikusként, irodalomtörténészként megcsinált, hanem amiatt, amit, azt hiszem, nem túlzás, joggal elvártunk tőle. Konkrétan, hogy megírja a vajdasági magyar irodalom Utasi-olvasatának áttekintő, elsősorban talán épp líránk történetét feldolgozó monográfiáját, többször célzott rá, lélekben igencsak készülődött erre, ennek előjátéka volt a *Csak emberek* című kötetbe felvett ötven verselemző esszé, továbbá, hogy ír Szirmai-, Gál-, vagy éppen Domonkos-monográfiát. Domonkosról írta legtöbb kritikáját, nyolcat, személy szerint én azt is reméltem, hogy megírja azt a családtörténeti regényt, biztattam rá, amelyhez gazdag forrásanyaggal rendelkezett, s amely Utasi Csaba kivételes stíluskészségével a vajdasági magyar polgárság fontos, egyedülálló irodalmi polgári kordokumentuma lett volna.

Igen, lett volna. De most már...

Nyugodj békében, drága Csaba. Megérdemelnéd.

Újvidék, 2010. szept. 5–6.

GEROLD LÁSZLÓ

A REMETE TÁVOZOTT

Elhunyt Utasi Csaba. Puritán volt az életben, maximalista a szellemi kérdésekben. Komplex irodalomelméleti szemlélete a szintézist kutatta a korban, amely nem tűrte a szintézist. A nehezebb utat választotta, amikor a könnyű út túlságosan csábító. Régi naplójegyzeteimet lapozgatom. 2004 májusában Budapest kellős közepén Utasi Csaba járt az eszemben. „Ő lett nemzedékünk legnagyobb remetéje”. Lehet, hogy éppen ezért neki kellene feltérképeznie elmagányosodásunk nagy történetét, írtam. Aztán egy bécsi bejegyzés 2004-ből. Álomomban megjelent az újvidéki fiúintézet. Felrémlt előttem „a baranyai származású Utasi Csaba. Komor, tartózkodó fiú volt, már akkor megkísértette a baranyai mélabú.” 2009-ben már betegeskedett, s néhányszor találkoztunk az újvidéki Mystic kávézóban. Kivonult a közéletből, barátkozott a magánnyal, amelyben világosabban és pontosabban látott mindannyiunknál. A baranyai remete, aki talán a nemzedékem első konzervatívja volt, komolyan vette a konzervatív és nemzeti gondolat pátoszát, gondterhelten konstatálta, miként torzítják el azokat az erkölcsi, nemzeti és esztétikai értékrendeket, amelyeket egy életen át vallott. Talán ezért sincs tanítványa, magasak voltak a mércéi. Aztán következett a 2010 tavaszán írt naplójegyzet. Az újvidéki teraszokon a laptopom fölé hajoltam, hogy leírjak néhány mondatot, melyek, lehet, soha nem látnak napvilágot. Felidéztem az egyik, 1999 májusában játszódottnak jelöltet. „Gyakorta láttam a sugárúton, Utasi Csabát – írtam a számomra a NATO légitámadás egyik emlékezetes jelenetéről – amint aktatáskáját cipelve baktatott, hogy órát tartson az újvidéki Magyar Tamszéken. Addig rendben lesz minden, gondoltam magamban, amíg Utasi barátom előadásokat tart, a galiba akkor kezdődik, ha majd az órák elmaradnak.” 2010 májusában a Mystic kávézó teraszán a tiszta kék eget figyeltem, meg a sugárúti járókelőket, de nem tűnt fel a táskáját lóbáló Utasi Csaba. Naplómban is maradt ennek írásos nyoma. „Némi aggodalommal telefonálok neki”, írtam, „felveszi a kagylót és elmondja, hogy betegségre továbbra sem teszi lehetővé a sétákat. De nem csak személye hiányzik a sugárúton, hiányoznak az írásai is, különösen ma, amikor nagy szükség lenne rájuk, annál is inkább, mert az általa képviselt mérsékelt konzervatizmusra nagy szükség lenne szellemi életünkben. Sajnos, ez a legnagyobb paradoxonunk egyike: a hagyomány óvatos és megfontolt ápolásának alig van hagyománya. A modernség kifulladás, a konzervativizmus hiányzik, csak a populizmusnak és a modernség mímelésének van ázsiója.”

Pár hónap múlva örökre távozott közülünk. Vigyázó szemét nem veti többé ránk. Szigorú ítéleteivel nem ment fel többé bennünket. Elárvultunk, de talán enyhítünk magányunkon, ha újra elolvassuk műveit, mert a kegyetlenül múltó idő előbb vagy utóbb arra kényszerít bennünket, hogy jobban olvassuk, mint eddig. Az utolsó sétánkon megdöbbenően hallgattam keserű szavait. Arról beszélt, amiről senki sem mer, vagy csak félve szól, hogy az utolsó húsz évben is utat tévesztettünk. Úgy éreztem, hogy vagy elmond mindent, vagy önkéntesen a halál felé indul. A remete hű maradt önmagához: a halált választotta. Soha nem volt szabad mindent elmondani -- most sem.

VÉGEL LÁSZLÓ

TÁJÉKOZTATÓ

A Tanulmányokba szánt írások elküldésének módja: elektronikus formában, Times New Roman betűtípus, 12 pontos betűméret.

A tanulmányokhoz rövid (max. 10 sor), magyar nyelvű tartalmi összefoglaló, illetve legfeljebb 10 kulcsszó szükséges (10-es betűmérettel).

A beérkezett tanulmányokat szakvéleményeztetjük, ezért szükséges a szerző elérhetőségének (imélcím, telefonszám), személyes adatainak (a munkahely teljes hivatalos megnevezése és székhelye) megjelölése is.

Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két pozitív recenziót kapott.

Kérjük, hogy az ábrák, diagrammok ne kerüljenek be a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével kapcsolódjanak a tanulmányhoz.

A szerző neve normál betűtípusú (verzál); a tanulmány címe félkövér nagybetűvel jelenik meg, a közcímek, a művek címei és a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók.

A sorok száma oldalanként legfeljebb 30 lehet, másfeles sorközzel.

A kéziratok maximális terjedelme 24 000 karakter.

Az angol nyelvű cím, rezümé a tanulmány végére kerül.

A tartalom (akárcsak a rezümé) angol nyelven is megjelenik.

A szövegben levő hivatkozások zárójelbe kerülnek; ezeknek részletes leírása a tanulmány végén található. A szövegek közti hivatkozás formája a következő: teljes mű esetében: (BORI 1981), annak egy részlete esetén: (BORI 1981: 55).

A tanulmány végén az irodalomjegyzék (Irodalom, Források) ábécérendben következik a következő módon:

BORI Imre 1981. *Sinkó Ervin*. Forum Könyvkiadó, Újvidék

IVÁNYI Zsuzsanna 2001. A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 125: 74–93.

POLLMANN Teréz 2001. Megőrzés dilemmája a műfordításban olasz–magyar példákkal. In: BARTHA Magdolna – STEPHANIDES Éva szerk., *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár. 379–85.

TARTALOM

TANSZÉKNAPI ELŐADÁS

HARKAI VASS Éva: „A szó esztétikája” [1–12]

TANULMÁNYOK

BENCE Erika: A referenciális olvasás lehetőségei [15–29]

CSÁNYI Erzsébet: Gion-replay (Szimulálás és újrajátszás

Gion Nándor *Testvérem, Joáb* c. regényében) [30–40]

HÁSZ-FEHÉR Katalin: Arany János költészetének
dialogikus jellege [41–61]

HORVÁTH FUTÓ Hargita – HÓZSA Éva:

Oktatógyár és mentálhigiénés rámozdulás [62–74]

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna: A magyar-délszláv irodalmi kapcsolatok

alakulása Jugoszláviában/Szerbiában a jugoszláviai magyar irodalom

bibliográfiájának a kontextusában [75–84]

RAJSLI Ilona: Régi mesterségek, foglalkozások

szavai családnevekben [85–92]

TOLDI Éva: A Másik megértésének stratégiái [93–103]

VUKOV RAFFAI Éva: A névmások beszélt nyelvi szerepéről [104–111]

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK ÖSSZEFOGLALÓI

HORVÁTH FUTÓ Hargita: Lokális kontextus, elbeszélői szerepkörök

és a szövegek átjárhatósága Gion Nándor opusában [115–123]

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Nyelvi attitűdök

a vajdasági magyarság körében [124–133]

UTASI Csilla: A 16. század magyar szépprózája (Heltai Gáspár

Száz fabulája a korabeli szórakoztató olvasmányok tükrében) [134–141]

DIPLOMADOLGOZAT EXPOZÉJA

BRENNER János: A szóösszetételi produktivitás vizsgálata [145–156]

A TANSZÉK ÉLETÉBŐL [159–194]

IN MEMORIAM
UTASI CSABA (1941–2010)

- Láncz Irén: Búcsúbeszéd [197–198]
Harkai Vass Éva: In memoriam Utasi Csaba [199–202]
Gerold László: Utasi Csaba (1941—2010) [203–206]
Végel László: A remete távozott [207–208]

FROM THE LIFE OF OUR DEPARTMENT [159–194]

IN MEMORIAM
CSABA UTASI (1941–2010)

Irén Láncz: Funeral Speech [197–198]

Éva Harkai Vass: In memoriam Csaba Utasi [199–202]

László Gerold: Csaba Utasi (1941–2010) [203–206]

László Végel: The hermit departed [207–208]

CONTENTS

DEPARTMENTAL DAY LECTURE

HARKAI VASS, Éva: "Aesthetics of the Word" [1–12]

STUDIES

BENCE, Erika: Possibilities of Referential Reading [15–29]

CSÁNYI, Erzsébet: Gion-Replay (Simulation and replay
in the novel *My Brother, Joab* by Nándor Gion) [30–40]

HÁSZ-FEHÉR, Katalin: Dialogical Characteristics
of the Poetry of János Arany [41–61]

HORVÁTH FUTÓ, Hargita – HÓZSA, Éva: Mass Education
Factory and Mental Hygiene [62–74]

ISPÁNOVICS CSAPÓ, Julianna: Development of Hungarian – South-Slav
Literary Relations in Yugoslavia/Serbia in the Context of the Bibliography
of Hungarian Literature in Yugoslavia [75–84]

RAJSLI, Ilona: Old Trades/Crafts and Occupations
in Family Names [85–92]

TOLDI, Éva: The Strategies of Understanding the Other [93–103]

VUKOV RAFFAI, Éva: The Role of Pronouns
in Spoken Language [104–111]

ABSTRACTS OF DOCTORAL THESES

HORVÁTH FUTÓ Hargita: Local Context, Narrator Roles and Intertextual
Relations in Nándor Gion's Opus [115–123]

KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Language Attitudes among the Hungarian
Population in Vojvodina [124–133]

UTASI Csilla: *16th Century Artistic Prose (A Hundred Fables by Gáspár
Heltai as Mirrored in Contemporary Escape Literature)* [134–141]

EXPOSÉ OF A DIPLOMA THESIS

BRENNER János: Study on the Productivity
of Word-compounding [145–156]

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára. Novi Sad

811.511.141:821.511.141

TANULMÁNYOK = Studije: az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének Kiadványa
/ főszerkesztő Rajsli Ilona. – 1969, 1. füz. – Újvidék : Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, 1969. – 24 cm

Évente

ISSN 0354-9690

COBISS.SR-ID 16571906